BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
69
6 M H
16

69. 6. M. 16

PIERFRANCESCO GIAMBVLARI ACCADEMICO FIOR.

De'l Sito, Fórma, & Misúre, délla Inférno di Dánte.

In Firénze per Néri Dortelláta M. D. XLIIII.

n 155

A LO ILLVSTRISS. ET ECCEL LENTISS. SIGNORE: IL S. COSIMO DE' MEDICI: DVCA DI FIRENZE SIGNOR SVO OSSERVANDISS.

PERSVASO da mólti Amici Illustriss. Príncipe & Signór' mio di dovér' dáre in Lúce, quélla tál' fórma dello inferno del nóstro diviniss. Dánte, che io con ógni diligénzia a me poßibile, ó in quésto piccolo volumétto ritrátta, descritta, & sempre con lo stéßo Tésto délla Autóre, in ógni súa minima particélla prováta; ó giudicáto conveniénte, & giústo dedicárla a V. E. Non già, perchè io prégi tánto le cóse mie, che io le ténga dégne di léi: Ma per satisfáre in párte a quélli óbblighi, che io, cóme creáto & servitóre délla Illustriss. Cása de' Médici, débbo eternaménte riconóscere, con la E. V. Et per obbligárle ancóra giústa il potér mio túttti quégli studiósi del nóstro Dánte, che sótto il nóme di quélla si goderánno quésto spiráglio: co'l quále potránno, & piu sicuraménte discéndere, & piu agevolménte discórrere per

la maraviglióſa fábbrica délla ſcuriſſimo Inferno di quéllo. Prégo dúnque la E. V. Veriss. fautrice di tútte le nobiliss. Scienzie & Arti, cóme chiaraménte ne â dimóſtro lo avérle in tánti travágli del Móndo, ridótte nel tranquillo & ſicuriss. Pórto del súo celebratiss. Stúdio di Piſa; & lo avér' dáto ricétto nélla Onoráto Grémbo délla súa Fiorentína Accadémia ad ógni Múſa deſideróſa di aprire in quéſta Língua i ſuói belliſſimi concétti, Che élla ſi dégni qualúnche égli ſi ſía di accettárlo benignaménte. Acció che favorito da léi, vádia fuóri piu ſicúro da gli invidióſi mórſi di coloro, che mái núlla faccéndo, biaſimán' ſémpre: Et al corrénte ánimo mio ſi aggiúnga il pungentiss. ſpróne di ún tánto favóre, a fármi piu tóſto dáre in lúce mólti áltri ſcritti ſópra laCõmédia di quéſto Poéta: nélla quále già ſóno mólti ánni che io mi affatico ſpúre áll'ómbra & nóme délla E. V. álla quále continovaménte bácio le Máni & umilménte mi raccomándo.

D. V. E.

Devotiss. Ser.

IL SITO, LA FORMA, ET LE MISVRE DELLO INFERNO DI DANTE.

SE ALLE onestíssime fatíche di António Manétti, non si fósse cosí tósto opposta la Mórte; io non dúbito púnto che a me non sarébbe státo mestiéro, descrivere, o dichiaráre la Fórma, il Sito, & le Misúre dello Inferno dello Eccellentíssimo nóstro Dánte: Perché égli che primo di tútti con la destrézza & vivacitá dello ingégno súo scoperse la mirábile ánzi stupénda architettúra di quéllo, gia Dugénto Anni státa nascósa: sénza fállo ce l'arébbe dipói con la diligénzia, & assiduitá che in lúi abondávano, si fattaménte adornáta, & pulita; che la indústria di chiúnque si vóglia, piu non ci arébbe avúto, che fíre. Ma perché treppo tósto mancò quél fílo, che a si bél lo ordito si conveníva, io non gia per iscemárgli le lódi súe: ma solaménte per giováre quánto io pósso a gli studiósi di quésto Divinissimo nóstro Poéta; mi sfórzerò di largaménte,

dimoſtráre con le iſtéſſe paróle délla Autóre
túlti què particulári, che per mólti anchóra
si desiderano in questa fábbrica. A la quále
per piu agevolmente condúrre ciascúno, porrò
io primieramente, quánto, & dóve sia qué-
sto Inferno; & secondariamente, cóme égli
stía, accompagnándo non diméno le misú-
re sempre a gli spázij co' ripieni di quél-
li, luógo per luógo ordinatamente; & co'l
Tempo ancóra, che dal Poéta fû consumito
in quésto viággio. Ma prima che io a quésto
discénda, non sarâ púnto fuóri di propósito,
ragionáre & discórrere alquánto, cóme s'in-
ténda quésto Inferno: il quále non è dúbbio
che quánto al túlto, & quánto ad alcúna dél
le súe párti, nõ puô stáre materiále & eſſẽzial
mente. Conciosía quánto al túlto che es-
do la Térra il graviſſimo di túlti gli Elemén
ti, cóme pruóva il Filósofo nel IIII. del Cié
lo; & corrèndo ógni cósa gráve naturalmén
te & per se medéſima sempre a'l Céntro: Im
poſſíbile è certaménte che dentro álla Térra
si truóvi ún'vóto di tánta ampiézza. Et se
alcúno a quésto oppon ſsi, che il medéſimo Fi
lósofo nel primo délle Metéore póne per cósa
certiſſima concavitádi, & cavérne grandiſſime
nélla Térra; de le quáli dice che fánno Teſti

monánza i Fiúmi da quélla tál'vólta inghiottiti a ún' trátto: Io diẽi che dúe sóno le natúre délle cóse, úna particuláre, & ún'áltra universále: & particuláre chiámo io quélla, che sémpre attẽde álla conservazióne di quél la cósa, di che élla ê própia; Ne láscia, o consénte gia máì che in éßa vénga dánno, o destruzzióne di sórte alcúna. Et secóndo quésta particulár' natúra, Impoßibile ê al tútto che nélla Térra siano le Cavérne. Ma la universále natúra, la quále ê piu tóßto úna Ragióne, o Providẽnzia celéßte, che influisce nélle cóse inferióri; con la innáta virtú, & pottnzia del cáldo superióre, fâ nélla Matéria terréna, mediánte la eßalazióne délla úmido le cavérne & le concavitádi, che disópra dice Aristótile. Il che manifeßtaménte si conósce ancóra da le apertúre & crepatúre, che ne' grandißimi cáldi délla Státe in piu luóghi in su la fáccia délla Térra ci si dimóßtrano: operándo il rinchiúso Cáldo ventóso, che la Térra alquánto gonfiáta, fendéndosi finalménte, dia quálche ßtráda al vapóre nascóso. Stâ dúnque mólto bẽne che siano le cavérne, che dice il Filóßofo: Ma nõ séguita peró per quéßto, che' si fáccia ún'vóto si gránde, che sia il tẽrzo di tútto il sódo, cóme neceßaria-

mente sarebbe questo; che secondo il Poeta tiene un'sesto del nostro Emisperio, & un'sesto di quell'altro; come disotto fia manifesto. Quanto a le parti ancora, Certo è che dal Settimo Cerchio ingiù, nella valle di Malebolge, & dentro al Pozzo de' Giganti, e' si conduce a un' termine, che nonvi può scendere un' Corpo umano: Essendo via piu che impossibile, che naturalmente si scenda giù per un' Muro, quando fusse ben' anco a scarpa: Non che essendo egli tanto diritto quanto ogni Linea, che dal Cerchio dirittamente discende al Centro. Ma non pensi per questo alcuno, che il dottissimo nostro Poeta non conoscessi quello che e' faceva: dimostrando egli stesso non solamente dove questi impedimenti gli sopravvengono: ma le cagioni ancora che lo inducono a cosi fare per piu ampia dichiaratione de' suoi concetti.

Per isciogliersi adunche da questi licci bisogna diligentemente avvertire, che alcune cose scrive egli come Poeta, & alcune come Filosofo. Come Poeta & ad imitatione degli altri Poeti, ciò è di Omero & di Virgilio scrive egli il luogo: il quale se bene in se stesso non è possibile per le ragioni dette disopra; è non dimeno assai verisimile: & accordandosi

cordándosi álla Religióne Christiána, che pro suppóne lo Inferno nel Céntro, non si discósta da quéi Poéti: L'úno de' quáli sè nélla súa Odíssea non dà fórma alcúna álllo Inferno da lúi più tósto accennáto che descritto. L'áltro nondiméno nel VI. della Enéide lárgaménte descrivéndolo, gli dà fórma piána quási per tútto, eccétto che dóve ei dice.

„ Tum Tartarus ipse
„ Bis patet ĩ præceps tãntũ, Tẽditq; sub ũbras
„ Quãtus ad æthereũ cœli suspectus olimpũ.

La qualcósa imitándo il nóstro Poéta pó ne ánche égli ún' luógo impossíbile: ma con quésto miglioraménto, che dóve quéllo è tútto confúso, & sénza alcúna distinzióne: quésto tútto è diviso, & distinto si chiaraménte, che égli appáre quási possibile a camminárlo.

Cóme Filósofo scríve égli apprésso il viág gio tútto: il quále non éstndo áltro che úna profónda contemplazióne, & speculazióne, da lúi avúta in quésta matéria; perché nói piu apertaménte conoscéfimo quéllo che égli intènde, artificiosissimaménte ci adópera tútte le Tre sciénzie speculative,

Descrivéndo prima con la Fisica la quále procéde sémpre con la Matéria sensibile; ún'luógo tánto naturále, quánto piu trováre se ne péßi alcúno in túttta la Térra dóve abitiámo: Et quésto máßime fino a túttto il séttimo Cérchio di queßto súo Inférno: Et adattándolo iñ tále manéra, che facilißimaménte discíndere vi puóte ciascúno vivénte. Ordina appréßo, la válle & il Pózzo, in ún'áltro módo cõ la cõsideraziõne solaménte Matemática, la quále con la Matéria intelligibile procedéndo, nõ attende álla qualitá, ma solaménte álla quantitá: Il che apertaménte vedrémo che égli â fátto, ponéndo il quánto & non il cóme, in túttto il réßto di quésto síto. Con la Metafisica pói finalménte, che non considera matéria alcúna, nè sensibile, nè intelligibile, ma le sóle fórme spogliáte d'ógn'áltra cósa; descrive égli, éßo Lucífero, il quále in túttto ê sußtánzia da ógni matéria separáta. Ma faccéndo quésto Poeticaménte, lo descrive, cóme è lo immágina: accennándoci nondiméno che túttto ê cósa intellettuále & non corporále; non essendo in maniéra alcúna poßibile, scórgere la fórma di quéllo in tánte ténebre, & in distánzia tánto remóta.

Ma perché non pensássi qualcúno, che io mi sognássi quésta divisióne délle sciénzie speculative; per ricoprire la povertá dello ingégnomio, : non é fórse penetráto a la véra fórma di quésto Sito: Avvertíscasi che il Poétta non tiéne quésta vía, o fórma del procédere néllo Inférno solaménte: Ma nel Purgatório ancóra, & nel Paradíso: Nel primo de' quáli cóme Físico, póne il Mónte, & le péne corporáli; Cóme Matemático dimóstra la Regióne, il Sito, & l'ómbre di éßo Mónte cõ grán párte del Córso del Sóle; & cóme Metafísico trátta de gli Angeli guardiáni del Mónte; de le virtú Teológiche; de' VII. dóni dello spírito sánto; & de la vária & télla distinzióne dél le cóse celéßti & divíne, che in cima di quél Mónte gli sóno moßtráte. Nel áltro ció é nel Paradíso, cóme Físico trátta de le Anime, & de la Glória & éßere di quélle quándo saránno congiúnte al Córpo; Cóme Matemático de lo órdine & número de' Córpi celéßti, ne' quáli páßa sénza forárli; Et cóme Metafísico finalménte de le intelligénzie, & di éßo sómmo & santíßimo nóßro Iddio: cóme largaménte comprèndere puó per se ßéßo, chi non légge sonnacchióso quésto Poétta. Et nondiméno ó volúto dirlo ánche io, cóme

io ô potúto; per levâre ógni matéria di dubitâre, o di biasimâre, a chi bêne non conoscés si per se medésimo, cóme procéda lo Eccellentissimo nóstro Dánte in úno sito tánto stupéndo: Nélla descrizzióne, & fórma del quále volêndo nói óra entrâre per la vía piu fácile cominceréno a dire cosi.

Per vedére quánto spázio ténga lo Inférno, ci bisógna sapére appúnto il Diámetro délla Térra, secóndo la stéssa Mente dello Autóre, il quále manifestaménte ce la discuópre in piu luóghi del súo Convivio, & mássime nel cápi. VIII. del Térzo Trattáto, dóve parlándo égli de la quantitá del Córpo soláre, dice cosi,

» Onde sappiámo che álla piu párte il Sóle
» páre di larghézza nel Diámetro d'ún' piéde:
» Et si è ció falsíssimo; che secóndo il cercaménto & la invenzióne che â fátto l'umána
» Ragióne con le áltre súe árti; il Diámetro
» del Córpo del Sóle ê cinque vólte quánto
» quéllo délla Térra, & ánche úna mézza vólta. Conciosía cósa che la Térra per lo Diâmetro súo sia Se'mila cinquecénto Miglia
» Lo Diámetro del Sóle, che álla sensuále apparénza appáre di quantitá d'ún' piéde ê
» Trentacinque mila Settecénto cinquánta Miglia-

Tiéne adúnche il Poéta per cósa férma che la Traversa della Térra sia miglia Se'mila cinquecénto : il che se con gliáltri Autóri si riscóntra , non accáde che io cérchi altrimenti, bisognándo in quésta súa Fábbrica tenére per cérto , che cosi sia, pói che piu verisímile ê che é' la descrivéßi, & la formíßi piû secóndo la Ménte, & la Fantasía di se stéßo , che d'úno áltro , & sia chi si vóglia. Ora perché apertaménte veggiámo nel Téßto che Luxífero stá nel Céntro della Térra , & il Céntro ê nel mézzo di quésto Diámetro : séguita che la profondità di éßso Inférno sía il Semidiámetro appúnto délla Térra, ció ê miglia Tremíla dugénto cinquánta. Il che per óra póßto da párte , cercherémo de la súa larghézza ; laquále si truóva cosí.

La Térra , o per piu rettaménte dire , lo aggregáto ció ê la Máßa della Térra & del la Acqua insiéme, da ciascúno si descrive Tónda: Et il Cérchio di tútta quésta, secóndo il Diámetro sopraddétto viéne a girâre Miglia Ventimíla quattrocénto vent'ótto, & quáttro séttimi. Il che ponéndo ę cósa férma, imagineréno appreßo che in tál módo sia situáta quésta Pálla, che nel piu álto púnto di quélla venga

per cólmo la Cittâ di Ierusalém, cóme il Poéta medesímo in piû luóghi accénna nel Tésto; si cóme nel último délla Inférno dicéndo,

„ Et stí ór' sótto l'Emi pério giúnto
„ Ch'é oppósito a quél', che la grán' sécca
„ Coverchiáva; & sótto il cúi colmo consúnto
„ Fû l'uóm', che nácque & víße sénza péccа.

Et piu manifestaménte ancóra nel IIII. Cánto del Purgatório, dóve é' dice

„ Cóme ció sía, se'l vuói poter' pensáre,
„ Déntro raccólto immágina Sión
„ Con quésto Mónte in sû la Térra stáre
„ Si che amendúe ánno ún' sólo Orizon,
„ Et divérsi Emispérj.

Dóve apertaménte si véde, che non solaménte e'póne Ierusalém nel cólmo della Pálla; ma oppósita ancóra dirittamente álla Montágna del Purgatório: La quále, cóme disótto fia manifésto, imágina égli nel cólmo di quél lo áltro Emispério, che vedére giamái non si puô da la párte nóstra.

Se nói potéßimo dúnque tiráre úna Córda che a piómbo cadéßi da Ierusalém, fino a lo oppósito cólmo dello áltro Emispério; nói vedrémmo certaménte che élla paßerébbe per il Céntro di quésta Pálla; & dividéndola tútta in dúe párti uguáli, Terminerébbe ne la párte

oppósita, nel mézo di éßa Montágna del Purgatório. Ma perché quésto non si può fáre: chiamerémo Córda il diámetro di tútto il Cérchio: Anzi per méglio accomodárci al nóstro propósito, avvégna che úna Linea nõ póßi segáre ún' Córpo, la chiamerémo nói al preséntе non solaménte Linea, ma Linea della certéza: Perché ella ci farà vedére, & toccáre certaménte con le míni, tútto il véro délle misúre di quésto Inférno. Síano adúnque i dúe Términi di quésta Linea, l'úno segnáto, A, in quésto Emisphério sótto il mézo di Ierusalém: & l'áltro, B, néllo Emisphério del Purgatório, sótto il mézzo di quélla Montágna. Et dal púnto, A, si misúrino in su'l Cérchio délla Pálla miglia, Mille sétte cénto dúe, & ótto ventunésimi vérso Levánte, segnándo ún', C, dóve finisce il número appúnto. Et dal medésimo púnto, A, si misúrino ácóra miglia Millesette cénto dúe & ótto ventunésimi vérso Ponénte, segnándovi nél la fine ún', D, Et aríßi dal, C, al, D, úno Arco di miglia Tremíla Quattrocénto quáttro & sédici ventunésimi che appúnto comprénde la sésta párte di tútto il círo délla Pálla. Et tánto páre che ne báßti állo Autóre, per potére da la súa Cittá cõmodißima-

mente discéndere á quésto Inférno. Il Símile in túttо & per túttо si fáccia ancóra nel púnto, B, secóndo Término della Línea della certézza: segnándo in sula fine delle miglia misuráte, E, &, F, ciascúna da la bánda súa, cio è lo, F, sótto a'l, C, & la, E, sótto a'l, D; tirándo le Línee in Cróce da'l C, a'l, E: & da'l, D, a'la, F, inquésto módo.

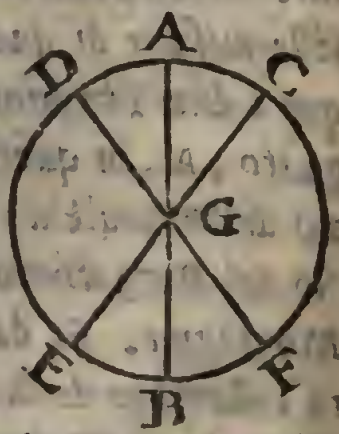

D. C. F. E. *cérchio del Móndo*
G. *Céntro del Móndo.*
A. B. *Línea della certézza*
D. A. C. *Arco dell' Inférno*
D. G. C. *Triángolo dello Inférno.*

Et cosí (levándone peró la Línea della Certézza) arémo nói due Triángoli in quésto Cérchio oppósiti l'úno áll'áltro: & uniti insiéme con le púnte nel Céntro dello univérso. Et chiámegli óra Triángoli, perché táli si dimóstrano qui le lóro superficie: avvégna che non sia alcúno di quésti semplicemente superficie, ma véro córpo con Lunghézza, Larghezza & Profondità: & ábbia propiaménte figúra, & fórma d'úna cóncava Pirámide tónda, cóme sótto fia manifésto. Saránno quésti dúnque i dúe váni che si immágina il néstro

Fotta

Pótta da l'úno a l'áltro oppósito della Pálla: Et di quésti, il D, G, C, che da Ierusalém si appúnta nel Céntro, sarâ quéllo che e' tiéne per Inferno: & lo E, G, F, che da'l Céntro si allárga, a la Montágna del Purgatório, sarâ tútto quél' vóto, che egli medésimo nélla fine dello Inférno ci descrive, dicéndo.

„ Luógo é laggiû, da Belzebû remóto
„ Tánto, quánto la Tómba si disténdе,
„ Che nõ per vísta, ma per suóno é nóto
„ D'ún' ruscellétto, che quivi discéndе
„ Per la búca d'ún' sásso, ch'egli â róso
„ Co'l'córso, ch'egli avvólge, & póco péndе.
„ Lo Dúca, & io per quél cammino ascóso
„ Entrámmo a ritornár nel chiáro Móndo:

Cóme piu largaménte vedrémo di sótto, qñ si tratterâ de la súa salíta in sû l'Ísola del Purgatório. Ma in tánto, perché méglio si comprénda quánto abbiámo détto, considerisi il seguénte diségno: Nel quále nõ abbiámo nói interaménte congiúnte insiéme le dúe púnte de i Triángoli nel Céntro, per mostráre cosi álla gróßa, dóve si rómpino i fiánchi lóro, per mantenére quélle misúre, che nel Téxto sóno neceßárie, cóme vedrémo ne' luóghi lóro.

Arco del vóto Miglia 3404. 16/22

Ripigliándo óra ún'áltra vólta lo Arco délle Miglia Tremila quattrocénto quattro, & sédici ventunésimi che euópre la sboccatúra di quésto Inférno: Dico che se nói tiremo dirittaménte la súa Córda, da'l, D, a'l, C, dóve i fiánchi del Triángolo, sbóccano appúnto in sû il Cérchio del Móndo; nói aremo ún' Triángolo equilátero, che tánto sarà nél la báſa quânto ne' láti, ció è miglia Tremila Dugénto Cinquánta per ógni láto. Da'l che séguita manifestamente, che se lo Inférno vedési le Stélle; il Giro della súa sboccatúra sarébbe Miglia Diecimila Dugéntoquattordici & dúe séttimi d'úno áltro Miglio.

Fátti quésti fondaménti, fácil cósa fia al preſénte il dichiaráre la fórma, & le misúre di quésta mirábile architettúra. La quále se condo che il Potta stéſſo la chiáma nel VIIII. Cánto dello Inférno; nel súo universále â fórma quási d'úna Cónca & secóndo il Manétto d'úno Anfiteátro: i grádi del quále mólto cõvengono cõ Gironi, & Cérchij di quésto Inférno. Ma évvi quésta differénza, che dóve lo Anfiteátro â la Piázza nel mézzo, quésto sénza piázza alcúna ristrignéndosi tuttavia vérso la linea della certézza, a úso quási d'úno Cartóccio, férma appúnto la púnta nel Céntro:

Et a lo insúso allargándosi sémpre di máno in máno, fà nélla última súa larghézza quel Giro, che póco sópra vi abbiámo narráto. Et ugualménte per túttо si ritruóva lontáno da Ierusalém, Miglia, Mille settecénto dúe, & ótto ventunésimi, cóme si vède nélla figúra.

L'altézza, o piu tósto profonditá di quésto Cartóccio, la divide il nóstro Poéta in nóve Cérchij con ótto distánze solaménte: pchè il quinto & il sésto cérchio a nélúe sóno a úno piáno, cóme disótto mostrerémo. Et quéste distánze da bálzo a bálzo sóno sempre la ottáva párte del Semidiámetro dello aggregáto, ciò è Miglia Quattrocénto sei, & úno quárto, eccétto peró le dúe últime, & al Céntro piu vicine: Le quáli se tène tra amendúe ánno lo intéro di quel tánto, che a lóro si aspétta; non l'ánno peró con porziône uguále intra lóro, ma con divérsa, per la cagióne che al súo luógo fia manifésta. Ma perchè méglio si imprima nel ánimo di ciascúno quésta fórma universále di túttо lo inférno, io la disegno in quésto módo.

IERV SALEM
LIMBO CER I
LVSSVRIA CER II
GOLA CER III
AVARIZIA CER IIII
CER V ET VI
IRA ACIDIA
CER VII
VIOLENTI
BVR RATO
C VIII
C VIIII

Diviso fino a quí generalménte túttо lo Inferno, verrémmo óra a' particulári: Et per non avére a replicáre le medéſime cóſe piu vólte, farénci da'l súo principio, cominciándo il viággio cóme il Poëta, il quále dice.

„ Nél mézzo del Cammín di nóſtra vita
„ Mi ritrovái per úna Selva oſcúra,
„ Che la diritta vía era ſmarrita.

Il mézzo délla vita umána (ſecóndo la Ménte di quéſto Autóre è lo Anno) Trentacinquéſimo da'l nasciménto; cóme largaménte ſi véde nel Capi. XXIII. del Térzo trattáto del súo Convívio. Per il che voléndo nói ritrováre il véro Témpo di quéſta mirábile ſpeculazióne, cercherémo primieraménte lo Anno ſtéſſo délla náscita del Poëta: & ſecondariaménte quándo e' fécе quéſto viággio.

Quánto al primo, nói abbiámo da M. Leonárdo Aretíno, & da mólti áltri, che Dánte nácque l'Anno M. CC. LXV. Da'l quále ſino a'l M. CCC. Sóno appúnto Anni XXXV. Per il che ſe nói troviámo che nel M. CCC. fúſſe il viággio: nói abbiámo lo intento nóſtro. Ma che nel M. CCC. fúſſe il primo Giubbileo de' Criſtiáni, largaménte lo dimóſtrano lo Imoleſe, il Bióndo, il Platína & quáſi ciaſcúno áltro che dópo Bonifázio

VIII. â scritto ſtórie. Et che quésta fantaſia veniſſe a'l Poéta lo Anno ſtéſſo del Giubbilèo, lo teſtifica égli medéſimo nel Cánto II. del Purgatório, dóve ragionándo Caſtélla de le Anime, che andávano a purgársi, & de lo Angelo, che le conducéva, dice,

» Veraménte da tre Mési égli â tólto
» Chi â volúto entrár, con tútta páce.

La ónde aſsái chiáro si conósce, che già érano paſsáti tre Mési di Giubbilèo, quél' di che Caſtélla cosí parláva. Et perchè il nóſtro Giubbilèo cominciò sempremái, & comíncia nélla Natività di nóſtro Signóre; i tre Mési paſsáti, éran' Gennáio, Febbráio, & Márzo: ne' quáli dice, che l'Angelo benignaménte avéva ricevúto chiúnque volúto avéva di rizzársi a la Penitènzia; perchè publicaménte all'óra si credéva, che mediánte la Grázia del Giubbilèo, Tútte le Anime liberaménte passáſsino a la salúte. Védesi ancóra quésto medéſimo, & mólto piu manifésto per le paróle di Malacóda, il quále nel Cánto XXI. délla Inférno, parlándo de la rovína del súo Pónte dice.

» Iér' piu óltre cinque óre che quést' ótta
» Mille Dugénto con seſsánta sèi
» Anni, compiér', che qui la vía fù rótta.

Perché, conciosía cósa che quél pónte con tútti gli áltri luóghi che néllo Inférno rovinárono, cadéße nélla mórte di GIESV CRISTO, cóme il Poéta medéßimo referísce nel Cánto XII. délo Inférno, dicéndo.

„ Ma cérto póco pría, s'io bén discérno,
„ Che veníße colúi, che la grán preda
„ Levô a Dite de'l Cérchio supérno;
„ Da tútte párti l'álta Válle féda
„ Tremô si ch'io pensái che l'univérso
„ Sentíße Amór; per lo quále è chi créda
„ Piu vólte il Móndo in Cáos convérso:
„ Et in quél' púnto quésta vécchia róccia
„ Qui & altróve tál féce rivérso.

Et conciosía che GIESV CRISTO fúße gia mórto Anni M. CC. LXVI. prima che Malacóda dicéße quélle paróle: cérto è che quél lo éra l'ánno M. CCC. Imperoché se a M CC LXVI. si aggiúngono i Trentaquáttro Anni córsi da la incarnazióne a la Mórte di GIESV CRISTO sómmano appúnto M. CCC. Et peró poßiámo nói sicuraménte affermáre che Dánte nel XXXV, Anno délla súa vita, che fú il M. CCC. da la Incarnazióne di Iddío, ébbe la maravigliósa Contemplazióne o speculazióne, tánto altaménte da lúi descritta, Et ébbela nélla settimána sánta, per quánto

ce ne

te ne móstra égli stésso nélle sopraddétte pa-
róle di Malacóda.

„ Iér' piu óltre cinque óre che quést' ótta,
Conciosía che essendo mórto GIESV CRI-
STO il Venerdi sánto fuóri d'ógni dúbbio, &
dicéndo costúi che iéri piu tárdi cinque óre,
che quélla ótta eran finiti M. CC. LXVI.
Anni, da la rovina di quél' Pónte: Séguita che
il Dí che' lo dice fússe Sábato, & Sábato
sánto. Il quále sábato sánto fù quéllo An-
no il IX. giórno di Aprile, cóme apertissi-
maménte si pruóva per le Régole di sánta
Chiésa: Conciosía che nel M. CCC. l'Aureo
número Córse IX. & per essere Anno bise-
stile, fúrono dúe léttere domincáli C. fíno a
san Mattío, & B, apprésso síno a la fine del
résto dell' Anno. Séguita ancóra da quánto è
détto, che la Pásqua fósse quél' Anno il dí X.
di Aprile: & cosí che lo Autóre vedéssi qué
ste cóse lo Anno M. CCC. il Venerdí & il
Sábato sánto, che fúrono allóra lo ottávo,
& il nóno giórno di Aprile.

Ma perché in túttο quésto viággio, de-
scrive égli mólto particularménte túttο il
Córso della Lúna; Bisógna diligentemènte
avvertíre, che avvégna che secóndo le Távo-
le, la véra opposizióne délla Lúna, fósse sí

ta al Meridiáno di Firénze il Lunedi sánto; ció è il Giórno quárto di Aprile circa óre XV. dópo mézzo Dí, essendo il Sóle ne' grá di XXII. délla Aríette, & La Lúna ne' XXII. délla Líbra: il Potta nientediméno per servírsene fórse al sénso místico, dice che élla fû tónda la nótte, che' si ritrovô nélla Sélva, la quále cóme appréßo fia manifésto, fû la nótte che è tra il Giovedí, & & il Venerdí sánto. La ónde se non vógliámo scordáre da'l Téßto, biſógna che poniámo la Lúna Tónda & tútta piéna, non il Lunedi, ma il Giovedi nótte, cóme égli stésso ce la descríve nel Cánto XX. délla Inférno, dóve il Sábato mattina a leváta di Sóle, Virgilio dice,

„ Et gia ier' nótte fû la Lúna tónda,
„ Ben' ten' dée ricordár', che non ti néeque,
„ Alcúna vólta per la sélva fónda.

Si cóme piu chiaraménte ancóra si dimoſtrerrâ quándo cõdótto arémo il viággio á'l luógo predétto. Et che égli cosí la vógliа, manifestaménte si véde ancóra da'l témpo, che e' móstra di avére consumito in quésto Cammino: Conciosía che il Giovedi nótte si ritruóva nélla Sélva: Il Venerdí mattina véde il Sóle in sû il Mónte dilettóso, cóme lar

gamente à détto égli stésso nel primo Cánto délla Inférno. Il medésimo giórno del Venerdi sánto consúma égli pói túttо quánto: pár te saéndo per il Mónte; párte scherméndosi da le tre fiére, Lónza, Liône, & Lúpo; & pár te ancóra lungaménte ragionándo con Virgílio: talménte che al principio délla nótte seguénte muóve il páſso dietro a Virgílio per discendere giúso a lo Inférno: cóme apertaménte nárra égli stésso, nel principio del Cánto secóndo, dicéndo,

„ Lo Giórno se n'andáva, & lo Aer' brúno
„ Togliéva gli Animáli che sóno in Térra
„ Da le fatiche lóro: & io sól' úno
„ M'apparecchiáva a sostenér' la Guérra
„ Si del Cammino, & si délla pietáte,
„ Che ritrarrâ la Mente che non érra.

A lo apparire dúnque del Venerdi séra comincia a scéndere sótto la Térra: & a óre séi délla nótte si truóva in súl' Cérchio délli Avári: A la Alba del Sábato seguénte si dipárte da li Ertici; a levára di Sóle, da gli Indovini: Et úna óra di pói su la Bólgia de' Barattiéri, dice Malacóda.

„ Iér' piu óltre cinque óre che quést' ótta:

Sábato púre a mézzo giórno è álla bólgia délli scismáticis; & a lo apparire délla notte

seguénte giúgne appúnto a éſſo Luciſero: cóme più diſtintamente luógo p luógo ſia manifésto.

La sélva nélla quále si ritruóva Dánte smarríto, non è áltro che Firénze Pátria súa, la quále metaforicaménte chiáma égli sélva, non di Alberi, ma di persóne che sénza úſo alcúno di ragióne, o di intelétto vívono solaménte cóme le Piánte. Il che acciochè dúro non páia, ricordiámoci che nel cánto IIII. délla Inférno, ragionándo égli de la móltitú= dine délle Anime, che nel Limbo riscontráva= no, dice.

„ *Non lasciavám' lo andár' perch' é' dicéſſi,*
„ *Ma paſſavám' la sélva tútta vía,*
„ *La sélva dico di spíriti spéſſi.*

Et che nel XIIII. del Purgatório dóve si predice l'uccisióne & Macéllo, che de' Cittadíni Fiorentini féce pói Fulciéri da Cálboli, quándo e' fú podestá di Firénze l'Anno M. CCC. II. soggiugnéndo finalménte la vitupe= rósa partita di éſſo Fulciéri da la nóſtra Cittá, dice.

„ *Sanguinóso 'esce de la triſta Sélva,*
„ *Láscia la tál', che di quívi a mill' Anni*
„ *Néllo ſtáto primái non si rinsélva.*

Et chi non fúſſi di quéſte pruóve interamén'e satisfátto; réchisi innánzi la Pálla del Món=

do, & ponendo ún' pié délle Séste férmo in sú'l mézzo di Ierusalém, allárghi l'áltro Miglia M. DCCII. & ótto ventunésimi, quánto è l'árco D, A, dichiarâto disópra: & girándo úno intéro Cérchio, vedrâ che Firénze vi resterâ déntro rinchiúsa per párécchi decíne di Miglia. La ónde non da áltro luógo, ma da la Cittâ di Firénze comincia il Poéta quésto viággio: scendendo vérso Levánte per úna grandißima Cavérna da lúi immagináta nel piu bißo di quélla Válle che egli â descritta: Et per éßa continovamênte calándo si condúce finalménte a'l Portóne délla orribilißima scrittúra che dice.

„ Per me si vâ nélla Cittá dolênte,
„ Per me si vâ néllo etêrno dolóre,
„ Per me si vâ tra la perdúta gênte.

Ne sia chi sénza propósito si immígini che e' sálga in ún'áltro Mónte per discéndere pói a lo Inférno: perchè quésto non è neceßário: & nel Tésto non si conósce; Avvégna che altriménti si créda per alcúni, per úna paróla non bêne intésa, che nélla fine del 11. dél lo Inférno dice il Poéta ciò è.

„ Entrái per lo cammíno álto, & sílvéstro: Et per quélle áltre ancóra délla VIII. Cánto che secóndo lóro descrivono úna érta, dal

Portóne délla scritta, a la fiumára di Acheróntе, dicéndo;

„ Quésta lór' tracotánza non mi è nuóva:
„ Che gia l uſáro a men' segréta Pórta,
„ La quál sénza serráme ancór si truóva.
„ Sóvr' éßa vedestû la scritta mórta:
„ Et giá di quá da léi discénde l'Erta
„ Paſsándo per li Cérchij sénza scórta
„ Tál', che per lúi ne fia la Térra apérta.

Ma che álto in quél luógo non vóglia dire eleváto & innalzáto a úſo di Mónte; ma profóndo, & óltre a módo caváto a lo ingiúso, Lo dimóstra non solaménte il parláre comúne, che chiáma álto ún' Pózzo profóndo: Ma lo autóre ſteßo nello VIII. dello Inférno, dicéndo,

„ Nói púr' entrámmo déntro áll' álte fóße
„ Che Vállon' quélla Térra sconsoláta.

Dóve intendere non si potrá gia mái, che fóße álte, vóglia dire eleváte & alzáte sû contro a'l Ciélo; ma profónde, & cúpe si bene. Et peró dirémo che il cammino álto non vóglia dire eleváto, ma cúpo, & profóndo: che tále conveniva cérto, che égli fúße, dovéndo intendere sino a lo Inférno.

Que' versi che párlano de la Erta, non la póngono da'l Portóne a'l Fiúme, ma déntro

a Cérchij délla Inférno: i quáli perché comin ciano al Limbo, non póßono abbracciáre cósa alcúna che non sia da'l fiúme in lâ. Et che il Limbo sia il primo Cérchio, lo specifica il Potta ſtéßo nel IIII. Cánto délla Inférno, quándo dice.

» Cosi si miſe, & cosi mi fê entráre
» Nel primo Cérchio, che l'Abißo cigne.

Et nel Cánto XII. ancóra ragionándo de'l Terremóto, che rovinô lo Inférno, descri véndo con bélla Perífrasi la venúta di CRI STO a'l Limbo dice.

» Ma cérto póco pria, s'io bén' discérno,
» Che veniße colúi, che la grán' préda
» Levô a Díte de'l Cérchio supérno:

Questa Préda fúrono le Anime de' Sánti Pâ dri da GIESV CHRISTO trátte de'l Limbo, cóme ê notißimo: il quále Limbo eßéndo il supérno Cérchio délla Inférno, viéne cóme io díßi a éßere il primo di vérso la fáccia délla Térra. Avvertíscasi adúnque mólto béne che il Portóne ê di qua da'l fiúme, & il Lim bo di la da'l fiúme, & sótto la fáccia délla Térra per parécchi Cénti di miglia. La ónde se l'érta che dice il Potta ê déntro a Cérchi, cóme biſógna che élla sia, pói che colúi scendéndola páßa pe' Cérchij:

Séguita che élla sia ánche disótto a'l Limbo: Et cosí, nõ da la Pórta a'l fiúme, ma da'l Limbo a quél' fóndo délla trista cónca, dóve allóra si trováva Dánte piu báſſo che il Límbo M. DC. XXV. Miglia della Linea délla Certézza, in sú laquále si miſúrano tútte le altézze. Et quésta tále distánzia, o altézza délle Míglia M. DC. XXV. chiáma érta il nóſtro Poéta, avéndo rispétto a sè ſtéſſo che da ún'luógo si báſſo, a lo in sû la consideráva.

Discéso dúnque il Poéta sino a la Pórta délla scrittúra, & leggéndo lo orríbil' détto; spaventáto quási da quéllo, non voléva pasáre piu óltre: Ma púre da Virgilio riconfortáto, dice finalménte nel III. Canto.

„ Et pói che la súa Máno álla mia póse
„ Con liéto vólto, ónde io mi confortái:
„ Mi miſe déntro álle segréte cóse.

Che luógo sía quésto & cóme fátto, lo vedrémo póco disótto: perchè tornándo óra ún'pásso adiétro, ci biſógna prima cõsideráre, cóme vénghino a quésta Pórta. Il Poéta nélla orribiliss. Sélva smarrito, dice che a levâta di Sóle vide le spálle d'ún Cólle

„ Veſtíte gia de' rággi del Pianéta,
„ Che ména dritto, altrúi per ógni Cálle:

Per ilche ricordándoci nói, che i primi Rággi

che

che del Sóle si véggono ne' Mónti, sóno ne' Mónti del nóstro Ponénte: ma nélla fáccia che guárda Levánte, saperrẽmo fuór' d'ógni dúbbio, che il Poéta cammináva all'óra col viso a Ponénte: & perché égli stésso nélla súa narrazióne soggiúgne, che voléndo salíre in su quél' Mónte, fú ripinto, & cacciáto indiétro dálle tre Fiére; & dálla Lúpa maßimaménte, che venéndoli incóntro appóco appóco lo ripingéva la dóve il Sól' táce: sappiámo ánche manifestaménte, che e' si rivólse cóntro a Levánte, cóme apertaménte si conósce da quéste paróle.

» Méntre ch'io rovináva in báßo lóco
» Dinánzi a gli ócchi mi si fú offérto,
» Chi per lúngo silénzio paréa róco:
» Quándo io vídi costúi nel grán' diśerto
» Miserére di me gridái a lúi.

Perché da la Erta del Mónte scacciáto cóntro a la sélva, déntro a quélla véde Virgílio: al quále appréßo raccomandándosi, Ode finalménte da lúi, che voléndo campáre da le fiére, gli biśógna tenére áltro Viággio: ció è non salíre a'l Mónte, ma discéndere a lo Inférno, per bén' conóscere la qualitá de' vízij che égli á a fuggíre. Et a quésto accordáto si Dánte, Virgílio dáto le spálle al Mónte,

lo condúce giu per lo álto & silvéstro cammino della profondíßima válle, sino a la pórta della Scrittúra: La quále viéne per quésto a éßere da la bánda di Levánte, a lo oppósito di éßo Mónte. Per il che ragionevolménte poßiámo nói crédere che égli scénda continuaménte cóntro a Levánte, sino a la riva del Fiúme Acherónte, dóve términa túttо quél luógo, déntro al quále dice égli, che Virgilio lo míse a le segréte cóse: cóme abbiámo ne' vérsi disópra. Et è quésto luógo úna grandíßima Caverna situáta néllagroßézza di quélla fálda del Terréno, che chiúde & quópre túttо lo Inferno: & cosi non Gira intórno al Cartóccio, ma solaménte si disténde in lunghézza da la Pórta, a la Fumára, con tánta larghézza quánta cõviénsi a úno ricétto & quási antipórto, di si grán Fábbrica. Et avvégna che mál si póßa aßegnáre la miſúra délla súa distánzia da'l Móndo, per non éßere élla ne' cérchij: poßiámo púre aßái ragionevolménte immaginárci, che élla sia circa al mézzo délla altézza, che si fá da la Térra a'l Limbo: Conciosia che da'l Fiúme a'l Limbo sía nel Tésto úna lúnga scésa. Et nientediméno io non ci póngo término férmo: ma dico solaménte che in quésto grandíßimo spázio, aßegnáto per

cárcere, & per torménto álle Anime delli sciaguráti vivúti nel Móndo sénza biáſimo, & sénza lóde, si lentaménte si aggirano l'ómbre di quésti táli, ancóra che del continuo, ſcimoláte, & aſſaſsináte da i Moscóni, & dálle Vespe; che il Poéta ſtéſso giúdica, che élle non ábbino meſtiéro di riposárſi gia mái, il ché ci dimóſtra égli quándo e' dice.

„ Ed io che riguardái, vidi úna inségna
„ Che girándo corréva tánto rátta,
„ Che d'ógni pósa mi paréva indégna:
„ Et dietro le venía si lúnga trátta
„ Di gente, ch'io non aréi mái credúto,
„ Che Mórte tánta n'avéſſe disfátta:

Quésta tánta Gente pdúta, che piu nõ â fítto vivéndo che si fáccino le Vécore, & gli áltri brúti: è mescoláta, dice il Poéta, a quél cattivo Córo

„ Délli Angeli, che non fúron rebélli,
„ Ne fúr' Fedéli a Dio: ma per se fóro.

La ónde meritaménte cacciáti di Citlo, & non ricevúti néllo Inférno, vivono infelicisſimaménte in quélla lordúra. Tra la quále paſsándo inóſtri Poéti giúnsero finalménte in su la Rivitra di Acherónte: Dóve non volendo Caróne paſsár' Dánte nélla súa Bárca, vénne il súbito Baléno, & Tremuóto: Dállo

errore, & splendore de' quali sorpreso lo Autore, cadde, come psona addormentata: ma svegliato poi da un'grave tuono, come e' dice nel Can. IIII. Levatosi suso in piede, & guardandosi d'ogn'intorno, p conoscer'lo loco dove e' fusse (che gia era di la dal Fiume) dice.

» Vero è che in sù la proda mi trovai
» Della Valle di Abisso dolorosa
» Che tuono accoglie d'infiniti guai.
» Oscura, profonda era & nebulosa,
» Tanto che per ficcare' lo viso a'l fondo
» Io non vi discerneva alcuna cosa.

Queste parole mostrano, che di qui a'l Limbo, sia gran' distanzia: poi che il Poeta non discerne il chiarissimo fuoco, che disotto scrive nel Limbo: Et però senza forse ci soggiugne egli immediate

» Or discendiam' quaggiù nel cieco Mondo
» Cominciò il Poeta tutto smorto,
» Io serò il primo, & tu sarai il secondo.

Et conoscesi anche apertamente, per questo che' soggiugne poco disotto:

» Andiam', che la via lunga ne sospigne:
» Così si mise, & così mi fè entrare
» Nel primo Cerchio, che l'abisso cigne.

Conoscesi dico, che egli intende per Cerchio non solamente lo spazzo, & traversa in

sû laquále stánno l'Anime: ma tútto quél vó
to ancóra, o vogliámo chiamárlo spázio che
si truóva da Bá zo a Bá zo: ció ê tútta l'al
tézza delle Miglia CCCC. VI. & ún' quárto,
che tra l'úno & l'áltro di quésti Piáni rimá
ne intercétta: Cõciosiache mólto lontáno ancõ
ra da'l Piáno del Limbo, & súbito che' comin
cia a scéndere, dica

„ Cosi si míse, & cosi si mi fê entráre
„ Nel primo Cérchio, che l'abísso cigne.

Et che lontáno sía quél luógo da'l piáno del
Limbo si véde manifestaménte da quelle paróle

„ Véro ê che in sû la próda mi trovái
„ Délla Válle di Abísso dolorósa.

Conciosía, che Próda sía quélla última estre
mitá óltra a la quále andár' non si puô sén
za rovina: Ma próda non sarébbe élla in quê
sto luógo, se il fiúme fúsi al Piáno del Lim
bo: rispétto a la largézza che cõtiéne lo spáz
zo del Limbo; de'l quále adésso ragionerémo.

Quésto (cóme altróve fû provato) ê il
primo Cérchio, che cigne lo Abísso: & truó
vasi sótto la fáccia délla Térra Miglia CCCC.
VI. & ún quárto, & lontáno da'l Céntro mi
glia M M. DCCCXLIII. & tre quárti. Gira
intórno lúngo la ripa Miglia óttomila tr cénto
trentasétte & mézzo: & il Piáno da la Gróta

ta a lo sfondáto del mézzo ció è a'l váno dónde si scénde a lo áltro Cérchio, è lárgo Miglia Ottanzétte, & mézzo, cóme bène â détto il Manétto. Et ésso váno con Diámetro di Miglia 2668. & tre quárti, gira intórno Miglia Ottomíla Trecénto Ottanzétte & mézzo, còme accuratißimaménte â per me misurá= to & calculáto il diligentißimo nóstro Giováni Camerini: Il quále se bène dálla Fortúna non â avúto occasióne di acquistár' léttere, nè Grèche, nè Latine: E státo nondimánco dotáto dálla Natúra, di tále acúme d'Ingégno, & di si nóbile dispoziióne di Animo álle cóse di Aritmética, Algébra, & Geometría; che per la assiduitá dello stú= dio súo nélle prátiche & nélle scièenzie lóro non si truóva fórse óggi inferióre a neßúno áltro. Da costúi sóno io státo grandemènte aiu táto, ne cálcoli & nélle misúre di quésto Sito: Per ilché riconoscéndomi io non póco obligâ to álla diligentißima prática délla súa Aritmé tica, & Geometría: rèndo óra álla vivacitá délla Ingégno súo quélla véra testimonánza che méritano le súe virtú, & la fatica, che égli â duráta a méttere in ópera i cõcétti mèi ánzi púre di quésto Autór': Il quále ptrováre le vè re travérse di túttigli spázzi cérchi p Cèr

chio ténne secóndo il Manétto quésto bél módo.

In sû l'Arco, che chiúde lo Inferno, misurô ún' cento di Miglia, cominciándosi da quél luógo dóve sarébbe la stoccatúra se lo Inferno vedéßi le stélle: & allargándosi su per l'Arco vérso la linea délla certézza: Et dóve finírono le Cento Miglia segnô ún' púnto: Da'l quále tirándo pói úna Linea a'l céntro, & considerándo quánto a le Miglia quattrocento séi & ún' quárto délla profónditá, e' si trováva con éßa lontáno da'l fiánco del Triángolo, póse túlta quélla larghézza per lo spázzo, o vogliámo dírlo pavimén to del primo Cérchio. Crébbe dipói Cento áltre Miglia in su l'Arco predétto, & tirándo la Linea a'l Céntro in su la secónda distánzia, trovô lo spázzo del Cérchio secóndo. Et cosí procedéndo piu óltre di máno in máno con la Régola sopradétta, trovô túlti gli spázzi Cérchio per Cérchio, minóri sémpre succeßivaménte l'úno del áltro Miglia dódici & mézzo invariabilménte, a la medéßima quántitá délle Miglia délla Arco. Et fû quésto ún' véro, & bél módo fino a dóve' potté e uſárlo: Ma dóve pói gli venißi mánco, lo vedrémo nel luógo súo. Báßti qui che le larghézze de' Paviménti, si sóno trováte cõ quésta régola.

Fórma del trovâre le larghézze de' Paviménti de' sètte Cérchij.

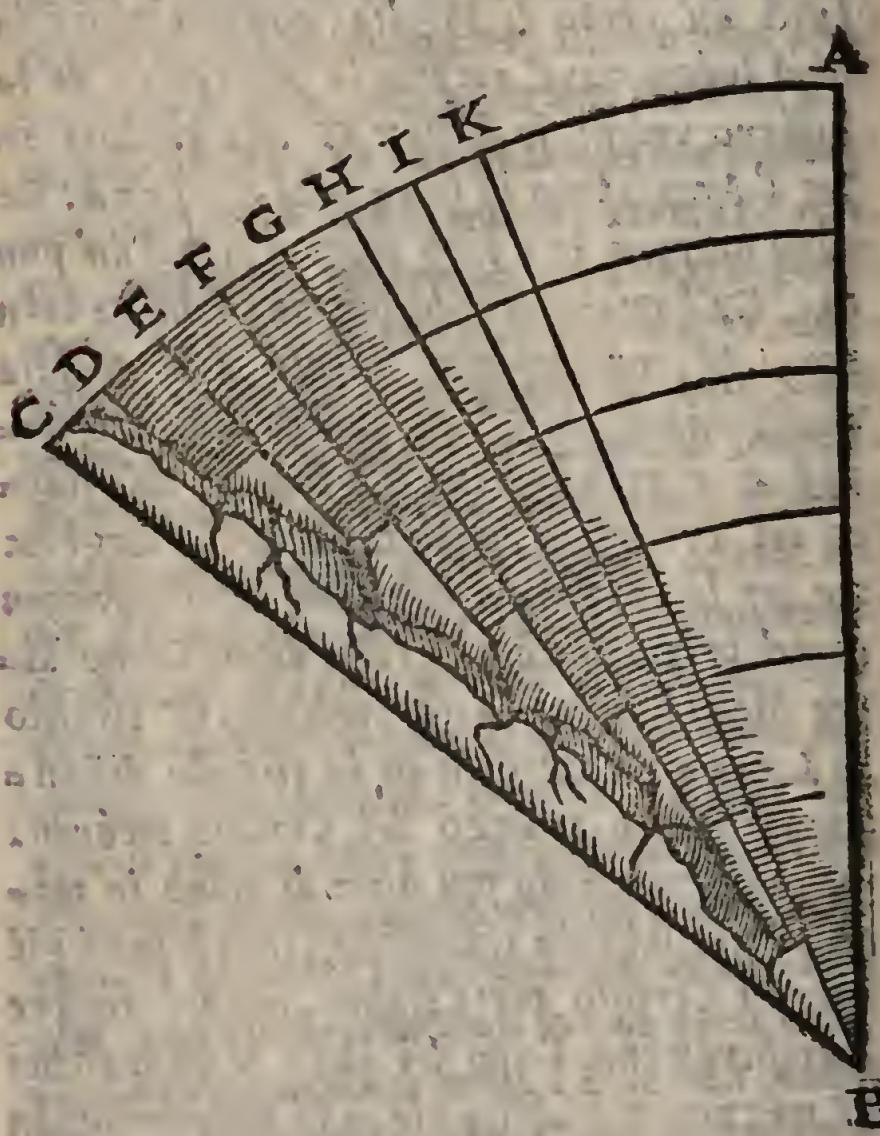

Ma i Diámetri da Grótta a Grótta; si ritruó vano dal Camerino in quésto áltro módo. Ab biámo détto gia nel disópra, che tánta sarébbe la Travérsa délla sboccatúra di quésto Infér= no, quánta la lunghézza di quál'si vóglia l'úno

l'úno de duó' fiánchi di quésto scúdo: Dal che séguita chiaraménte, che il Triángolo sia equilátero. Et perché nói lo partimmo póco ſâ in VIII. párti uguáli, cérto ê che i suói piáni sóno equidistánti l'úno dall'áltro síno a dóve si múta l'órdine, cóme sótto fia manifésto. Séguita óra da quésto fondaménto, che sempre, che la príma & maggióre Travérsa fia divisa ugualménte in ótto, & di túttopói caváto úna ottáva; ció che rimáne, sarâ la travérsa del primo Cérchio. Et quésta póisi milménte partita per VII. cavándone la sétima párte láscia, lavéra Travérsa del Secóndo. La quále appréſſo partita per séi, & trattone ún' sésto, láscia la travérsa del térzo Cérchio: & cosí l'áltre túttedi máno in máno col módo sémpre, che s'ê dimóstro.

Ma bisógna qui avvertire, che se béne con la détta Régola, l'úna Travérsa ci dâ l'áltra, él la nõ ce la dâ nel váno del Cartóccio: ma da l'úno fiánco a l'áltro di túttoil Triángolo principále. Per la qualcósa risaltándo sempre gli spázzi vérso la Línea della certézza: bisógna in ciascúno de' Piáni scemáre álla travérsa predétta, la quantitá del sódo, che si truóva tra il fiánco, & il váno di quéllo spázzo: & bisógna scemárla dúe vólte; perché dúe sóno

le larghézze délla spázzo, ció è nel prin-
cipio, & nel fine di éßa travérsa. E tén-
véro che la quantitá del Sódo predétto, è tal
ménte proporzionáta, ché non si dúra fatí-
ca a cercárne: Imperó che nel Cérchio secón
do, è appúnto quánto la larghézza del Fa-
viménto: Nel Térzo Cérchio Raddóppia:
Nel quárto Rintérza: Nel quinto, Rinquár
ta, & cosi nélli áltri di máno in máno, non
uscéndo di quésta Régola.

Con la Travérsa di túttо il váno facil-
ménte si compréndе póі, quánta sia quélla dél
la sboccatúra: perché scemándone dúe vólte
la larghézza del Faviménto; réßta appúnto
la Travérsa délla sfondáto. Il quále quánto
giri, non accáde moßrárne la Régola: perchè
disópra fù aßegnáta. Et peró tornándomene
dóve io lasciái, Dico, che l'Anime dannáte
nel primo Cérchio ció è nel Limbo, sóno, o
de' Fanciúlli mórti sénza battéßimo, o di co
lóro che avánti la Légge Evangélica, vißero
léne & santaménte nélla légge délla natúra: &
che di quéßte últime, quélle, che virtuosamén
te operárono al Móndo con l'Armi, o con le
sciénzie; o famóse, & chiáre fúrono in béne.
Abitano secóndo il Poéta in ún Práto lumi-
nóso, & pièno di frésca verdúra, quále,

già descrivêvano gli antichi ne' lóro cámpi elisj. Et la péna, che in quésto luógo patiscono, ê solaménte ún' continuo desidério, sénza sperânza di conseguírlo: cóme béne lo dichiára égli stésso, quándo in persóna di Virgilio nel Quárto Cánto dice cosí.

„ Per tál difétto, & non per áltro rio
„ Sémo danváti: & sól di tánto offési.
„ Che sénza spéme vivémo in desío.

Dópo quéste paróle, camminâta quélla pârte del Límbo, che a Virgílio párve a propósito: scésero finalménte a' l secóndo Cérchio, cóme égli stésso nel quinto Cánto dimóstra dicéndo.

„ Cosí discési de' l Cérchio primáio,
„ Giu nel secóndo, che mén' luógo cígna.
„ Et tánto piu dolór', che' púnge a Guáio.

Ed ê quésta scésa úna altézza di míglia púre CCCC. VI. & ún quárto, cóme fû quéll' áltra da' l Piáno della Térra a' l Límbo: Per ilché manifestaménte si conósce, che il piáno di quésto secóndo Cérchio è sótto la Térra Míglia Ottocénto sêi, & mézzo, & distânte da' l Céntro, Miglia Dumila Quáttrocénto Trentasétte, & mézzo.

Et che per la ragióne póco cópra aſſegnáta il maggióre súo diámtero è miglia MM. CC. LXXXVII. & mézzo: Et il Giro, lúngo la ripa, Miglia Séttemila Cénto ottantanóve, & dúó séttimi: Et perché la larghézza dello spázzo súo tra la ripa & la ſfondatúra del mézzo é Miglia Settantacinque, réſta il Diámetro, dello ſfondito, Miglia MM. CXXXVI & mézzo, Cõ in Ciro di Miglia Sémila settecénto diciaſétte & séi séttimi. Et puniscõsi in quésto luógo i peccatóri Carnáli cõ la continua Buſéra Infernále: la quále aggirándo & impetuosaménte traportándo tútti gli ſpiriti quivi dannáti, sénza ripóso alcúno gli perquóte, & sbalèſtra sempre.

Ma prima che piu avánti si procéda, biſógna fórse considerare, cóme scéndere si póſſa da Cérchio a cérchio: & peró advertiscasi che dicéndo il Poéta nel Cánto XVII. dello Inférno.

„ Ormái si scénde per si fátte scále.

Ció é per Aria in su le spálle di Gerióne, che volteggiándo gli portáva giu pe'l Burráto, accénna quáſi che da quivi indiétro fuſero státe scále si fátte, che per quélle vi si scendéssi: Et che nel XII. Cánto ancóra dóve e' póne la caláta da'l séſto a'l séttimo Cérchio:

e' descrive úna certa maniéra di scála, quále móstrano quéste paróle.

» Quále è quélla ruina, che nel fiánco
» Di la da Trénto l'Adice percósse
» O per Tremuóto, o per sostégno mánco;
» Che da cima del Mónte ónde si mésse
» Al Piáno, ê si la róccia discoscésa
» Che alcúna via da ébbe a chi su fósse,
» Cotál di quel Burráto éra la scesa.

Non vérso la Línea della certézza, perchê arébbe ripiéno il vóto disótto: ma solaménte lúngo il vivo del sásso, che d'intórno gira il carróccio. Per la qualcósa da quésta scála, da lúi descritta, possiámo ragionevolménte formáre tútte l'áltre, che' non â póste: & peró sicuraméne dirémo, che le scále da Cérchio a Cérchio non di céndino mái contro a'l mézzo, ma si girino intóruo a la ripa: non intagliáte gia déntro al sásso, ma unite, & appiccáte a quéllo con ún piccol risálto, il quâle uscéndo fuóri del vivo, & dolceménte apóco appóco lúngo la súa stássa ripa costeggiándo, si contúce da Bálzo a bálzo: Et quésto nõ a guísa di veróne impiccáto, ma óme le stráde, che mólte vólte veggiámo néle Alpi, nélla fálda di qualche Mónte: che a le radici, ábbia fiumára. Ne per quésto si dscó-

sta peró tánto dal sódo quésto andáre, che il piéde, o sostenimento di quéllo scémi lo spázzo al Cérchio disótto, se non in si pícola quantitá, che non accáde tenérne cónto: Non si alterándo per lúi le misúre, che sóno sémpre póste in sú'l vívo. Et quésto báfti quánto a le scále.

Da'l secóndo Cérchio a'l Térzo non si vé de manifésta nel Tésto la scésa. Imperochè venútosi méno il Potta per la compassióne di Francésca, & di Páulo da Rimini sénza altriménti dichiarárci, cóme e' discénda, comincia il Cánto VI: in quésta maniéra.

„ A'l tornár' délla Ménte, che si chiúse!
„ Dinánzi álla pietá de' duói Cognáti,
„ Che di vergógna tútto mi confúse:
„ Nuóvi torménti, & nuóvi tormentáti
„ Mi véggio intórno, cóme ch'io mi muóva.
„ Et cóme ch'io mi vólga, & ch'io mi guá
„ Io sóno al Térzo Cérchio délla pióva (ti.
„ Etérna, Maladétta, frédda, & Gréve:
„ Régola & qualitá mái non l'é nuóva.

Nelle quáli paróle apertaménte dice égli di trovársi nel térzo Cérchio: ma non dimóstra peró altriménti in che módo vi si sia pervenúto. E bén' véro, che trovándosi negli áltri luóghi la manifestissima scésa da Bál

zo a Bâlzo, ragionevolménte poßiámo créa dere, che cosi scénda égli da'l secóndo a'l Tér zo, cóme dal primo a'l secóndo & dal Tér= zo a'l quárto. La ónde eßéndo quéßto piu giû ché il secóndo Miglia CCCC. VI. & ún quárto, dirémo sicuraménte, che da la fáccia délla Térra a quivi siano Miglia M. CC. XVIII. & trè quárti: Et che sia lontáno da'l Céntro Miglia M M. XXXI, & úno quárto: Con Diámetro nella maggióre súa larghézza di Miglia M. DCC. LXXXXI & ún quárto, che fánno il Giro di Miglia MMMMM. CCCCCC. XV. & cín que quattordicéßimi. Et che la Travérsa del súo spízzo da la ripa a'l vóto di mézzo sía Miglia LXII. & mézzo: Le quáli trátte dúe vólte di tútto il Diámetro, lasciáno per Travérsa di quéllo sfondáto Miglia M. CCCCCC. LXVI. & ún quárto: Le quâ li ci móstrano, che égli â di giro Miglia M= MMMM. CC. XXXVI. & úndici quat tordicéßimi.

In quéßo Térzo Cérchio, stánno l'Anime de' Golósi, sótto la Pióggia etérna, maladét ta, frédda, & gréve: la quále mái non â Ré gola, o qualitá nuóva: Per ilché a' vérsi di sópra soggiúgne égli immediáte cosi.

„ Grándine gróßa, & Acqua tinta, & Néve
„ Per l'Aére maligno, si rivérsa:
„ Púte la Térra, che quésta riceve.
„ Cérbero fiéra crudéle & divérsa
„ Con tre góle, caninamente látra
„ Sópra la gente che quivi ê sommérsa.

Et bén' dice sommérsa, çió ê tuffáta, & quáſi che sotterráta nel fángo che di tále miſtúra si génera p tútta la larghézza di quésto spázzo. Laquále in che módo paßáße il Potta riciéndola vérso il mézzo, lo dimóſtra égli ſtéßo nel VI. Cánto quándo e' dice

„ Nói paſsavám' su per l'ómbre, che adóna
„ La Gréve pióggia, & ponavám' le piánta
„ Sópra lór' Vanitá, che pár' persóna. (te
„ Elle giacéan' per térra tútt quánte.

Et póco disótto.

„ Si trapaſsámmo per sózza miſtúra
„ Délle ómbre, & délla pióggia a páßi lén
„ Toccándo in párte la vita futúra. (ti

Et arriváti cosí a la sboccatúra del vóto del mézzo, aggirárono úna párte di quélla, per condúcersi a l'áltra scála, cóme égli ſtéſso nélla fine de'l VI. Cán. ci manifésta dicéndo

„ Nó aggirámmo a tóndo quélla ſtráda
„ Parlándo piu aßái ch'io non ridíco:
„ Venimmo al púnto dóve si digráda

Quivi

„ Quivi trovámmo Plúto il grán' nimico.

Et da quésto luógo calándo Míglia 406. & ún' quárto scésero in sú'l piáno del quárto Cérchio: Ilché apertaménte dice il Poéta nel Cánto séttimo con quéste paróle.

„ Cosí scendémmo nélla quárta lácca
„ Prendéndo piu de la doléntе rípa,
„ Che il mál' dello univérso túttо insácca.

Quésto quárto Cérchio per éssere appúnto nel mézzo tra'l Céntro & nói, é parimente lontáno & dá quéllo & dá' nóstri piédi Miglia 1625. Et ápre nel súo maggiór' Diámetro Míglia 1325. Girándo lúngo la Róccia Míglia 4164. & duói séttimi: Et lo spizzo tra la Róccia predétta & lo sfondáto è lárgo Miglia 50. Et lo sfondáto détto per avére il Diámetro di Miglia 1225. Gira intórno Míglia 3850.

In su quésto piáno continuaménte si úrtano insiéme gli Avári & i Pródighi: spingéndo & voltándo l'úno contro a l'áltro pési grandißimi, & percoténdosi con éßi, ne' duó i púnti del Cérchio,

„ Dóve contrária cólpa gli dispáia.

Ma qui biſógna óra avvertire, cóme gia tra mézza la nótte, Príma che' cominciáßero ariçidere il Cérchio per caláre a l'áltro disótto;

ilché chiaraménte si vêde nel Téſto per quéſte paróle di Virgilio.

„ Or discendiámo omái a maggiór'pitta
„ Gia ógni ſtélla cáde, che saliva
„ Quándo mi móſſi: e'l tróppo ſtár'si viéta,
„ Nói ricidémmo il Cérchio a l'áltra riva
„ Sóvra úna fónte, &c.

Quéſte paróle ancóra che détte páino ad imitazióne di quélle che ad Enéa dice la Sibilla, nel séſto délla Enéide, ció è,

„ Nox ruit Aenea, Nos flendo ducimus horas.

Sérvono nientediméno, & a segnáre cóme ancóra non érano entráti nélla travérsa del Cérchio: & a dimoſtráre che óra fóſſe; o con quánto ſpázio di témpo fúſſe scéso il Poéta da'l Móndo a quívi. Per la qualcósa ragionándo alquánto de le óre, moſtrerrémo a chi non lo sá, cóme quéſto si cávi da'l Téſto. L'óre comuneménte sóno di dúe sórti, uguáli ció è & disuguáli. Le uguáli sóno quélle de' nóſtri oriuóli, in ciascúna délle quáli ascéndono sempre sópra l'Orizónte grádi 15 del Cérchio Equinozziále. Et con quéſte ugualménte dividiámo nói tútto il Giórno naturále, ció è tútta la Nótte co'l Giórno insiéme, per ventiquáttro, sénza variazióne alcúna da Státe a Vérno. Per ilché ragio-

nevolménte si potrébbono élle chiamáre óre Equinozziáli, o délle Oriuólo. Le disuguáli sóno délli Astrólogi, che parténdo sempre lo Arco diúrno in dódici párti, & il nottúrno in altretánte, ciascúna di quélle chiámano ún'óra; o piccola, o gránde ch'élla si sia. Quésto dico perché tánto â la Nótte brevissima dódici óre, quánto il Giórno lunghissimo, súo compágno: & cosi ánche per l'oppósito. Perché se bene e' mútano la quantitá délla spázio partito, non peró mútano il partitóre. Et per quésto nõ avviéne mái, che élle si dichino con l'Oriuólo, se non solaménte nélli Equinózzij. Con quéste si Govérna la Chiésa ne' suói ufizij di Térza, Sésta, Nóna, Véspro, & Compiéta: Et a quéste si dâ il nóme di Artifiziáli, perché élle pártono artificiosaméntе l'Arco diúrno, altriménti chiaméto, Giórno Artifiziále. Ecci nondiméno ancóra úna Térza spézie di óre, che si chiámano de' Pianéti, & sóno túttе disuguáli: & non solaménte quélle del Di a quélle délla Nótte: ma & ciascúna del Di & délla Nótte, a qualsivóglia áltra di túttо il rèsto. Et avvégna che non accadéssi parlâre di quéste, perché sóno fuóri del nóstro

propósito: non dimeno per non parére di aver le sfuggíte, ne ô volúto dáre quésto lúme: la segnándo párte a chi lo desídera, che élle sóno óre délla Eclíttica; ció ê che si cóme nélle naturáli ascéndono & vengono fuóri 15. grádi délla Equinozziále, cosí ancór' in ciascúna di quéste vengono sempre fuóri 15 grádi délla Eclíttica. Ma perché secóndo la diversitá de' luóghi diversamente ascénde la Eclíttica: bisógna che chi vuóle trováre giustamente le óre di quélla, ábbia prima la Távola delle obblique ascensióni del Paése súo: & con éßa fórmi la Régola.

A gli Astrólogi ê dúnque ógni giórno 12 óre, & 12, óre ciascúna nótte: Et per quésto séguita manifestamente, che con la metá di 12, ció ê con séi, Sálga il Sóle, & qualúnche áltra stélla da'l Levánte a'l mézzo del Ciélo: Et che di quívi pói si cáli a'l Ponénte con l'áltre séi. Per laqualcósa dicendo il Poéta,

„ Gia ógni stélla cáde, che saliva
„ Quándo mi móßi.

Chiaraménte ci dimóstra, che gia fúßero paßáte séi óre, da'l principio délla nótte, nélla quále si móße dittro a Virgílio. Et se alcúno fórse dicéßi, che égli intende non de le

Artificiâli, ma di quélle délla oriuólo: avvertiscasi, che tánta éra ancóra la vicinitá délla Equinózzio, che da quéste a quélle non vi è appéna ún' décimo d'óra. Et peró pígli, o intenda púre quále e' vuóle, che néll'úno & nel áltro módo, paßáta éra la mézza nótte di mólto póco: La mézza nótte dico, che divide tra il Venerdi & il Sábato Sánto. Et tánto báßti al preßénte de le óre.

Io nõ ô détto per ancóra in sn quále bánda giráße il Poëta per quésto Inférno: perché aspettáva d'ónde provárlo. Ilché pói che óra mi si appreßénta, non mi páre da lasciár' piû índiétro. Et peró avvértiscasi, che in quésto séttimo Cánto nélla scéndere ancóra la cósta, veggéndo égli in sû'l piáno del Cérchio l'orríbil' gióstra de' Pródighi, & délli Avári, per udire da Virgilio, quéllo che ció sia, gli dice.

» Maéstro mío ór' mi dimóstra;
» Che génte è quésta: Et se tútti fúr chér-
» Quésti chercúti a la siniéstra nóstra. (ci

Da le quáli paróle manifeßtißimaménte si cónósce, che l'Anime gli érano a máno siniéstra: & che cõseguentemênte a la déstra gli éra la ripa, lúngo laquále veniva scendéndo: Non essén do égli ancóra entráto in sû quéllo spázzo.

Conciosiache dópo mólti versi dica égli pói,

„ Nói ricidémmo il Cérchio a l'áltra riva.

Et perchè quésto medésimo si pruóva ancóra per áltri luóghi, che disótto si mostrerránno: sicuraménte posiámo dire, che da la entráta del primo Cérchio, sino a'l cominciaménto dél lo ottávo, girô sempre in sú la mâno déstra, cóme bène espóse il Manétto. Ma di quivi a'l Céntro, mutô pói módo, & vólsesi in sú la sinistra, cóme égli stésso móstra nel Tésto che al súo luógo ricorderémo.

Da la déstra dúnque délla ripa scostándosi, Tágliano il Cérchio in sú la sinistra,

„ Sóvra úna fónte che bólle & rivérsa

„ Per ún' fossáto, che da léi deriva.

Et in compagnia di quélle ónde, appóco appóco abbassándosi, dópo Miglia 406. & ún quárto, pervéngono a'l piáno del quinto Cérchio, da lúi chiamáto Palúde stige, che lontána è da la fáccia délla Térra Miglia 2031. & ún quárto: & dal Céntro Miglia 1218. & tre quárti. Il Diámetro di quésta Palúde appiè délle malígne Piágge grige è miglia 918 & tre quárti: Per ilché manifestaménte si conósce ch'élla gíra Miglia 2887. & mézzo. Ma divídesi túrto quésto súo vóto, in dúe Cérchi, l'úno déntro a l'áltro, & ad úno

piáno medésimo. L'úno de' quáli ció è la Palúde, con Traversa di Miglia 75: Gira continuatamente d'intórno la Cittá di Díte, che nel mézzo di tútto è pósta: L'áltro in mézzo di quésta aquósa campágna sedéndo, non è da quélla distinto con áltro, che con ún' sólo Cérchio di múra: che sóno tútte di Férro in focíto. Et cosi a ún' piáno medésimo, & dentro al Giro predétto delle Miglia 2887, & mézzo Abbiámo il quínto Cérchio che è la Palúde con le fósse délla Cittáde; & il sésto che è la predétta Cittá di Díte.

Ne si maravigli qui alcúno, ch'io non distingua i fóssi da la Palúde, cóme fórse páre che distínti gli ábbia il Poéta, dóve égli nel Cánto ottávo dice;

» Nói púr' giugnémmo déntro a l'álte fósse,
» Che vallán' quélla Térra sconsoláta:
» Le múra mi pareán' che férro fósse,
» Non sénza príma fár' gránde aggiráta,
» Venímmo ĩ párte, dóve il nocchiér' fórte
» Vscite ci gridó, qui è l'entráta.

Perché da quésto súo dire, non páre a me che si póssa peró conchiúdere, che la Palúde sia úna cósa, & le fósse siano ún' áltra: pói che élle sóno amendue a ún' piáno medésimo, & continuáte l'úna con l'áltra. E bén' véro

che considerándo ógni cósa diligentemente; nói potrémmo dire, che dove la Palúde â pó ca Acqua per l'altézza; le fósse per il con trário n'ábbino assái; per piû fortézza délla mu ráglia da lóro abbracciáta, & circundáta: chia mándole massimaménte il Poéta stésso, fósse álte, ció è profónde o mólto cúpe. Ma non per quésto saránno élleno áltro che fósse, ció è strétte, & di tánta larghézza solaménte, quánta per l'ordinário se ne attribuisce álle fósse d'úna Cittáde, serváta la proporzióne délla súa grandézza. Et il Poéta stésso co si ánche ce le dimóstra, non trovándo in quél le ne Anime ne áltro, di che si fáccia memó ria alcúna: Et dicéndo ancóra súbito che égli éntra in quéste fósse, che le mûra di quélla Cittá gli parévano di férro: Ilché in luógo non luminóso, non potéva égli scórgere, se non d'appréßo. Et pèró diciámo nói, che la lúnga aggiráta non fû nélla Travérsa délle fósse, ma solaménte nélla lunghézza, per veni re a la entráta délla Cittá, che non â se non úna pórta. Et che la cósa stia cóme io dico, Avvertiscasi, che dópo la gránde aggiráta, manifestaménte póne il Poéta che vénnero

„ In pirte, dóve il Nocchiér fórte
„ Vscite ci gridô, qui ê l'entráta....

Lascerémo

Lascerémo dúnque álle fósse quél tánto di larghézza, che a, fóssi si convíene: & darémo tátto quél' résto álla palúde. Nello attraversaménto délla quále si conósce ún' lúngo viággio, si per la moltitúdine délle cóse vedúte & délle ragionáte déntro álla Bárca; & si ancóra perché quélle paróle, Nói púr' giugnémmo, ánno úna certa fórza di dimostráre, che dópo úna lúnga navigazióne, si condússero finalménte, déntro álle álte ció è profónde fósse, che circúndano quélla Térra. Ilché modestaménte sia détto cóntra la opinióne di chi altriménti la intendésse.

L'ánime che in quésta palúde si puniscono sóno le iróse, & le accidióse: Quéste sotterrite nélla Bellétta, che non si véggono: & quélle iróse sópra la Móta percoténdosi non púr' con míno

„ Ma cõ la Tésta, & co'l pétto, & co'piédi
„ Troncándosi co' Dénti a bráno a bráno.

Quá giù dúnque discési i Poéti girárono grín' pézza délla palúde, cóme apertaménte si véde nélla fine del séttimo Cánto, dóve lo Autóre medésimo dice,

„ Cosí girámmo délla lórda Pózza
„ Gránde Arco tra la ripa sécca e'l mézzo
„ Cõ gli ócchi vólti a chi del fángo ingózza

,, Venimmo a'l piè d'úna Tórre al da sézzo
La qual Tórre dándo ségno de la lóro venú
ta con dúe fiammélle; Vénne Flegiás con la
súa Barchétta per condúcerli a la Cittáde: Et
con éssi attraversándo la Palúde, & i Fóßi,
giúnto finalménte a la Térra gridô, uscite, quî
é l'entráta. Onde éßi sbarcáti voltndo entrâ
re nélla Térra, fúrono impediti dà Demónij:
I quáli conoscéndo che Dánte era vivo, ad amẽ
dúe chiúsero le Pórte. Non dimánco vi en=
trárono pói mediánte la venúta dell'Angelo,
che piéno di giúßo sdegno
,, Giúnse a la Pórta, & con úna verghétta
,, L'apérse, che non v'ébbe alcún' rittgno.
Et qui finisce il quínto Cérchio con travér=
sa di Miglia 75. p éßer présa la sua lar=
ghézza cõ duói spázij dell'Arco del Móndo.
Conciosia che eßéndo préso túttο il piáno di
quéßi duói Cérchi, con tre spázij dell'Arco
predétto, nói abbiámo aßegnáto le dúe pár=
ti álla Palúde insiéme co' fóßi per il lúngo
Viággio, & le mólte cóse, che si véggono
in quélli, & úna párte solaménte álla Citt.
la quále per cõtenére gli Erttici solamente, nõ
â biſógno di tánta traversa. Ma perché a lo
entráre di quésta Pórta comincia appúnto il
stsso Cérchio prima che piu avánti si procéda
sarâ béne che l'ócchio végga quésto diségno.

Il Sésto Cérchio ció é la Cittá di Dite Gira miglia 2536 & dúe séttimi: con Diámetro di Miglia 807. Il súo spázzo é lárgo Míglia 37, & mézzo: & la sbotcatúra del mézzo gira miglia 2180, & cinque séttimi,

per ẽſſere il ſúo Diámetro Míglia 693, & tre quárti. Ne accíde che ío dica altrimẽti la ſúa diſtánzia da'l Móndo, & da'l Céntro: per ẽſſere élla quélla medéſima, che del quínto Cérchio, pói che élle ſóno amendúne ad ún' piáno.

Il ſuólo di quéſta Cittá è tútto pièno di ſepoltúre infocáte: dentro álle quáli continuaménte abbrúciano gli Erétici, ciaſcúno diſtínto nélla ſétta ſúa. Per la qualcósa non entrárono i Poéti tra gli Avélli; ma ſi vólſero a la mín' déſtra, lúngo le múra délla Cittá, cóme Dánte ſtéſſo dimóſtra nélla fine del Cánto Nóno, dicéndo.

„ Et pói che a la mín' déſtra ſi fû vólto.
„ Paſſámmo tra i Martiri, & gli álti ſpáldi.

Et ſoggiúgne pói appréſſo nel principio del Cánto Décimo:

„ Or' ſe ne vâ per ún' ſegréto cálle
„ Tra il Múro délla Tèrra & gli Martíri
„ Lo mío maéſtro, & ío dópo le ſpálle.

Et in quéſta maniéra girándone quélla tánta párte che a Virgílio párſe a baſtánza, diſcoſtátiſi finalménce da le múra, ricísero il Cérchio a travérſo, per andáre a la ſcésa che diſcénde nel Cérchio ſéttimo: Et peró díce égli nélla fine del Cánto predétto.

„ Appréſſo vólse a mán' ſiniſtra il piéde:
„ Lasciámmo il múro, & gimmo in vēr'lo
„ Per ún' sētiér', ch' ad úna válle fiédo (mézzo
„ Che in sín' la sû facéa spiacér' sáo lézzo.

Et é quésto un' áltro luógo mólto notábile, per dimoſtráre che il viággio fúſſe a mán' rítta, cóme ancór' diánzi diſſi disópra.

Consumáta pói la traverſa délle miglia 37. & mézzo, dice lo Autóre nel princípio del Cánto undécimo,

„ In sû l'eſtremitá d'úna álta ripa,
„ Che faceván' grā piétre rótte in Cérchio,
„ Venímmo sóvra piu crudéle ſtípa.

Et per l'orríbile púzzo, che di quélla usciva, fúron' coſtrétti a ritirársi dietro ad úna grán' sepoltúra, per avvezzársi al fiáto cattivo. La qualcósa imitándo in párte ancór' io, fermáto alquánto il viággio, risponderò a dúe obbiezzióni, che mi potrébbono éſſer' fátte: L'úna, dóve siano gli invidiósi & i ſuperbi: de' quáli sénza fár' menzióne alcúna il Poéta, da gli Irósi & Accidiósi, subitaménte sálta a gli Erétici: L'áltra se quésto luógo é sì naturále, cóme io ò détto nel princípio; con quál' lúme si vádia per éſſo. Alle quáli ordinataménte rispondéndo, dico quánto a la prima; Che égli é bén' véro, che in tútto lo

abortiménto che fâ il Poéta de' vizij umáni da lúi conosciúti in quésto súo Inférno: e non fâ mái úna paróla, ne de la Invídia, ne de la Superbia: Non perché quésti duói non siano vizij capitalissimi; Ma perché essendo l'úno & l'áltro peccáto segretissimo, ráde vólte, o non mái si dimóstrano nélla própia spézie. Laquál' cósa conoscéndo béne il Poéta, non dâ lóro luógo particuláre, ma distribuísceli in tánte diverse spézie quánti sóno i divérsi nómi délle cólpe, che si puniscono da le Múra délla Cittá sino a'l Céntro universále. Et chi diligenteménte andrâ esaminándo cósa per cósa, di qualsivóglia l'úna délle cólpe in tále spázio cõdannáte, vedrâ fórse facilménte, che la déntro nõ ê quási peccáto alcúno, che a'l úno di quésti dúe cápi non si ridúca; & qualcúno ancóra ad amendúe insiéme: Cóme principalménte si riconósce nélli Erétici: I quáli scegliéndo sempre le opinióni a lór' módo, si índuriscono in quélle talménte, che radevólte se ne póssono ritrárre in maniéra alcúna: paréndo lóro cósa inconveniénte, & disonorévole, che ún'áltro póssa, o débba giamái inténdere le cóse méglio di lóro. Ilquále peccáto non sô io ancóra giudicáre a quále più

si riduca de duói cápi détti disópra. Il medésimo crédo che facilménte dire si póßa de la Violénza, de la Fráude, & de'l Tradiménto: sálvo peró sempremái il parére di chi méglio di me la intendéßi. Et questo báßti quánto a la prima.

A la secónda (non cercándo áltro sénso che il litterále) dico che eßéndo colaggiù fuóchi & grándi, & in tánti luóghi, cóme largaménte si véde nel Testo: Et eßéndo túttо il váno dello Inférno copérto de la grandißima Fálda délla Térra che gli fá Grótta, & vólta disópra: Non sará fórse inconveniénte lo immaginársi che' sopradétti fuóchi per lóro natúra fáccino rivérbero nélla vólta, che lo tiéne chiúso: & di quivi pói ripercóßi a lo ingiúso, spargéndosi per quel grán' víno, fáccino tánto di barlúme, che da préßo vi si discérna quélle cóse che Dánte dice avérvi vedúte. Ma témpo è di tornáre a'l ragionaménto cominciáto.

Fermátisi i nóßri Poéti lontáni alquánto da la scósa, & dimorátivi per quálche spázio, in sù quélla generále diviß.óne, che di túttо lo Inférno largaménte gli fá Virgílio nel Cánto décimo eßéndo già finalménte vicíno álla Alba soggiúgne néllа fíne del Cánto predétto

che voléndosi oramái quindi partíre, Virgilio gli díße.

„ Ma séguimi oramái che'l gír mi piáce:
„ Che i Pésci guizzan sú per l'Orizónta,
„ Et tútto il Cárro sévra il Córo giáce;
„ E'l bálzo via la óltre si dismónta.

Non accáde per al présente che io mi disténda ne' dódici ségni Celésti, ne ánche nélla posítura & spartiménto de' Vénti: o néllo oriuólo che nel Ciélo si véde la nótte: cóse che largaménte (placéndo a Dío) si troveránno tútte ne' nóstri scrítti sópra la Comédia di qué sto Poéta: Et peró brevemente díco óra, Che il ségno de' Pésci ságlie a'l nóstro Orizónte in óre úna, & minúti séi, & con tánto ancóra di témpo ci súrge il ségno délle Ariéte. Et perché, cóme disópra si è dimóstro, il Sóle áll'óra si trováva circa il XXIIII. grádo délle Ariéte, Guizzándo i Pésci su l'Orizónte, veniva a éßere circa óre úna & mézzo, inánzi álla leváta del Sóle. Ilché artificiosaménte â pósto il Poéta, si per imitáre Virgilio; & si ancóra per mostrárci con quánto témpo si fóße égli condótto a quel luógo. Il quále in che manéra fúße fátto, nel XII. Cánto délle Inférno lo descríve égli stésso cosí.

Era lo

„ Era lo lóco óve a scéndér la Riva
„ Venimmo alpéstro, & p quél' ch'ivi éra
„ Tál', ch'ógni vista ne sarébbe schiva(ánco
„ Quál' è quélla ruína, che nel fiánco
„ Di là da Trénto l'Adice percóße,
„ O per Tremuóto, o per sostégno mánco:
„ Che da cima del Mónte ónde si móße
„ A'l piáno, è si la róccia discoscésa,
„ Ch'alcúna vía darébbe a chi sù fóße:
„ Cotál' di quél' Burráto éra la scésa.
„ È in sù la púnta della rótta Lácca
„ La Infámia de' Créti éra distésa,
„ Che fù concétta nélla fálsa Vácca.

Quésto per dirlo in úna paróla è il Minotáuro, pósto nel principio del Séttimo Cérchio a spaventár' chi laggiù discénde, cóme in tútti gli áltri Cérchi â uſáto & úſa il Poéta nóſtro. Il quále avánti a'l primo Cérchio truóva Caróne: a'l secóndo, Minós: al Térzo, Cérbero: a'l Quárto, Plúto: a'l Quinto, Flégias: al Séſto, le Fúrie: al Séttimo, il Minotáuro: állo Ottávo, Geriône: al Nóno: Nembrótte, & gli áltri Giganti, che nel Fózzo sóno descritti. Féce dúnque paúra il Minotáuro a Dánte: & Virgilio allótta gli diße,

„ Córri a'l Várco,
„ Méntre che' fúria, è buón' che tu ti cále.

Et cosí usciti de'l séſto Cérchio, calándo p la détta ruina Miglia 406 & ún quárto; Vénnero a'l piáno del séttimo Cerchio: il quále è sótto la fáccia délla Térra Mig. 2437 & méz zo, & lontáno da'l Céntro Miglia 812 & méz zo. Il mazgióre súo Diámetro è Míglia 462. & mézzo: Et il Giro Mig. 1453 & quáttro séttimi. La Travérsa dello spázzo súo per éſſere préſa con 300 Míglia délla Arco del Móndo, è Míglia 75: Ma divísa in Tre Giróni. Nel primo de' quáli appiè délla rípa, che è úna fóſſa di sángue, bóllono i vio lénti al próſſimo, sommérsi déntro di quélla chi piû & chi méno, secóndo il mérito délle lóro cólpe. Ed intórno a quésto foſſóne ván no continuaménte i Centáuri a mille a mílle,

„ Saettándo quál' Anima si svélle
„ Da'l sángue piû, che súa cólpa sortílle.

Et perché quésti Centáuri solaménte sóno da úna láto, ció è tra il piè della rípa & la fóſſa, & cóme chiaraménte si véde nel Téſto, saét tano l'Anime de' violénti: séguita di neceſſitá che quésta fóſſa non sia piû lárga, d'ún' tí= ro di Arco. Ilché avvégna che da mólti ál= tri luóghi póſſa ancóra dimoſtrársi: non vó glio peró provárlo con áltro, che con quésto: che il Poéta néllo attraversáre quésta fóſſa

in gróppa al Centáuro, non véde & nõ sénte in quella persóna alcúna. Et per mostrárci la súa strettézza, nel princípio del Cánto XIII, vo lèndo significáre, che andávano sénza riṗóso dice,

„ Non èra ancór' dilâ Nèsso arriváto,
„ Quándo nói ci mettémmo per ún' Bósco,
„ Che da nessún' sentièro èra segnáto.

Le quáli paróle, o interaménte sóno frédde, cóntro al costúme di quésto Poèta, o élle di móstrano che quél' fósso, non è lárgho: Perché se égli avèssi travérsa di Míglia, cóme páre che créda qualcúno; chi non sâ, che p. ûn tempo bisognáva a Nèsso Centáuro per tornársi nélla áltra ripa; che a costóro per entráre nel bósco? Non apparèndo mássime, nel Tèsto, che trà la fóssa e'l bósco sia nèzzo alcúno.

Nel secóndo Girône del sèttimo Cérchio, non è áltro che ún' bósco foltíssimo, dèntro al quale si puniscono le Anime de' violènti a se stéssi, o nélla Víta, o nélla Róba: Perché què' primi divèntano prúni, & sóno pasciúti pói dalle Arpíe: Quésti últimi lacerâti sóno, & ismembráti da' Cáni: cóme largaménte si vède in túttο il Cánto Tredicèsimo. Et nel Tèrzo, & Vltimo

Giróne, che è úna grán Campígna di Réna arsiccia, in sû la quále pióvono continuaménte fiammélle di Fuóco, sóno l'Anime de' violénti a Dio, che giáciono in sû l'aréna: L'Anime de' violénti álla Natúra, che girano in tórno: & l'Anime de violénti áll'Arte, altriménti détti Vsuráii, che stánno sempre a sedére. Et la medésima pióggia focósa, sópratútte scénde ugualménte. Distinti cosí quésti tre Giróni, bisógna óra mostráre il cámino: il quále facilménte si cáva da'l Testo in questa manièra.

Discési che fúrono i Potti in sú'l piáno del Settimo Cérchio, & avúto la scórta di Nésso Centáuro dáto lóro da Chiróne per guída, dice Dánte nel Cánto XII.

„ Nói ci movémmo con la scórta fida
„ Lúngo la Próda del bollór' vermiglio,
„ Dóve i bolliti facéan álte strida:

Et seguitándo il préso cammino, lúngo lúngo il fossóne, vedéndo sempre l'Anime piû fuóri de'l sángue, dice finalménte,

„ Cosí a piû a piû si facéa básso
„ Quél sángue si, che copría púr' li piédi:
„ Et quivi fu del fósso il nóstro pásso.

Vscéndo ció è del primo Giróne, & entrándo déntro a'l secóndo, che è la sélva predét-

ta sénza sentiéro alcúno : De la quále égli ſtéſſo nel XIII. Cánto dice cosi.

„ Non fróndе vérdi, ma di colór' ſósco:
„ Non rámi schietti, ma nodósi e avvólti:
„ Non Pómi vi eran', ma stecchi cõ tósco.

Et soggúgne pói, póco appréſſo,

„ Lo buón maéstro, prima che piu éntre,
„ Sippi che sê nel secóndo Giróne,
„ Mi cominciô a dire, &c.

Il Cammino per quésta sélva, fù sempre quâ ſi a'l Travérso, riciéndola per arrivárea'l Térzo Giróne de'l quále nel Cánto XIIII, dice égli cosi.,

„ Indi venimmo a'l fin' dóve si párte'
„ Lo secóndo Girón' da'l Térzo: & dóve
„ Si véde di Giuſtízia orribil' Arte.
„ A tén' manifeſtár' le cóse nuóve
„ Dico', che nói venimmo ad úna Lánda
„ Che da'l súo létto ógni piánta rimuóve.

Et per moſtráre ancóra piu apérto, cóme stán no quésti tre Giróni l'úno nel áltro, soggúgnè súbito,

„ La dolorósa sélva l'ê ghirlánda
„ Dintórno, cóme il fóſſo triſto ad éſſa:
„ Quí vi fermímmo ipiédi a rínda a ránda.
„ Lo suólo era úna Rêna árida & spéſſa.

Piu óltre pói nel medeſimo Canto XIIII,

seguitándo il Giro del Cammino, dice che Virgilio gli diße,

„ Or mi vién dietro; & guárda che nõ métti
„ Ancór li piédi nélla Réna arsiccia:
„ Ma sémpre a'l bósco tién li piédi strétti.
„ Tacéndo divenimmo la óve spiccia
„ Fuór de la sélva ún picciol fiumicéllo,
„ Il cúi roßór ancór mi raccapriccia.

Et é quésto ún Canalétto deriváto da'l fósso del sángue: ilquále attraversándo prima la sélva, & pói la Réna, cíde finalménte nel Burráto di Gerióne: & di lúi párla il Poéta quándo póco disótto dice.

„ Lo fóndo súo, & ámbe le pendici
„ Fátte eran Piétra, e i Márgini da láto:
„ Perch'io m'accórsi che'l páßo éra lici.

In sû quésto fiumicéllo non póve il fuóco: perché il fúmo che da l'Acqua súrge, spégne quéllo in tále maniéra, che sicuraménte si puó paßáre sû per le spónde di quél ruscéllo. Et peró vi salírono súso i Poéti, cóme si véde nélla fíne del Cánto XIIII. in quéste paróle

„ Fói diße, omái é témpo da scostársi
„ Da'l bósco; fâ che diétro a me végne;
„ Li Márgini fin' vía, che non són' ársi:
„ Et sópra lóro ógni vapór si spégne.

Et nel principio del Cánto XV in quést' áltre

„ Ora ten' pórta l'ún de' dúri Márgini ,
„ E'l fúmo del ruscél' disópra addúggia
„ Si, che dal fuóco sálva l'ácqua & gli argini.

Et acciò che' si végga, ch'égli ãdávano attraversándo quélla Réna, soggiúgne póco apprèsso.

„ Gia eravám' da la sélva rimóssi
„ Tánto, ch'io non arèi visto dóve èra:
„ Perch'io addiétro rivólto mi fóssi:
„ Quándo scontrámmo d'Anime úna schiéra,
„ Che venian' lúngo l'Argine, &c.

Et venívano quéste Anime che' dice, da la mâno déstra a' nóstri Poèti, che sû per la spónda di quél' fiumicéllo, se ne andávano vèrso il Burráto. Ilché si conósce in quésta maniéra. Non facèndo il Poèta stésso menziône alcúna di mutár' módo di giráre; & avèndo sémpre sin' a qui Giráto sû la mín' rítta, cóme sópra fù provàto: Nói dobbiámo ragionevolménte presúmere, che alò uscíre de la Sélva per andáre in Giro tra la Réna & il Bósco, e' si volgèssi in sû la mán' rítta. Ilché stándo, si vède manifestaménte nel Tèsto che dópo alquánto di cãmino, pervènnero a'l ruscel létto: in sû i Márgini del quále montáti, cominciárono ad attraversáre la Réna Arsicia. Et avvégna, che da'l Márgine sinístro, trapassássero a'l déstro, cóme disótto

fia manifésto: Il Poéta nondiméno per accennárci quánto sia piccolo quésto fiumicéllo, ánzi piu tósto Canalétto, o Dóccia, cóme e' lo chiáma póco apprésso; non fâ menzióne alcúna di tále paßággio; se non per ún' módo stravagánte, che è quésto. Fínge di avére rispósto certe paróle a Ser Brunétto Latini: le quáli eßéndo óltre a módo piaciúte a Virgílio, dice Dánte,

„ Lo mío maéstro all'óra in sû la Góta
„ Déstra, si vólse a diétro, & riguardómmi.

Et cosí tacitaménte ci fâ égli avvertire, che se Virgílio che andáva innánzi, voléndo vólgersi vérso Dánte che diétro gli veníva ragionándo cõ ser Brunétto, si vólse in sû la mân' déstra: biſognáva ragionevolménte che Dánte & l'Anime gli fúßero piu vicíne da la déstra, che da la sinístra. Et se cosí è, avéva=no dúnque gia paßáto il fiumicéllo: Conciosía, che altriménti sarébbono ancóra in sû l'árgine sinístro: & arébbono l'Anime in sû la sinístra. Perilché volgéndosi Virgílio indiétro con la fáccia solaménte, cóme pâre, che accénnino i vérsi, si sarébbe púre ancóra égli ragionevolménte voltáto in sû la párte piu vicína, ció è in sû la sinístra: & non a la déstra piû lontána, cóme dice

Dánte

Dánte chè si vólse. Paßárono dúnque il fiumicéllo al montáre chè fécero in sú'l Argine: & lungaménte dipói lo cãminárono in sû il láto rítto, andándo stmpre vérso il mézzo, ció è a la apertúra del Burráto. Ilchè manifestaménte si conósce da le stéße paróle súe. Imperó che nél Cánto XV. dice égli:

„ Gia eravám da la stlva rimóßi
„ Tánto, ch'io non arti vísto dóve éra.
„ Perchè io a dietro rivólto mi fóßi:

Et pói che lungaménte â ragionáto con ser Brunétto, che gli andíva stmpre a' pãnni: è soggúgne nel Cánto XVI.

„ Gia éra in lóco óve s'udía il Rimbómbo
„ Délla Acqua, che cadéa nèll'áltro giro,
„ Símile a quél', che l'Armi fánno rómbo.

Et piu óltre ancóra nel medéßimo Canto sedicéßimo

„ Io lo seguíva, & tánto éravámo íti
„ Che il suón' délla Acqua n'éra si vicino
„ Che per parlár' saremmo appéna uditi.

Ma pervenúti pói finalménte a lo estrémo di quésta travérsa: Virgilio gittô la córda dentro al Burráto, perchè veníße sû Geriône: il quále pói che fu compárso, & póstosi a la próda lóro, ma alquánto lontanêtto; dice Dánte che Virgilio díße.

» Or' convién' che si tórca
» La nóstra vía ún' póco infino a quélla
» Bestia malvágia che colá si córca.
» Peró scendemmo a la déstra Mammélla:
» Et diéci páßi fémmo in sû l'estrémo,
» Per bén' ceßár la Réna & la fiammélla.

Et ívi fermátosi Virgilio sû l'órlo di Piétra che chiúde & ritiéne il sabbióne, acciochè fórse non cággia giû per il Burráto, comandò al nóstro Autóre, che andáßi per se medéßimo a vedére l'Anime dégli vßurái: perchè égli in quel' tánto, voléva ragionáre con Gerióne, per dispórlo a portárgli giúso. Il Poéta dúnque eßequéndo la cõmeßióne, dice nel Cánto XVIII.

» Cosí ancór sû per l'estréma Téßta
» Di quél' séttimo Cérchio, tútto sólo
» Andái, dóve sedéa la Génte méßta.

Et vedúto con brevitá quél' réßo del Cérchio se ne tornò a Virgílio, che lo aspettáva a Cavállo sû Gerióne, per iscéndere in Malebólge. De le quáli prima che altriménti si párli: Nótisi che l'Acqua del ruscellétto che quívi â condótto i Poéti, cáde tútta in quésto Burráto, non col saltáre nel mézzo di quéllo, ma con lo ßrisciárßi giû per le ripe, cóme l'Acquachéta da san Benedétto in Alpe,

a la quíle ne fâ la comparazióne il Poéta stéſſo. Altriménti non potrébbe égli nel VII Cérchio sentírne il rimbómbo: Eſſéndo da quívi a'l princípio délle Bólge úna altézza di Miglia Ottocéntodiéci: Distánzia si gránde, che non compórta udita alcúna. Ora perchè aſſái sarâ che díre di quésto Burráto, non è béne cominciáre a ragionárne; se príma non si espedísce ógni cósa da qui in súso: Et però veggiámo il diségno del stésto, & del séttimo Cérchio che è questo.

Disegno da Dite sino a Malebólge.

Avendo dètto sú nel principio, che il nó= stro Poèta descrivéva aún luógo naturaliss. sino a túttо il séttimo Cérchio: nõ sarà púnto fuó ri di propósito, pórlo in módo, che l'ócchio véggia che così sia. Et peró nótisi la figúra che séguita: la quále è appúnto la sésta pár= te di túttа la Pálla pósta disópra. Et ancó= ra che il diségno sia in piáno: facilménte nõ diméno lo vedrà in úna cóncava pirámide tón da, chi unirà la A col B; Et lo N con l'O, & così l'áltre léttere che nélle Tèste de' Cer chi sóno segnite: vedrà ancóra le scále che nói abbiám póste, & túttа la via, che nel Tèsto ci è parúta trovàre. Et è quésta.

A,B, superficie délla tèrra,
C,D, Cérchio del Limbo, 1
E,F, Cérchio de' lussuriósi 2
G,H, Cérchio de' Golósi 3
I,K, Cérchio délli Avári 4
L,M, Irósi; Accidiósi & Erétici 5,6.
N,O, Violénti al prossi= mo, a se stéssi, a Dio, à la Natúra & ál l'Arte 7

Le Línee da Cérchio a Cérchio sóno li andári délle scále da Bálzo a Bálzo.

I piáni tra scála & scála, la quãtità paßeggiá a.

Potéva fórse ragionevolménte parére abbastánza, quánto sin'a qui abbiám' dichiaráto de' sétte paßáti Cérchij délla Inférno: Et nientediméno p maggióre & miglióre lúme di quêsto sito; vogliámo che l'ócchio manifestaménte végga & discérna, dóve sópra la Térra sboccherébbono le larghézze di quésti Cérchij se lo Inférno vedéßi il Ciélo. Et p tále effétto, abbiámo formáto il seguénte diségno: nel mézzo del quále (avégna, che nõ si póßa il cólmo fíngere in piáno, risptto a le Línee cúrve, che nõ si dícono cõ le rétte) abbiámo póßto Ierusalém p Céntro, ánzi p piû álto púnto di túlta la colmatúra di éßo Inférno. Et a lo intórno di quélla, giráto i Cérchij cõ pári & uguále distánzia da l'úno a l'áltro; p éßere túlti formáti (cóme sópra fû dichiaráto) cõ Cénto Miglia déll' Arco del Móndo: ecctto peró il quínto, póßto cõ Dugénto & il séttimo cõ Trecénto, p la cagióne altróve narráta. Et sópra vi abbiámo distési quélli ßéßi Paési, che in sû la Pálla del Móndo, corrispóndono a quélle distánzie Cérchio per Cérchio, cóme vedéte.

Copérchio de' primi sétte Cérchij délla Inférno.

A, Pavimento del Limbo.
B, de Lußuriósi
C, de Golósi.
D, délli Avári & de' Fródi ghi.
E, F, délla Palúde: Irósi & Accidiósi.
G, Cimitério délli Erétici.
H, I, K, Violénti ad áltri, a se, a Dio, álla Natúra, & álla Arte.

Già ponémmo nel principio, che da la sboccatúra dello Inférno, síno a'l cápo della Línea della certézza, érano miglia 1702, & ótto ventunésimi in sû l'Arco del Móndo quívi descritto. Et nel pigliár pói le larghézze de' Paviménti abbiámo dimóstro, che di Cénto in Cénto Miglia di dètto Arco si tírano le Línee a'l céntro: Le quáli a le débite distánzie, dánno gli spázij de' Paviménti luógo p luógo. I quáli acció che méglio réstino impréssi nél la memória replicherémgli óra brevemente: segnándo, non solaménte le larghézze détte, ma le miglia ancóra del Arco del Móndo in quésta maniéra.

Cérchij.	Larghézze de' Paviménti	Arco del Móndo:
I Límbo	miglia 87 $\frac{1}{2}$	préso cõ 100.
II Lußuriósi	m. 75.	préso cõ 100.
III Golósi	m. 62. $\frac{1}{2}$	préso cõ 100.
IIII Avári	m. 50.	préso cõ 100.
V, & vi. palúde & cimitéro	m. 75.	préso cõ 300.
VII Violénti	m. 75.	préso cõ 300.

SOno dúnque síno a óra consumáte miglia Mille déll'Arco predétto: & chi nel consumáre di quésto résto procedéßi con quéllo órdine,

órdine, che sino á qui si è mãtenúto; incorrèrèbbe in quésto disórdine; che, o salvándo il Diámetro di Malebólge, che nélla maggióre larghézza è Miglia 35, cóme bène ancóra dice il Manetto; non potrèbbe accostársi co' Gigánti al Céntro, se non circa a Miglia 811: o volèndo pórsi con éßi tánto in giû, che ún Gigánte commodaménte potéßi posáre l'Anime in sû la Ghiáccia di Cocito, non vi arèbbe maggior Diámetro, che Miglia úno & la cinquantaquattrésima párte d'úno áltro: ne Giro maggióre che Miglia tre & ún quárto in círca: Ilché al tútto sarèbbe contrário á quéllo, che dimóstra il Tésto co'l Giro di éße Bólge mólto piû ámpio di quéllo che ridúcere si pósa in ispázio si piccolo: Ponèndo ancóra il Manétto stéßo che il Diámetro del Pózzo de' Gigánti sia Miglia dúe. Seguirèbbe ancóra da quésto órdine, ún' áltro disórdine fórse maggiòre, che mantenèndo férmi i Diámetri délle Bólge & del Pózzo, ció è quéllo di Miglia 35, & quésto di Dúe: La maggiór Fóßa delle Bólge, & il Pózzo de' Gigánti verrèbbono a ún' piáno medéßimo. Ilché ancóra che pária impoßíbile a chi presuppóne che déntro al Cóncavo d'úna medéßima Piráмide Tonda, ció è dentro a úno Cartóccio, non pós-

sino dúe Travérse si disuguáli cadére á úno piáno medésimo, & á úna altézza medésima: ó púre mi ingegnerò di fár' piáno, che cosí sia: avvertèndo primieramènte ciascúno, che se il Cartóccio fósse il medésimo, qui non sarèbbe rèplica alcúna. Ma la fallácia che si piglia nel presuppórre per úna piráimide sóla & medésima, quélle che sóno dúe & divérse, facilmènte cõdúce ĩerróre, chi altrimènti nõ la discórre. Ilchè acciochè si végga piu chiáro, piglierémo le misúre del Manétto: & cõ quélle dimostrándo la verità, dirémo ĩ quésta maniéra.

António Manétti diligentíssimo certaménte & dégno di mólta lóde; per avér' pósto il Semidiámetro délla aggregáto Miglia 3245 & cínque undécimi: ció è Miglia quáttro & sèi undécimi mínco di nói: póne ancóra l'Arco délla metà della Bâsa di túttο il Triángolo, o vogliámo chiamárla Pirámide, cóme élla è veraménte, Miglia dúe & ótto ventunésimi mínto de'l nóstro: Per ilchè avèndo égli sino a qui consumáto Miglia 1000 de l'Arco predétto, & restándogliene ancóra 700 da consumáre, distribuísce quésto avánzo nel módo, che séguita qui disótto, ció è.

Per VIIII Fósse di Malebólge, a Miglia 70 l'úna, Miglia 630.

Per la décima Bólgia, che è minóre m. 20
Per lo spázio tra l'última Bólgia, & il Pózzo . . . m. 10.
Et per il Semidiámetro del Pózzo m. 40.
Che sóno in túttо Miglia settecénto appúnto.

Quéste Miglia (cóme io ô détto) sóno da úna bánda solaménte di túto l'Arco del Triángolo, che cosí da qui innánzi vó' chiamáre quésta cóncava Pirámide tónda per piu brevitá: ció è sóno da'l principio della Linea della Certézza vérso l'úno de' fiánchi di éßo Triángolo. La ónde per avére túttо l'Arco, che corrispónde álle Bólgie & al Pózzo, biſógna addoppiáre le détte Miglia 700, & arémo Miglia 1400 in sú l'Arco del Móndo, per Báſa del nóstro Triángolo di Malebólge: Il quále nélla piu álta fóßa di quélle ci dá úna Travérsa di Miglia 35: ilché biſógna tenérsi á Ménte, & posárlo alquánto da párte.

Il Pózzo dóve stámo i Giganti, & che á Miglia dúe di Diámetro; á per Báſa in sú l'Arco del Móndo Miglia dúe vólte quaránta, ció è ottánta. Perlaqualcósa, benché le lunghézze de' fiánchi nell'úno, & nell'áltro Triángolo siano le medéſime; non sará peró ún' medéſimo Triángolo per la grandiſſima diversitá délle Báſe. Conciosia che il

Triángolo délle Bólge (cóme sópra fû provato) â la bása di Miglia 1400: Et quéllo del Pózzo la â di Miglia 80 solaménte. Bisógna dúnque confessáre non sólo che il Triángolo non sia úno medésimo, ma dúe & divérsi: & che proporzionalménte tánto sia piû strétto il Triángolo del Pózzo, che quéllo délle Bólge, quánto minóre è la Bása del Pózzo, di quélla délle Bólge. Et peró non si dirâ, Io ô dúe diámetri in ún' Triángolo, che l'úno è Miglia 35, & l'áltro dúe; quánto piû si profonderâ in quél cóncavo il minóre che il maggióre? Perché la propósta sarébbe fálsa: Ma dícasi per la Régola délle tre cóse: Se la Bása di Miglia 1400 mi dâ Miglia 3245 & cinque undécimi di láto del Triángolo; che mi darâ la Bása di 35? Et vedrâßi che élla darâ Miglia 81 & tre ventiduésimi, cóme béne â pósto il Manétto. Et dícasi pói secóndariaménte, Se la Bása di Miglia 80 mi dâ Miglia 3245 & 5 undécimi di láto, che mi darâ la Bása di Miglia dúe? Et procedéndo cóme disópra si vedrâ manifestaménte che él la darâ Miglia 81 & tre Ventiduésimi, cóme ancóra dáva quell'áltra délle Miglia 1400. Ma che bisógna fárla si lúnga? Non è égli tale proporzióne da 2 á 35 . . quále da 80 a

1400? Conciosia che partendo 35 per 2, ne vitne 17 & mézzo: Et partendo 1400 per 80, ne vitne ancóra 17 & mézzo.

Sarébbono dúnque per quéste ragióni amen dúe le Travérse predétte parimente lontáne da'l Céntro: & conseguenteménte non sarébbe Malebólge piû álta, nel princípio che nella fine: ánzi correrébbe túttа a ún piáno, cõ la bócca del Pózzo de' Gigánti: Cósa túttа cõtrária a quéllo che espreßaménte ne móstra il Poéta stéßo nel Ventiquattrésimo délло Inférno, dicéndo,

„ Ma perché Malebólge in vér' la Pórta
„ Del baßißimo Pózzo túttа pénde:
„ Lo Sito di ciascúna vále pórta
„ Che l'úna cósta súrge & l'áltra scénde.

Per túttі quéßti inconvenièntі, non si puô dúnque piû seguitáre il pigliáre le mißúre délli spázii in sû l'Arco del Móndo, & tiráre con le Linee a'l Céntro, cóme ne' sétte Cérchij paßáti sémpre si è fátto. La qualcósa voléndo accēnárci il Poéta stéßo, & sgannárci di quésto Módo del miſuráre: Móstra che non puô andáre piû a lo ingiúso in quélla Guiſa che sin'a quívi s'era condótto. Ma che gli biſógna fárvisi portáre quáſi a vólo da Geriône: Il quále non altriménti Ságlie &

scénde per quel váno del Burráto, che gli uccélli si fánno per l'Aria. Ilché sè béne áncóra gli sérve al místico sénso délla fráude: gli sérve púr' ancóra principalménte quánto a la léttera a discostáre da'l Céntro i Piómbi di quésto Burráto. Perché cosí lo puô égli facilménte tirár' giúso quánto gli piáce; & mantenére nõdiméno la Travérsa délle Miglia 35 nélla maggiór' fóßa di Malebólge: che tánte convién ne al tútto che élla n'ábbia, per la Régola che ce ne dâ égli stéßo, cóme al súo luógo fia dichiaráto. Èt perché quésto viággio délla Aria ê certaménte quáſi ún'voláre: & chi vóla, vâ cóme égli vuóle, & a'l Céntro & fuóri de'l Céntro; accostándosi, ó allontanándosi da quéllo andáre, quándo & cóme piû gli diléttа: séguita facilménte che i Piómbi de' láti del Burráto póßino risaltáre alquánto a lo indiétro, sénza andársene á'l Céntro dirittaménte. Et séguitane ancóra, che volándo colúi per quel váno, scénda cóme & dóve gli piáce sénza alcúno impedimento: Cóme verbigrázia farébbe úno uccéllo, che entrándo per la Lantérna délla nóstra Cúpola veniße giû costeggiándo la vólta di quélla, & allargándo sémpre il súo gîro, cóme quélla allárga lo spázio. Ilché te-

néndo per fermo, poßiámo liberaménte allungáre & allargáre il Burráto a nóßtro piacére: & in queßto módo avére ancóra le Bólge si préßo a'l Céntro, che da mézzo il pétto di Lucífero, ció é da la fáccia délla Giudécca, síno a la spónda del Pózzo sía póco piû di ún' quárto di Miglio: & da la spónda a la Ghiáccia bráccia 30 solaménte, cóme sóttofia manifésto. Ne ci débbe dár' nóia alcúna lo accréscere alquánto piû che il Manétto la profondità del Burráto: perché nõ s'alterándo la proporzióne délle Bólge, mólto méglio é che Gerióne giri piû úna vólta, o dúe giû per la góla del Burráto, & consúmi le 80 Miglia, che non si póßono scénder' nel Pózzo: che nõ é mantenéndo il Burráto del Manétto trovársi co' pié de' Giánti lontáno da la Ghiáccia le Miglia 80 dette disópra. Le quáli a ógni módo tólte dal Pózzo, & dáte al Burráto non guáßtano cósa alcúna: la óve lasciándole appiczáte co'l Pózzo guáßtano il tútto: Esséndo quási piû che impoßíbile, che ún' Giánte sía tánto gránde, che ßtándo mézzo fuóri del Pózzo, póßa chinándosi posáre déntro a'l Pózzo il nóßtro Autóre, p úna distánzia, o altézza di Mig. 80, cóme p le ßtéße pruóve del Manétto si compréndе, che élla sarébbe

Ma nõ sibilísimi peró per quésto il Manétto, che mérita sómma lóde, per éßere státo il prîmo che â dito lúme di quésto Inferno: & se fóße vivúto quánto è poteva, arébbe fuór d'ógni dúbbio corrétto quésto & ógni áltro erróre che nélla súa Opera si riconósce. Ma Témpo ê ch io ritórni oggimái a la sólita narratióne.

La Bócca di quésto Burráto dóve allótta tra Geriône, gira Míglia 892 & ún'séttimo: Eßéndo ívi la súa Travérsa Míglia 312 & mézzo: Et la profondità da quésto piáno sino a l'órlo di Malebólge ê Míglia 810: Et in sû il détto órlo, gira Míglia 110 con ún' diámetro di 35. Cominciándoci dúnque da'l câpo di quéllo, ció ê da dóve égli sbócca nel Giro séttimo, diciámo che quélla bócca ê túta di Piétra, cóme si véde nel Cánto XVII. in quéste paróle,

„ Cosí la Fiéra péßima si stáva
„ Sû l'órlo che di Piétra il Sabbión sérra.

Et che a lo scéndere in sû quéllo da'l Márgine del Fiumicéllo si vólsero i nóstri Poéti a ladéstra mammélla,

„ Et diéci páßi fénno in sû l'estrémo
„ Per bén'ceßár' la Réna & la fiammélla.

Quíndi mandó pói Virgilio il nóstro Autó-

re a

re à vedére gli Vsurái, méntre che ésso ràgionáva con Gerióne. Et a'l ritórno da quéllo spettácolo, dice Dánte nel medesímo Cánto Diciaßettéßimo.

„ Trovái lo Dúca mío ch'éra salito
„ Già sû la Gróppa del fièro Animále:
„ Et díße a me, ór' sía fórte & ardito.
„ Omái si scénde per si fátte scále:
„ Móntadinánzi, ch'io vóglio éßer mézzo
„ Si, che la códa non póßa fár' mále.

Ilché, benché a Dánte paréßi stráno, dice púr' finalménte.

„ Io m'aßettái in sû quélle spallácce.

Et Virgilio pói che abbracciáto l'ébbe per sostenérlo, díße a Gerióne,

„ Muóviti omái;
„ Le ruóte lárghe, & lo scénder sía póco;
„ Pénsa la nuóva sóma che tu ái:

Et soggiugnèndo pói, come di quívi si partírono, dicè,

„ Cóme la Navicélla ésce de'l lóco
„ Indiétro indiétro, si quindi si tólse:
„ Et pói che al tútto si sentî a Gióco;
„ La óve éra il pétto, la códa rivólse:
„ Et quélla Tésa cóme anguilla móße,
„ Et con le bránche l'Aria a se raccólse.

Girándosi dúnque per quésto módo in sû la

máno déstra; & appóco appóco abbaſsándosi per le 810 Miglia predétte: pói che allontanáto si fû da la fáccia del Móndo Miglia 3247. & mézzo, & avvicinátosi a'l Céntro a Miglia dúe & mézzo, si posô finalménte in sû'l piáno di Malebólge, cióè néllo ottávo Cérchio: dicéndo il Poéta nélla fine del Cánto 17.

„ Cosí ne póse al fóndo Gerióne
„ Appiè appiè della stagliáta Rócca:
„ Et discarcáte le nóstre persóne
„ Si dileguô, cóme da Córda Cócca.

Et se alcúno mi domandáſse, dónde si trágga, che Gerióne si vólga piû in sû la déstra, che in sû la siniſtra: Io gli dirèi, da'l Téſto medéſimo. Conciosía che descrivéndo il Poéta lo scéndere di quélla fiéra giû per quel váno, dice.

„ Ella sen'vâ notándo lénta lénta,
„ Ruéta & discéndе, ma non me n'accórgo,
„ Se non ch'a'l víso, disótto mivénta:
„ Io sentía gia da la mán' déstra il Górgo
„ Fár' sótto nói ún' mirábile scróscio: &c.

Dóve è da notáre, che il minór' Diámetro di quésto Burráto è Miglia 35 cóme abbiám' détto: Et che Gerióne cála vérso le Bólge nõ a piómbo; ma volteggiándo & largaménte aggirándosi p quélla Góla: Et nientediméno sénte

il Poëta lo scróscio dell'Acquà da la mâno dè stra. Per ilchè sèndo naturalmènte piu fácile; sentire úna cósa da prèsso, che da lontáno trentacínque Miglia: Páre a me che Gerióne ragionevolmènte si giri in sû quélla mâno, da la quále il Poëta sènte il romóre.

Cóme fátto sia il Cérchio ottávo, altrimènti chiamáto Malebólge, aßái largaménte lo dimóstra il Poëta stéßo, nel princípio del Cánto XVIII. descrivèndolo in quésta manièra:

„ Luógo è Inférno détto Malebólge,
„ Tútto di Piètra & di colór ferrigno,
„ Cóme la cérchia che d'intórno il vòlge.
„ Nel dritto mèzzo del cámpo maligno
„ Vanèggia ún Pózzo aßái lárgo & profóndo:
„ Quel cinghio che rimâne adúnque è tóndo
„ Tra'l Pózzo e'l piè dell'álta ripa dúra:
„ Et â distinto in dièce válli il fóndo.
„ Et póco disótto
„ Cosí da ímo délla Róccia; scógli
„ Movèin', che ricidéano Argini & Fóßi
„ Insíno a'l Pózzo, che i tronca, & raccógli.

E adúnque Malebólge (cóme bène â détto il nóstro Manétto) úna Vâlle tútta tónda, la quále d'ognintórno ugualmènte calándo vers

il mézzo â le ripe distínte in Diéci fossóni, sópra ciascúno de' quáli (eccétto il sésto) si attravérsa, & accaválla úno Arco di scó = glio in guísa di Pónte: & dà commodità di ri cídere & di attraversáre ésse fósse per insino a'l Pózzo. Et che élla da ógni bánda si in chíni & pénda vérso il mézzo, il Poéta me désimo nel Cánto XXIIII lo dimóstra cosi.

„ Et se' non fússe che da quél' procínto
„ Più che da l'álro éra la có a córta,
„ Non só di lúi, ma io sarèi bèn' vínto.
„ Ma perché Malebólge in vér la Pórta
„ Del bassíssimo Pozzo túrta pénde;
„ Lo Síto di ciascúna válle pórta
„ Che l'úna cósta súrge, & l'áltra scénde.

Et quánto sálga & si innálzi la cósta di fuó ri più che quélla di déntro, si puô conóscere in questa manèra. Il Cálo di túrta la Vál le in sû la Línea della Certézza è Miglia úno & bráccia 2970: che ridótto ógni cósa a la medésima quantitáde, fâ la sómma di brác = cia 5970. La quál' sómma partíta per il nú mero délle fósse ció è per diéci darà Brácci a 595 in círca per ciascúna. Et dico in círca perché ô rispétto a úna quantitá di spázio, che rimáne tra l'última Bólgia & il pózzo cóme sótto fia manifésto. Potrássi dúnque

dire che la secónda sia sempre piu córta che la prima circa Briccia 595: Avvertendo peró sempre di misurárle in sú'l cólmo dell'árgine che divide tra fóßa & fóßa: Perchè quivi abbiámo nói misuráto il tútto di questa Válle, si délle altézze cóme de le Travérse, o larghézze aßegnáte a ciascúna di dette fóße.

Pervenúti i nóstri Poéti in sú'l piáno dello ottávo Cérchio appiè appiè della staglíata Rócca, móstra Dánte manifestamente che si voltárono a mán sinistra, dicéndo égli nel Cánto XVIII

„ In quésto luógo da la schiéna scóßi
„ Di Gerión trovámoci: e'l Poéta
„ Ténne a sinistra: & io dietro mi móßi.
„ A la mán destra vídi nuóva Piéta:
„ Nuóvi frustári, & nuóvi frustatóri
„ Di che la prima Bólgia éra repléta.

Quésti érano i Ruffiáni, & gli Ingannatóri délle Dónne, che partíti in dúói Cérchij contenúti l'úno da l'áltro, nélla medésima Bólgia Si aggirano di móto contrário: & sóno frustáti da Demónij, che con grán Férza in máno gli sollécitano a'l continuáto cáminare sénza sósta, o ripóso alcúno. Il Giro di quésta Bólgia é Míglia 110, & il Diámetro

35. La Travtrsa del fóndo, o vogliámo dire dello spázzo di quélla è míglia úno & tre quárti, cóme tútti gli áltri Paviménti delle Bólge, eccétto lo último: cóme si proverrà co'l tésto primache s'éntri a parlár de'l pózzo.

Cominciárono dúnque il viággio a siniſtra: ma póco lo seguitárono, per quánto ne móstra il Poéta ſtéſſo dicéndo nel Cã. XVIII.

„ Póscia con póchi páſſi divenimmo
„ La dóve ún' scóglio de la rípa uscia.
„ Aſſái leggieramente quél' salimmo:
„ Et vólti a déſtra sû per la súa schéggia
„ Da quélle Cérchie etérne ci partimmo.

Et pvenúti p quésto scóglio ĩ sú'l secóndo árgine, nõ poténdo Dán. vedére a súo módo nella Bólgia seguénte, la quále cõ diámetro di Mig. 31 & mézzo, gíra Mig. 99, dice nel détto Cã.

„ La fónlo è cúpo sí, che' non ci báſta
„ Luógo a vedér', sénza montár' a'l dóſſo:
„ Déllo Arco, óve lo scóglio piû sovráſta.
„ Quivi venimmo; & quindi giû nel fóſſo
„ Vidi gente attuffáta in úno stérco,
„ Che da gli umán' priváti paréa móſſo.

Quésti che nélla secónda Bólgia si puniscono, sóno i Luſinghiéri, secónda spézie délla fráude: Da la contemplazióne délla quále partendosi il Poéta, dice nel Cánto XIX.

„ Gia eravámo á la seguénte Tómba
„ Montáti dello scóglio in quélla pârte,
„ Ch'appúnto sóvra mézzo il fóßo piómba.

In quésta, che con Diámetro di Mig. 28, Gira Miglia 88, si punísconо i Simoniaci, cómeßi in alcúni fóri di piétra, co'l cápo disótto, & con le piánte a'l Cielo, accése túttе di viva fiámma. Et perché cosi stándo non potéva il Potta conóscerli, finge che Virgílio piglián dolo in cóllo, se lo portáße fino in quél fón do, per la mánco érta cósta di quélla rípa: Et peró nel medéßimo Cánto dice.

„ All'ór' venimmo in sû l'Argine quárto;
„ Volgémmo, & discendémmo a mâno stán
„ La giû nel fóndo foracchiáto & árto. (ca
„ Lo buón' Maéstro ancór' da la súa ánca
„ Non mi dipóse, sin' mi giúnse a'l rótto
„ Di qué' che si piangéva con la Zánca.

Et pói che satisfátto si fû Dánte di ragionâ re con quéll' Anima quánto gli piázque, soggiúgne púre di Virgílio,

„ Peró con ámbo le bráccia mi prése;
„ Et pói che tútto sû mi s'ébbe a'l pétto,
„ Rimontô per la vía, ónde discése.
„ Ne si stancô d'avérmi a se ristrétto,
„ Sin' men' portô sóvra il cólmo dell' Arco,
„ Che da'l quárto a'l quinto árgine è tra=

(gétto

„ Ivi soavemente spóse il Cárco,
„ Soáve per lo scóglio scóncio & érto;
„ Che sarébbe álle cápre dúro várco.
„ Indi ún' áltro Vallón mi fû scopérto:

Et tra quésto Vallóne la quárta fóßa, nélla quále si puniscono gli Indovíni & i Maliárdi: I quáli co'l víso vólto di dittro girano continuaménte per quélla Bólgia: La quále per Diámetro â Míglia 24 & mézzo: Et per Giro Míglia 77. Et da quésto luógo partèndosi la mattina del Sábato sánto, dice Virgilio al Poéta che gia éra leváto il Sóle: Perché „ Gia tiéne il confine
„ D'amendúe gli emisperij; & tócca l'ónda
„ Sótto Sivília, Cáino & le spine.
„ Et gia iér nótte fû la Lúna Tónda:

Ier' nótte, ció é nélla nótte che párte tra il Giovedi & il Venerdi sánto, cóme sópra fû dimostráto, nélla quále trovándosi la Lúna circa 23 grádi della Líbra: Et facéndo co'l mézzo móto quási sempre ún mézzo grádo per óra: fórza é che élla fóße gia pervenúta nélla prima fáccia dello Scorpióne. Per la qualcósa, se élla si trováva áll'óra in sû lo Orizónte di Ponénte, bisognáva che il Sóle fúße gia salito sópra il nóstro Levánte, bénché di póco. Con quésto ragionaménto de la

Ora

Ora, camminávano tuttavia: si cóme nel Cán to XXI manifésta égli stéſso dicéndo.

„ Cosí di Pónte in Pón e áltro parlándo,
„ Che la mia Comedía parlár' non cúra
„ Venímmo: e tenevámo il cólmo, quándo
„ Reſtámmo per vedér' l'áltra feſsúra
„ Di Malebólge, & gli áltri piánti váni:
„ Et vidila mirabilmente oscúra

Per la péce, che déntro a quélla bolléndo, continuaménte tormentáva i Barattiéri, cóme per tútto il XXI, & XXII Cán. apertaménte si puô conóscere. Queſta quinta Bólgia â Diâ metro di Miglia 21, & gíro di 66. Et in sû quésto Pónte si narcóse Dante tra gli scheggióni, síno atánto che Virgílio andáſse á parlamentáre cõ Malacóda: Il quále finalmén te ingannô i Poéti, dándo falsaménte a intén dere a Virgílio, che sópra la séſta Bólgia éra ún' áltro scóglio da paſsárla in cámbio del Pónte, che quívi éra rótto. Et con quésta fálsa persuaſióne, gli vólse per lo Argine séſto in sû la siniſtra; cóme si vede nel Cánto XXI: Nélla fine delquále parlándo de' ditti Demónij che gli guidávano, dice.

„ Per l'Argine siníſtro vólta dítto.

Sû per ilquále continuaménte camminarono, sín' che i Diávoli fúrono gabbáti da Ciám-

polo barattiére, che dûe ne fêce impaniâre nélla Péce.

Ma qui ê da notáre chê avánti che si partissero da Malacóda, éra gia úna óra di Sóle. Conciosia che ragionándo quél' Diávolo de la rovína del séſto Pónte, la quále fû il Venerdí sánto, per il Terribiliſſimo Tremuóto, che nélla mórte di GIESV CRISTO fû sentito, dice nel Cánto XXI.

» Iér' piu óltre cínque óre che quéſt' ótta
» Mílle dugento con seßánta séi
» Anni compiér', che qui la via fû rótta.

Perchê se la mórte di GIESV CRISTO fû cínque óre piû tárdi, che non érano allótta: & fû élla néll' óra séſta: cérto ê che gia éra leváto il Sole per ún' óra intéra la mattína del sábato. S. che tále éra quél' giórno appúnto. Ma tornándomene a'l Viággio, Dîco che lasciándo i nóſtri Poëti quê Demónij impegolíti, seguitárono alquánto il cammíno sû per l'Argine predétto: Ma finalmênte per fuggíre da la cáccia dê sopradétti Demónij: Vir. arrecátosi Dánte in sú'l pétto, si gittô giú p la cósta délla Ból. seguênte, cóme largamênte si véde nel Cán. 23 p quêſte paróle:

» Lo Dúca mío disúbito mi prése;
» Et giû da'l cóllo délla rípa dúra

» Supin' si diéde a la pendênte Róccia;
» Che l'ún de' lári áll'áltra Bólgia túra.
» Non córse mái si tósto ácqua per dóccia
» A vólger ruóta di Mulín Terrágno,
» Quánd élla piû vérso le Pále appróccia;
» Cóme il Maéstro mio per quél' vivágno,
» Portándoseue mé sóvra il súo pétto
» Cóme súo figlio, & non cóme compágno.

Laggiû dice che trováron úna gênte dipinta, perché portávano inlósso cáppe da Mónaci gróße, & di Piómbo; ma doráte tútte difuóri. Et érano quésti gli Ipócriti cosi puníti nélla stésta Bolgia: la quále gira Miglia 55 & per Diámetro ne â 17 & mézzo. Et pói che laggiû pervenúti fúrono i Poêti, mostrándo quál' fúße il viággio lóro, dice Dánte nel Cánto medésimo.

» Nói ci volgémmo ancór' púr' a mân' mánca
» Con lóro insiéme, intênti a'l trísto piánto.
» Ma per lo péso quélla gênte stánca
» Venía si pián', che nói cravám' nuóvi
» Di compagnía, ad ógni muóver' d'ánca.

Da le quáli paróle manifestamênte si conósce che seguitávano púre il cammíno, che da'l Diávolo fû lóro mostráto, credêndosi certo trováre il Pónte. Et érano gia tánto camminâti in sû la sinístra, che avévano quási

cerchiáto la Bólgia. Conciosia che avénda Virgilio domandáto a úna di quélle Anime, se ci éra via da risalíre in sû l'Argine, dice Dánte nel Cánto medésimo, che élla

» Rispóse alúnque, Più che tu non spéri,
» Si appréßa úñ'sáßo, che da la grán'cérchia
» Si muóve; & várca túlti i Vallón'féri:
» Sálvo che quésto è rótto, & no'l Covér.
» Montár' potréte sû per la rovína, (chia.
» Che giáce in cósta, & nel fóndo soverchia.

Et se cosí è, che gia fóßero costóro vicini a'l gránde scóglio, che várca di Bólgia in Bólgia; & avévano sémpre camminato a mánománca: Ségno è che aggirárono túlta la Bólgia; per lo Ingánno di Malacóda. Et che ció sia véro, avvertíscasi che póco dópo arrivárono a'l Pónte rótto: de'l quále nel Cánto XXIIII dice Dánte,

» Che cóme nói venímmo a'l guásto Pónte,
» Lo Dúca a me si vólse con quél' piglio
» Dólce, ch'io il vidi prima appié del Mónte.
» Le bráccia apérse dópo alcún' consíglio
» Elétto séco, riguardándo prima
» Bén' la rovína, & diédemi di píglio.
» Et cóme quéi ch'adópera & istíma,
» Che sémpre pár' che innánzi si provvéggia,
» Cosí levándo me in vér' la cima

„ D'ún röchióne avvisáva ún'áltra schéggia
„ Dicéndo, sópra quélla pói ti aggráppa:
„ Ma téntа pria, se ê tál ch'élla ti réggia.
„ Non éra via da vestíto di cáppa,
„ Che nói appéna, éi liéve & io sospin'to
„ Potevám'sû mõtár' di chiúppa in chiúppa.

Et cosi con eccessíva fatica risaliti in sú'l piáno délla Argine, cominciárono a montáre il séttimo Fónte: cóme nel Cánto medésimo'cl dimostra lo Autóre dicéndo.

„ Sû per lo scóglio prendémmo la via,
„ Ch'éra ronchióso, strétto, & Malagévole,
„ Et érto piu assái di quél di pria.

Et da l'árco di quésto vidde la séttima Bólgia, la quále â M'glia 14 di Diámetro, & 44 di giro. Et sû per lo spázzo di éssa córrono i Ládri, tra sérpi & áltri Animáli velenósi, che del continuo gli torméntano. Ma perchè da quélla altézza dell'árco non gli scorgéva Dánte a súo módo, dice che disse a Virgi.

„ Maéstre fâ che arrivi
„ Dal'áltro cinghio; & discendiám lo Múro:
„ Che cóme lo ódo quinci; & non inténdo:
„ Cosi giû véggio; & niénte affigúro.

Et póco piû óltre soggiúgne

„ Nói discendémmo il Pónte da la téста,
„ Ove éi si aggiúgne con l'ottáva ripa:

„ Et pói mi fù la Bólgia manifésta:
Non perché éßi scendéßero déntro a la Bólgia dóve le stirpi gli arébbono offési: ma solaménte da la cósta ánzi cólmo délla Argine síno a'l principio délla tagliáta délla fóßa. Et che ció sia cóme io dico, si conósce óltre a quésto da le paróle dello Autóre, che nel Cánto XXV. d'ce cosí,
„ Méntre che si parliva, ed éi trascórse:
„ Et tre spíriti vénner sótto nói:
„ De quíi ne io, ne'l Dúca mio s'accórse,
Perché se' non fúßero i Poéti státi in álto fuóri délla fóßa; non potévano le tre Anime venire lóro sótto, ció é accostársi appié de' piédi lóro, sénza éßer vedúte, cóme égli dice che fécero quéste. Calárono dúnque alquánto i Poéti giù per quéllo Argine, síno a'l principio de' Piómbi del fóßo: Et di quivi pói risalírono a'l cólmo, cóme nel XXVI. Cánto móstra il Poéta dicéndo.
„ Nói ci partimmo, & sù per le scalte,
„ Che n'avéan fátto i Bórni a scénder pría,
„ Rimontò il Dúca mio & trâße mée.
„ Et proseguéndo la solinga Via
„ Tra le schégge, e tra i rócchi délla scóglio,
„ Lo pié sénza la mán non si spedia.
Quésto scóglio si difficile, tra lo ottávo Pón

te, dal quále videro l'ottáva Bólgia piéna tút ta di fiámme andánti: Perchè in ciascúna di quélle stá rinchiúsa l'Anima d'ún fraudolénto consiglitére. La Bólgia de' quáli a Diámetro di Miglia 10 & mézzo, & Giro di 33. Et di sû quésto Pónte medésimo parlárono lungaménte i Poéti con alcúne di quelle Anime: Et seguitárono pói finalménte il préso viággio, cóme appáre in quéste paróle del Cã. 27 ció é,

„ Néi passámmo óltre, ed io e'l Dúca mio,
„ Sû per lo scóglio, fino in sû láltro Arco;
„ Che cuópre il fósso, in che si pága il fio
„ Da quéi, che scomettendo acquistán' cárco.

Et é quésto che égli descríve, il Pónte délla nóna Bólgia: Dentro álla quále, sóno feriti & tagliáti a pézzi i seminatóri délli scándoli & délle scísme, cóme apérto dimóstra il Téxto. Et gira quésta Bólgia Miglia 22 con Diámetro di miglia sétte, cóme póco disótto pói proverrémo. In sû quésto Pónte dice Virgílio a'l nóstro Poéta nel Cánto Ventinovésimo.

„ Et gia la Lúna é sótto a' nóstri piédi:
„ Lo témpo é póco omái, che n'é concésso:
„ Ed áltro é da vedér', che tu non crédi.

Quésto dice p dimostrâre che óra fósse, laquále agevolménte si conósce in quésta manéra:

Se la Lúna gli tra sôtto i piédi, tra élla nel áltro Emisperio, & conseguentemente nello Angolo della mézza nótte, & nel régno dél lo Scorpióne, cóme diánzi fû dichiaráto. La ónde nel nóstro Meridiáno veniva a éssere il régno oppósito állo Scorpióne, ció è il Táuro, che seguita lo Ariéte, & nélla Ariéte tra il Sôle che giá cadéva nélla néna Cása: Perilché, gia trapaßáto il mézzo giórno; che stándo il Sóle nt'grádi 25 dello Ariéte sémpre é a Firénze circa a óre 17 & ún' tèrzo délla Oriuólo. Veniva dúnque a éssere circa óre 19 delle Temporáli, & non de le equinoziáli. Et cosi veggiámo che élli avévano consumáte séi óre da Malacóda, sino a quél' luógo: per avér' fórse perdúto témpo nélla aggiráre délla séßa Bólgia.

Partí ónsi pói da quésto Arco & ragionándo di Gtri del bello, arrivárono áll' último Pónte dicéndo il Téßo.

3, Cosi parlámmo insino a'l luógo primo,
3, Che de lo scóglio l'áltra Válle móstra,
3, Se piû lúme vi fúße túttо ad imo.
3, Quándo nói fúmmo in sû l'última chióstra
3, Di Malebólge si, che i suói convérsi
3, Potéin' parére álla vedúta nóstra;
3, Laménti saettáron' me divérsi,

Che

„ Che di pietá ferráti avein' gli stráli:
„ Onde io gli orecchi con le mín' copersi.

Et uscívano quésti dolorósi lamenti dal fóndo della décima & última Bólgia: in sû lo spázzo nella quále si puniscono i falsatóri: & le divérse infermitá, che són' dette nel Tésto. Et é lárga questa Fóssa úu' mézzo Mig. & gira Mig. xi. cõ Diám. di Mi. tre & mézzo. In sû questo Pónte non si fermárono i Potti altriménti, ma scésero in sû l'último Argine, cóme nel 29. Cánto si vede in quéste paróle.

„ Nói discendémmo in sû l'últ ma riva
„ Del lúngo scóglio pur' a mín' sinístra,
„ Et áll'ór' fû la mía vísta piû viva
„ Giû vér' lo fóndo, dóve la minístra,
„ Dell'Alto Síre, infallibil Giustízia
„ Punisce il Falsatór', che qui regístra.

Et sû p quél Argine andárono veggendo le infermitá di quél luógo, cóme' dice póco disótto.

„ Píßo píßo andavám' sénza sermóne,
„ Guardándo & ascoltándo gli ammaliti,
„ Che non potéan' levár' le lór' persóne.

Ma vedúto & udito pói finalménte quánto lóro piácque, dice nel Cánto XXXI.

„ Nói démmo il dóßo a'l mísero Vallóne
„ Sû per la ripa che'l cigne d'intórno,
„ Attraversándo sénza alcún sermóne.

„ Quívi éra mén' che nótte & mén' che giórno
„ Sí, che il víso m'andáva innánzi póco.
„ Ma io sentí sonáre ún'álto córno,
Perilché seguitándo il suóno con la vísta gli párse vedere alcúne Tórri da lontáno: Et peró domandándo a Vir. che Térra fússe quésta udi da lúi per rispósta;

„ Perché tu trascórri
„ Per le ténebre tróppo dala lúngi,
„ Avvién che pói nel imagináre abbórri:
„ Tu vedrái ben' se tu lî ti congiúngi,
„ Quánto il sénso si ingánna da lontáno:
„ Peró alquánto piû te stésso púngi.
„ Pói caraménte mi prése per máno
„ Et díße: Pria che nói siám' piû avánti,
„ Acciò che il fátto mén ti páia stráno:
„ Sappi che non són' Tórri, ma Gigánti:
„ Et són' nel Pózzo intórno délla ripa
„ Da lo umbilíco ingiúso tútti quánti.

O volúto dire insin' quí, per mostráre apertaménte che tra l'última Bólgia & il Pózzo ê úno spázio di paése, nel quále non si vêde cósa alcúna particuláre. Et ê quésto spázio predétto la larghézza d'ún quárto di miglio, & gira miglia sétte & séi séttimi, per avére il Diámetro di miglia dúe & mézzo. Ilché doverrèi óra prováre, cóme l'áltre có-

te disópra, Ma guardisi prima quésto disé-
gno.

Diségno délle Bólgie.

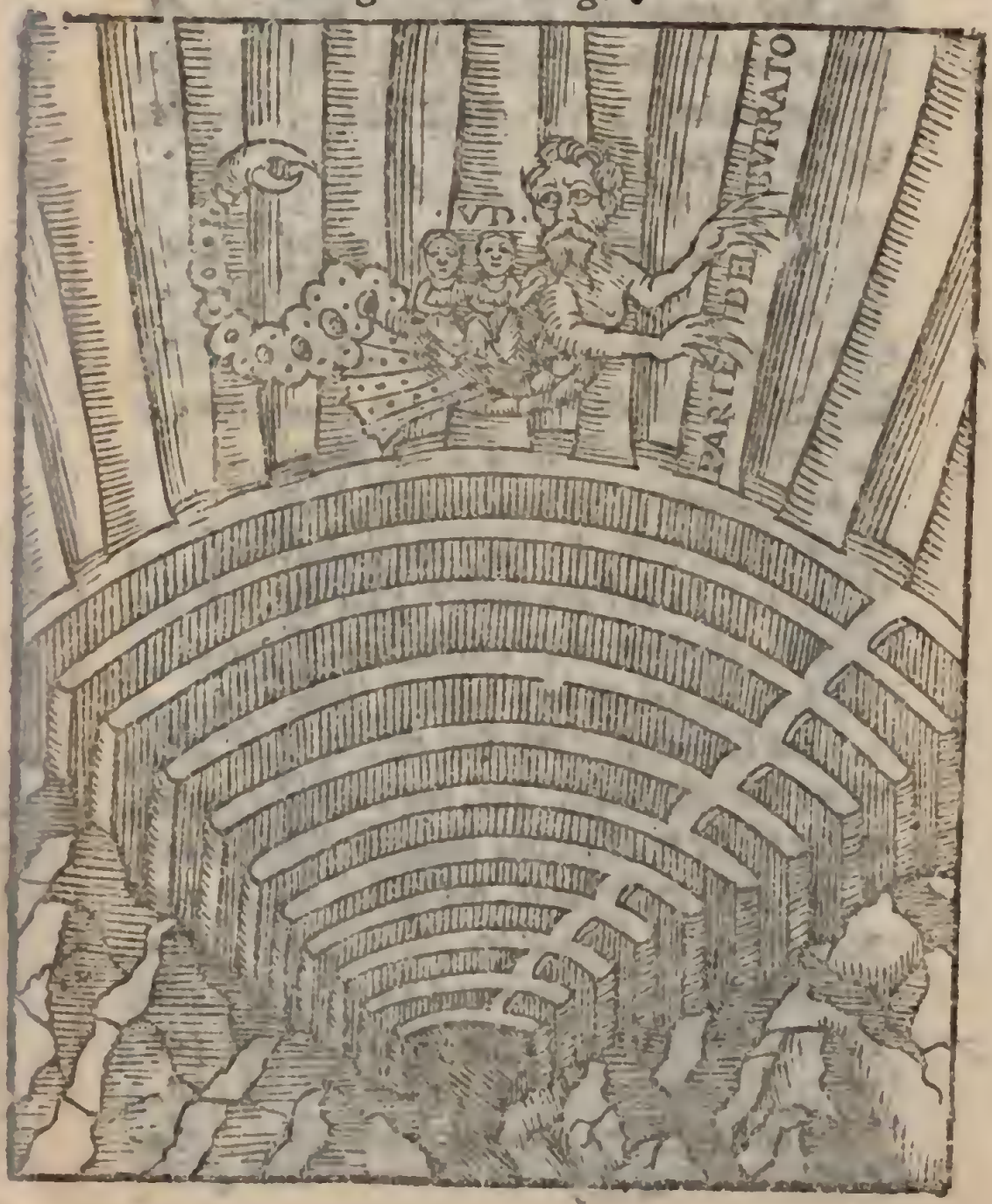

IL Bánco che qui si véde tra le Bólgie & il Pózzo è quello spázio, che ultimamente si díße éßere largo ún' quárto di Miglio: Et égli sótto la fáccia della Térra Miglia 3249 & brácchia 1470. Per laqualcósa vitne ad éßere lõtáno da'l Céntro brác. 1530 solaménte.

La Régola délle miſúre délle Bólgie si cáva del Téßto própio: Imperoché nel Cánto XXIX. di quésta Cántica, ragionándo Virgílio co'l nóßtro Poéta de la nóna, ció è penúltima Bólgia, gli dice cosi.

„ Pénsa se tu annoverár' le crédi,
„ Che miglia ventidúe la Válle vólge.

Et nel Cánto che lo séguita, ció è nel Trentéßimo parlándo de la última Bólgia, indúce maéßtro Adámo da Bréscia a dire cosi,

„ S'io fóßi púr' di tánto ancór' leggiéro;
„ Ch'io potéßi in Cénto ánni andáre ún' óncia;
„ Io sarèi móßo gia per lo sentiéro
„ Cercándo lúi, per quésta génte scóncia;
„ Con túttо che élla gira úndici miglia;
„ Et più d'ún' mézzo di traverßo nón ci á.

Et con queßti dúe fondaménti del Téßto facilménte si ritruóva túttо il reßtánte di quésto síto. Imperoché se la nóna gira miglia 22. sappiámo per la Régola ordinária, che il súo Diámetro è miglia séttе: Et se l última gira

Miglia 11: il súo Diámetro è tre & mézzo. La ónde oßervándo quésto súo órdine di créscere sémpre al Diámetro délla úna Miglia tre & mézzo, abbiámo súbito i véri Diámetri & i véri Giri di ciascúna fóßa per fóßa. Ma per trovàre ancóra le Travérse dégli spázzi, biſógna ire con quésta áltra Régola. Trátto il minóre Diámetro, ció è miglia tre & mézzo dal próßimo súo maggióre, che è cóme nói diciámmo miglia sétte, ce ne rimáne la metá appúnto, ció è miglia tre & mézzo: le quáli divíse in dúe, perchè in dúe luóghi del Cérchio tágliа sémpre ún' Diámetro ciascúna di quéste fóße; resteránno miglia úno e tre quárti per párte, & tánta dirémo precisaménte che sia la Travérsa délla fóßa: misuránlola peró sémpre in sú l mézzo délla Argine, cóme diánzi díßi disópra. Et ció che ío dico di quésta Bólgia, sérve ancóra a ciascúna áltra délle ótto maggióri: Perchè (cóme aléßo diciámmo) i Diámetri sóno succeßivaménte maggióri l'úno che l'áltro miglia tre & mézzo solaménte: Et per quésto ciascúna di détte fóße è conseguenteménte lárga miglia úno & tre quárti, per la Régola che io ne ó détto. Ma néлla décima non è quésto órdine: & peró dice il Botta ſtéßo,

che élla è lárga mézzo miglio. La qualcósa non tánto sérve a dárci la súa larghézza, quánto a mostrárci ancóra quélla dello spázio biánco, & quélla del Pózzo de' Gigánti: il= ché siconósce per quésta via.

Il Diámetro délla décima è migliatre & mézzo, & élla è lárga mézzo miglio: Scéma del súo Diámetro dúe mézze miglia, per le dúe larghézze délle Téste; & rimáne ún' Diámetro di míglia dúe & mézzo: Da'l quále scéma dúe quárti di miglio per le dúe Téste dóve tágl a il Diámetro lo spázio Biánco; & résta il Diámetro del Pózzo, ció è míglia dúe appúnto. Le quáli per la régola del Cérchio a'l Diámetro, móstrano che la bócca dél quél Pózzo gira míglia sèi & dúe séttimi. Et cosi abbiámo le intére misúre del túttо si= no a la stéßa bócca del Pózzo: de la quá= le ragionerémo pói disótto: perché vogliá= mo prima nuóvaménte dimostráre túttі i Diá= metri & túttі i giri di éße Bólgre continuá= te l'úna con l'áltra. Et acció che mé= glio résti ció impréßo néлla memória di chi légge, cominciándoci da la minóre & piú bássa, ce ne salirémo a la maggióre & piú álta, con túttala lóro descrizzióne, che sé cosí.

Bólgie:	Diámetri.		Giri.	Travérse.	
	Mig.	Quár.	Mig.	Mig.	Quár.
La décima	3	2	11	0	2.
La nóna	7	0	22	1	3.
La ottáva	10	2	33	1	3.
La séttima	14	0	44	1	3.
La séſta	17	2	55	1	3.
La quínta	21	0	66	1	3.
La quárta	24	2	77	1	3.
La térza	28	0	88	1	3.
La secónda	31	2	99	1	3.
La Prima	35	0	110	1	3.

Et tánto bíſti avér' détto de le Bólge: Dale quáli oggimái spediti, ce ne andiámo a tratáre de'l Pózzo. Ricordándo peró aványti a chi légge, che se i Pónti & le altézze da cósta a cósta di quésta váſſe, paréſſino tróppo érti & precipitósi: Il nóſtro Potta(cóme io diſſi nel principio) considera quésto Cérchio con l'áltro che lo séguita, non cóme fiſico, ma cóme Matemático solaménte: & peró non avéndo me ſtére di matéria sensíbile, procéde sólo cõ la intelligíbile, ãdándo, o facéndosi portáre dalo ingégno, dóve i píſſi nõ ánno luógo. Et non dimeno fâ il diségno sí verisimile, che ciascúno

facilmente se lo immagina, come egli lo pone. Il Fozzo, o vogliamo dirlo l'ultimo Cerchio, per esser luogo molto difficile, & sino a qui non bene dichiarato da persona, à gran dissimo bisogno, che con termini molto noti, & dal propio Poeta posci, si proceda nel suo Trattato: la onde perche il fondamento del tutto, è la misura de' Giganti, chiave sicurissima da aprirci questo serrame: cominceremo, da quanto di uno di loro, cio è di Nembrot, à narrato il Poeta stesso nel Canto Trentunesimo dello Inferno, dicendo.

„ La faccia sua mi parea lunga & grossa,
„ Come la Pina di san Pietro a Roma:
„ Et a sua proporzion eran' l'altre ossa.

La Pina di Roma per quanto ne dica il diligentissimo Antonio Manetti, che afferma aver ne vera notizia, è alta brá. cinque & mezzo. Et se noi saprémo quante faccie sia alto un' uomo, noi troverremo facilmente quanta sia la grandeza, cio è l'altezza d'un' Gigante. Ma qui bisogna bene avvertire, che Testa & Faccia non è tutt' uno: & massime in questo Autore: il quale comunemente per la faccia intende il viso, & per la Testa tutto il Capo: come apertamente può vedersi nello ottavo Cap. del secondo trattato del suo

Convivio:

Convivio: dóve rendéndo égli la ragióne, per chè i víſi non si somíglino; póne sempre la Fáccia per il Vólto; & non per la Téſta. Et nello VIII. Cánto del Purgatório, descrivéndo i dúe Angeli che véngono a la guárdia délla Válle, dice.

„ Bén' discerméva in lór' la Téſta biónda,
„ Ma nélle fácce l'ócchio si smarría:
„ Cóme virtú che a tróppo si confónda.

Ma mólto più apertaménte ancóra ci dimóſtra quésto medéſimo nel XXXIIII. délla Inférno, dóve descrivéndo Lucifero ſteſſo, che me diánte quésta Régola si miſúra, dice cosí.

„ Oh quánto párve a me grán' maravíglia
„ Quándo vídi tre fácce álla súa Téſta,
„ L'úna dinánzi e quélla éra vermíglia.
„ Déll'áltre dúe che si aggiugnéno a quésta
„ Sóvra éſſo il mézzo di ciascúna ſpálla;
„ Et si giungéano a'l luógo délla creſta:
„ La déſtra mi paréa tra bánca & gálla;
„ La ſiniſtra a vedére éra tál' quále
„ Véngon di lá, dóve il Nílo s'avválla.

Quí secóndo che a me páre, non può éſſere dúbbio alcúno, che égli non ténga grán' differénza da la Téſta a la Fáccia, ponéndo cóme ío díſſi quésta, per il víſo, & quell'áltra per tútto il cápo. Et peró non alterándo per le

che i Giánti non fánno con le bráccia di Lucífero: Séguita che ún' bráccio di Lucifero, sia alméno 18 vólte maggióre, che ún' Giánte. Et perché 18 ve 55 multiplica 990. Séguita che il bráccio di Lucifero sia lúngo 990 bráccia. Et conciosia che il bráccio dello uómo, ció è túttо quéllo che è da lo spuntáre della spálla sino a la Gangheratúra della Máno, sia la terza párte délla lunghézza de' nóstri córpi: multiplicándo il 990 per tre, arémo appúnto bráccia 2970, che sarébbe la grandéza di Lucifero, quándo la proporzióne dállo Autóre aßegnáta, fúße appúnto. Ma perché égli dice che piú si convíene égli con ún' Gigánte, che il Gigánte con ún' bráccio di Lúcifero: Crédo ío che la grandézza intéra di éßo Lucifero sia appúnto bráccia 3000. Et aiúta quésta mia credénza il vedére se, si tenéße cónto de' Térzi lasciáti indiétro nélla proporzióne tra il Gigánte & l'uómo, nói troverrémo éßo Lucifero non solaménte éssere lúngo bráccia 3000, ma 3025. Il quále sovérchio ricrescimento puó náscere da tre cagióni, ció é.

O da la grandézza délla Pína che non é fórse cosi appúnto bráccia cinque & mézzo, ma gársa si póco, che chi ultimaménte l'á miſu

tâta non âbbia tenûtone quêl' cônto diligentissimo che móstra avérne tenúto il Pcêta. Et nondiméno quélla minima quantitá dispregiáta; in queste tánte multiplicazióni, ci ricrésca le dette bráccia.

O dal non êssere la fáccia del Gigánte cosí âppúnto cóme la Pína; non affermándo il Poêta che élla fússe, ma si bêne che éllagli parésse: il quâle vêrbo nôn afférma úna cósa essere cosí; ma solaménte tánto vicína âllo êssere tale, che l'ôcchio facilménte se la persuáda p quélla quãtitá, ò qualitá che élla è imaginâta.

O finalmente dal non êssere fórse lo Autóre tre bráccia si interaménte, cóme si crêde: ma tánto méno (cóme bên' sapêva égli stêsso) che éi multiplichi il sópradétto ricrescimênto.

Attéso mássime che égli misúra qui il tútto, con la misúra di se medésimo; & non délle bráccia, o del uómo ordinário, cóme égli fâ nel Décimo del Purgatório: dóve misurándo la larghêzza di quélla Cornice, non con la quantitá di se stêsso, ma con quélla di úno uômo comunâle, ce la dichiâra, dicêndo.

„ Da *la súa spónda óve confina il váno,*
„ A'l *piè dell' âlta ripa che púr' sâle*
„ Misurrébbe *in trê vólte ún' córpo umáno,*

E adúnque tútto Lutifero per le ragióni di-

cerchiáto la Bólgia. Conciosia che avénda Virgilio domandáto a úna di quelle Anime, se ci éra vía da risalíre in sû l'Argine, dice Dánte nel Cánto medésimo, che élla

» Rispóse alúnque, Più che tu non spéri,
» Si appréßa úno ßáßo, che da la grán cérchia
» Si muóve; & várca túlti i Vallón féri;
» Sálvo che quésto è rótto, & no'l Covér.
» Montár potréte sû per la rovína, (chia.
» Che giáce in cósta, & nel fóndo sovérchia.

Et se cosí è, che gia fóßero costóro vicini a'l gránde scóglio, che várca di Bólgia in Bólgia; & avévano sémpre camminato a mána mánca: Ségno è che aggirárono túlta la Bólgia, per lo Ingánno di Malacóda. Et che ció sia véro, avvertíscasi che póco dópo arrivárono a'l Pónte rótto: de'l quále nel Cánto XXIIII dice Dánte,

» Che cóme nói venímmo a'l guásto Pónte,
» Lo Dúca a me si vólse con quél' piglio
» Dólce, ch'io il vidi prima appié del Mónte,
» Le bráccia apérse dópo alcún' consiglio
» Elétto séco, riguardándo prima
» Bén' la rovína, & diédemi di piglio.
» Et cóme quéi ch'adópera & istíma,
» Che sémpre pár che innánzi si provvéggia,
» Cosí levándo me in vér' la cima

„ D'ún röchióne avvisáva ún'áltra schéggia
„ Dicéndo, sópra quella pói ti aggráppa:
„ Ma téta pria, se ê tál ch'éllati réggia,
„ Non éra via da vestíto di cáppa,
„ Che nói appéna, éi liéve & io sospín to
„ Potevám' sû mõtár' di chippa in chiúppa.

Et cosí con eccessíva fatica risaliti in sú'l piáno délla Argine, cominciárono a montáre il séttimo Fónte: cóme nel Cánto medésimo ci dimostra lo Autóre dicéndo.

„ Sû per lo scóglio prendémmo la via,
„ Ch'éra ronchióso, strétto, & Malagévole,
„ Et érto piu assái di quél di pria.

Et da l'árco di quésto vidde la séttima Bólgia, la quále â M'glia 14 di Diámetro, & 44 di giro. Et sû per lo spázzo di ésa córrono i Ládri, tra sérpi & áltri Animáli velenósi, che del contínuo gli torméntano. Ma perché da quélla altézza dell'árco non gli scorgéva Dánte a súo módo, dice che disse a Virgi.

„ Maéstre fâ che arrivi
„ Da l'áltro cinghio; & discendiám lo Múro:
„ Che cóme io ódo quinci; & non intendo:
„ Cosí giû véggio; & niénte affigúro.

Et póco piû óltre soggúgne

„ Nói discendémmo il Pónte da la téta,
„ Ove éi si aggiúgne con l'ottáva ripa:

„ Et pói mi fù la Bólgia manifésta:
Non perché éßi scendéßero déntro a la Bólgia dóve le strpi gli arébbono offési: ma solaménte da la cósta ánzi cólmo déllo Argine síno a'l princípio délla tagliáta déllo fóßa. Et che ció sia cóme io dico, si conósce óltre a quésto da le paróle déllo Autóre, che nel Cánto XXV. d'ce cosi,
„ Méntre che si parliva, ed éi trascórse:
„ Et tre spíriti vénner sótto nói:
„ De quíi ne io, ne'l Dúca mio s'accórse,
Perché se' non fúßero i Potti státi in álto fuóri déllo fóßa: non potévano le tre Anime venire lóro sótto, ció é accostársi appié de' piédi lóro, sénza éßer vedúte, cóme égli dice che fécero quéste. Calárono dúnque alquánto i Poéti giù per quéllo Argine, síno a'l princípio de' Piómbi del fósso: Et di quivi pói risalírono a'l cólmo, cóme nel XXVI. Cánto móstra il Poéta dicéndo.
„ Nói ci partimmo, & sù per le scalte,
„ Che n'avéan fátto i Bórni a scénder pría,
„ Rimontò il Dúca mio & tráße mée.
„ Et proseguéndo la solinga Via
„ Tra le schégge, e tra i rócchi déllo scóglio,
„ Lo pié sénza la mín non si spedia.
Quésto scóglio si difficile, tra lo ottávo Pón

te, dal quále videro l'ottáva Bólgia piéna tút ta di fiámme andánti: Perchè in ciascúna di quélle stá rinchiúsa l'Anima d'ún fraudolénto consiglitre. La Bólgia de' quáli á Diámetro di Miglia 10 & mézzo, & Giro di 33. Et di sû quésto Pónte medésimo parlárono lungaménte i Poéti con alcúne di quelle Anime: Et seguitárono pói finalménte il préso viággio, cóme appáre in quéste paróle del Cã. 27 ció é,

„ Néi passámmo óltre, ed io e'l Dúca mio,
„ Sû per lo scóglio, fino in sû láltro Arco;
„ Che cuópre il fóßo, in che si pága il fio
„ Da quéi, che scometténdo acquistán' cárco.

Et é quésto che égli descríve, il Pónte délla nóna Bólgia: Déntro álla quále, sóno feriti & tagliáti a pézzi i seminatóri délli scándoli & délle scísme, cóme apérto dimóstra il Téßto. Et gira quésta Bólgia Miglia 22 con Diámetro di miglia sétte, cóme póco disótto pói proverrémo. In sû quésto Pónte dice Virgilio a'l nóstro Poéta nel Cánto Ventinovésimo.

„ Et gia la Lúna é sótto a' nóstri piédi:
„ Lo témpo é póco omái, che n'é concéßo:
„ Ed áltro é da vedér', che tu non crédi.

Quésto dice p dimostráre che óra fúße, laquále agevolménte si conósce in quésta manéra:

Se la Lúna gli era sótto i piédi, era élla nel álтro Emisfério, & conseguenteménte nello Angolo della mézza nótte, & nel ségno délo Scorpióne, come diánzi fû dichiarato. La ónde nel nóstro Meridiáno veniva a éssere il ségno oppósito állo Scorpióne, ció é il Táuro, che séguita lo Ariéte, & néllo Ariéte era il Sôle che giá cadéva nélla nóna Cása. Perilché, gia trapassáto il mézzo giórno; che stándo il Sóle nc'grádi 25 dello Ariéte sémpre é a Firénze circa a óre 17 & ún' tèrzo délo Oriuólo. Veniva dúnque a éssere circa óre 19 delle Temporáli, & non de le equinoziáli. Et cosí veggiámo che élli avévano consumâte sei óre da Malacóda, sino a quél' luógo: per avér' fórse perdúto tempo néllo aggiráre della sésta Bólgia.

Partiónsi pói da quésto Arco & ragionándo di Gèri del béllo, arrivárono áll'último Pónte dicéndo il Tésto.

Cosi parlámmo insino a'l luógo primo,
Che de lo scóglio l'áltra Válle móstra,
Se piû lúme vi fússe tútto ad ímo.
Quándo nói fúmmo in sû l'última chióstra
Di Malebólge si, che i suói convérsi
Potéin' parére álla vedúta nóstra;
Laménti saettáron' me divérsi,

Che

„ Che di pietá ferráti avéin' gli stráli:
„ Onde io gli orécchi con le mín' copérsi.

Et uscívano quésti dolorósi lamenti dal fón do délla décima & última Bólgia: in sû lo spázzo ácila quále si puniscono i falsatóri: & le divérse infermitá, che són' dette nel Tésto. Et é lárga questa Fóssa úu' mézzo Mig. & gira Mig. xi. cõ Diám. di Mi. tre & mézzo. In sû questo Ponte non si fermárono i Potti altriménti, ma scésero in sû l'último Argine, cóme nel 29 Cánto si vede in quéste paróle.

„ Nói discendémmo in sû l'últ ma riva
„ Del lúngo scóglio pur' a mín' sinístra.
„ Et áll'ór' fû la mia vísta piû viva
„ Giû vér' lo fóndo, dóve la minístra
„ Dell'Alto Sire, infallibil Giustizia
„ Punisce il Falsatór', che qui regístra.

Et sû p quél Argine andárono veggéndo le infermitá di quél luógo, cóme' dice póco disótto.

„ Píßo píßo andavám' sénza sermóne,
„ Guardándo & ascoltándo gli ammaliti,
„ Che non potéan' levár' le lór' persóne.

Ma vedúto & udito pói finalménte quánto lõro piácque, dice nel Cánto XXXI.

„ Nói démmo il dóßo a'l mísero Vallóne
„ Sû per la ripa che'l cígne d'intórno,
„ Attraversándo sénza alcún sermóne.

„ Quívi èra mèn' che nótte & mèn' che giórno
„ Sì, che il víso m'andáva innánzi póco.
„ Ma io sentì sonáre ún' álto córno,
Perilchè seguitándo il suóno con la vísta gli párse vedére alcúne Tórri da lontáno: Et peró domandándo a Vir. che Tèrra fússe questa udì da lúi per rispósta;

„ Perchè tu trascórri
„ Per le ténebre tróppo da la lúngi,
„ Avvièn che pói nel imagináre abbórri:
„ Tu vedrái ben' se tu lî ti congiúngi,
„ Quánto il sènso si ingánna da lontáno:
„ Peró alquánto piû te stésso púngi.,
„ Pói caraménte mi prése pér máno
„ Et dísse: Pria che nói siám' piû avánti,
„ Acciò che il fátto mèn ti páia stráno:
„ Sáppi che non són' Tórri, ma Gigánti:
„ Et són' nel Pózzo intórno délla ripa
„ Da lo umbilíco ingiúso tútti quánti.

O volúto díre insin' quí, per mostráre apertaménte che tra l'última Bólgia & il Pózzo è' úno spázio di paése, nel quále non si vède cósa alcúna particuláre. Et è quésto spázio predétto la larghézza d'ún quárto di miglio, & gira míglia sètte & sèi séttimi, per avére il Diámetro di miglia dúe & mèzzo. Ilchè doverrèi óra prováre, cóme l'áltre có-

re disópra, Ma guardisi prima questo disé-
gno.

Diségno délle Bólgie.

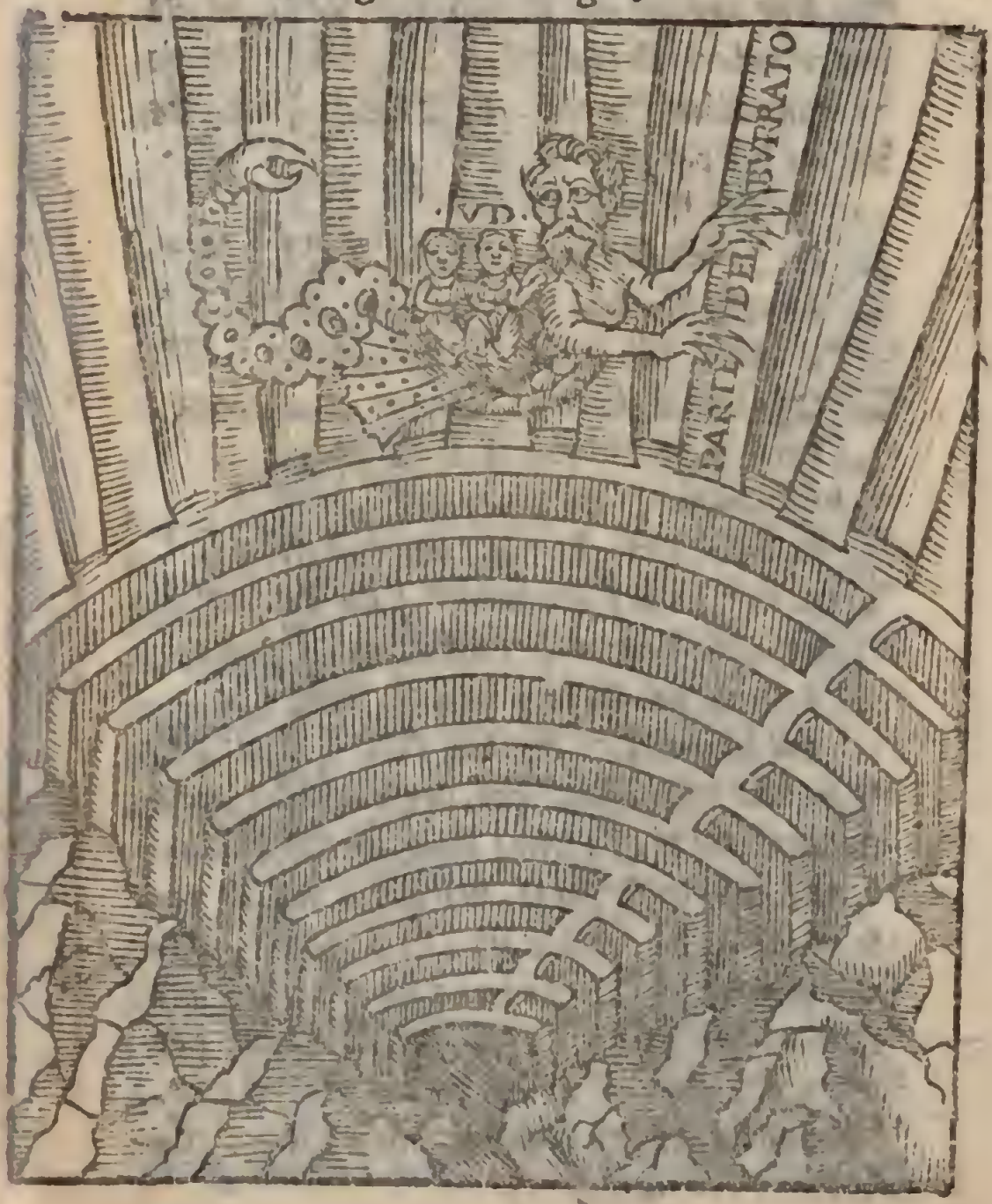

Miglia 11: il súo Diámetro è tre & mézzo. La ónde oßervándo quésto súo órdine di créscere sémpre al Diámetro délla úna Miglia tre & mézzo, abbiámo súbito i véri Diámetri & i véri Giri di ciascúna, fóßa per fóßa. Ma per trovare ancóra le Travérse dégli spázzi, biſógna ire con quésta áltra Régola. Trátto il minóre Diámetro, ció è miglia tre & mézzo dal próßimo súo maggióre, che è cóme nói dicémmo miglia sétte, ce ne rimáne la metá appúnto, ció è miglia tre & mézzo: le quáli divíse in dúe, perchè in dúe luóghi del Cérchio tágliа sémpre ún' Diámetro ciascúna di quéste fóße; resteránno miglia úno e tre quárti per párte, & tánta dirémo precisaménte che sía la Travérsa délla fóßa: misurándola peró sémpre in sú'l mézzo délla Argine, cóme diánzi díßi disópra. Et ció che ío díco di quésta Bólgia, sérve ancóra a ciascúna áltra délle ótto maggióri: Perchè (cóme aléßo dicémmo) i Diámetri sóno succeßivaménte maggióri l'úno che l'áltro miglia tre & mézzo solaménte: Et per quésto ciascúna di dótte fóße è conseguentemènte lárga miglia úno & tre quárti, per la Régola che io ne ó détto. Ma néлla décima non è quésto órdine: & peró dice il Potta ſtéßo,

che élla è lárga mézzo miglio. La qualcósa non tánto sérve a dárci la súa larghézza, quánto a mostrárci ancóra quélla dello spázio biánco, & quélla del Pózzo de' Gigánti: il= ché siconósce per quésta via.

Il Diámetro délla décima è migliatre & mézzo, & élla è lárga mézzo miglio: Scéma del súo Diámetro dúe mézze miglia, per le dúe larghézze délle Téste; & rimáne ún' Diámetro di míglia dúe & mézzo: Da'l quále scéma dúe quárti di miglio per le dúe Téste dóve tógl a il Diámetro lo spázio Biánco; & résta il Diámetro del Pózzo, ció è miglia dúe appúnto. Le quáli per la régola del Cérchio a'l Diámetro, móstrano che la bócca dél quél Pózzo gíra miglia sèi & dúe séttimi. Et cosi abbiámo le intére misúre del túttо sí= no a la stéßa bócca del Pózzo: de la quá= le ragionerémo pói disótto: perché vogliá= mo prima nuóvaménte dimoßráre túttі i Diá= metri & túttі i girі di éße Bólgie continuá= te l'úna con l'áltra. Et acció che mé= glio résti ció impréßo néлla memória di chi légge, cominciándoci da la minóre & piú bássa, ce ne salirémo a la maggióre & piú álta, con túttala lóro descrizzióne, che fá cosi.

Bólgie:	Diámetri.		Giri.	Travérse.	
	Mig.	Quár.	Mig.	Mig.	Quár.
La décima	3	2	11	0	2.
La nóna	7	0	22	1	3.
La ottáva	10	2	33	1	3.
La séttima	14	0	44	1	3.
La séſta	17	2	55	1	3.
La quínta	21	0	66	1	3.
La quárta	24	2	77	1	3.
La térza	28	0	88	1	3.
La secónda	31	2	99	1	3.
La Prima	35	0	110	1	3.

Et tánto bíſti avér' détto de le Bólge: Da le quáli oggimái spediti, ce ne andiámo a tratáre de'l Pózzo. Ricordándo peró avánti a chi légge, che se i Pónti & le altézze da cóſta a cóſta di quéſta válle, paréſſino tróppo érti & precipitósi: Il nóſtro Potta (cóme io diſſi nel princípio) considera quéſto Cérchio con l'áltro che lo séguita, non cóme fiſico, ma cóme Matemático solaménte: & peró non avéndo me ſtére di matéria sensíbile, procéde sólo cõ la intelligíbile, ãdándo, o facéndosi portáre da lo ingégno, dóve i piáſi nõ ánno luógo. Et non diméno fâ il diségno sí verisímile, che ciascúno

facilmente se lo immigina, come egli lo pone. Il Pozzo, o vogliamo dirlo l'ultimo Cerchio, per esser luogo molto difficile, & sino a qui non bene dichiarato da persona, à grandissimo bisogno, che con termini molto noti, & dal propio Poeta posti, si proceda nel suo Trattato: la onde perche il fondamento del tutto, è la misura de' Giganti, chiave sicurissima da aprirci questo serrame: cominceremo, da quanto di uno di loro, cio è di Nembrot, à narrato il Poeta stesso nel Canto Trentunesimo dello Inferno, dicendo.

„ La faccia sua mi parea lunga & grossa,
„ Come la Pina di san Pietro a Roma:
„ Et a sua proporzion eran l'altre ossa.

La Pina di Roma per quanto ne dica il diligentissimo Antonio Manetti, che afferma aver ne vera notizia, è alta brà. cinque & mezzo. Et se noi saprémo quante faccie sia alto un'uomo, noi troverremo facilmente quanta sia la grandeza, cio è l'altezza d'un' Gigante. Ma qui bisogna bene avvertire, che Testa & Faccia non è tutt'uno: & massime in questo Autore: il quale comunemente per la faccia intende il viso, & per la Testa tutto il Capo: come apertamente può vedersi nello ottavo Cap. del secondo trattato del suo

Convivio:

Convivio: dóve rendéndo égli la ragióne, perchè i víſi non si somíglino; póne sempre la Fáccia per il Vólto; & non per la Téſta. Et nello VIII. Cánto del Purgatório, descrivéndo i dúe Angeli che véngono a la guárdia délla Válle, dice.

„ Bén' discerméva in lór' la Téſta biónda,
„ Ma nélle fácce l'ócchio si smarría:
„ Cóme virtú che a tróppo si confónda:

Ma mólto più apertaménte ancóra ci dimóſtra quéſto medéſimo nel XXXIIII. délla Inférno, dóve descrivéndo Lucifero ſteſſo, che me diánte quéſta Régola si miſúra, dice cosí.

„ Oh quánto párve a me grán' maravíglia
„ Quándo vídi tre fácce alla súa Téſta,
„ L'úna dinánzi e quélla éra vermíglia.
„ Dell'áltre dúe che si aggiugnéno a quéſta
„ Sóvra éſſo il mézzo di ciascúna ſpálla;
„ Et si giungéano a'l luógo délla créſta:
„ La déſtra mi paréa tra bianca & giálla;
„ La ſiniſtra a vedére éra tál' quále
„ Véngon di lá, dóve il Nílo s'avválla.

Quí secóndo che a me páre, non puó éſſere dúbbio alcúno, che égli non ténga grán' differénza da la Téſta a la Fáccia, ponéndo cóme ío díſſi quéſta, per il víſo, & quell'áltra per tútto il cápo. Et peró non alterándo per le

parole dello Autóre, ne interpetrándole altrimenti che e' le dica; Téngo che si abbino a misuráre i Giánti con la lunghézza délla fáccia, & non con quélla délla Tésta Per la qualcósa pói che óltre a' moderni Geórgio Armónico & Cornelio agrippa, Vitrúvio anćóra Autóre antico & si reputáto, ci dá Régola di quéste misúre: Advertiscasi che quésto último nel primo Cápo del súo Térzo Libro, dice che il Córpo umáno fù cosí compósto dálla natúra, che la fáccia da'l Ménto a la cima délla frónte dóve cominciáno i capélli, sía la décima párte del tútto: Et la Tésta da'l Ménto a'l Cocúzzolo, úna ottáva párte délla lunghézza. Per ilché séguita manifestaménte da quésto súo dire, che voltndo nói la véra altézza d'ún Gigánte, abbiamo a moltiplicáre l'altézza di quélla Pina per diéci & & non per ótto: pói che il Potta stésso nonce la móstra con la Tésta, ma con la fáccia.

Dirémo dúnque, diéci via cínque & mézzo, cinquantacinque appúnto: & tánto sará álto quésto Gigánte. Ilché per óra si pónga da párte: & andiámo a misuráre Lucífero: senza la véra grãdézza del quále, tútta quésta fábbrica rimáne incérta. La qualcósa apertaménte conoscéndo il nóstro Potta, & vo-

téndo fárci capáci de'l súo concétto, nel Trentaquattrésimo Cánto dello Inférno ci descrive Lucífero, dicéndo cosí.

„ Lo Imperadór' del doloróso régno (cia:
„ Da mézzo il pétto uscia fuór' de la ghiác
„ Et piû con ún' Gigánte io mi convégno,
„ Che i Gigánti non fán' con le súe bráccia.
„ Védi oggimái quál' ésser' dée quél' tútto,
„ Ch'a cosí fátta párte si confáccia.

In quésti vérsi â lo Autóre si chiaraménte dimóstro la súa fantasía, che difficilménte si puô erráre nélla proporzióne che sía da'l Gigánte a Lucífero: Imperó che specificataménte dice égli, che piû conveniénza â ún' uómo cõ úno Gigánte; che il Gigánte con ún' bráccio di Lucífero. Et peró diremo cosí. L'uómo comunále si póne tre bráccia, e tánto dicono che éra Dánte: Et il Gigánte (cóme póco só pra fû prováto) ê bráccia Cinquantacínque: Per laqualcósa, l'uómo comunále di Tre bráccia, entrerrâ nel Gigánte comunále, Diciótto vólte ê ún' Térzo piû: de'l quále térzo nõ vóglio óra tenér' cónto, per la cagióne, che disotto fia manifésta. Téngasi dúnque a ménte, che il Gigánte ê maggióre che l'uómo diciótto vólte: Perchè dicéndo il Poéta, Piû mi convéngo io con úno Gigánte,

che i Giánti non fánno con le bráccia di Lucífero: Séguita che ún' bráccio di Lucifero, sía alméno 18 vólte maggióre, che ún' Giánte. Et perché 18 ve 55 multiplica 990. Séguita che il bráccio di Lucifero sia lúngo 990 bráccia. Et conciosia che il bráccio dello uómo, ció è túttо quéllo che è da lo spuntáre della spálla sino a la Gangheratúra della Máno, sía la terza párte délla lunghézza de' nóstri córpi: multiplicándo il 990 per tre, arémo appúnto bráccia 2970, che sarébbe la grandéza di Lucifero, quándo la proporzióne dállo Autóre aßegnáta, fúße appúnto. Ma perché égli dice che piû si convíene égli con ún' Giánte, che il Giánte con ún' bráccio di Lúcifero: Crédo ío che la grandézza intéra di éßo Lucifero sía appúnto bráccia 3000 Et aiúta quésta mia credénza il vedére se, si tenéße cónto de' Térzi lasciáti indiétro nélla proporzióne tra il Giánte & l'uómo, nói troverrémo éßo Lucifero non solaménte éssere lúngo bráccia 3000, ma 3025. Il quále sovérchio ricresciménto puô náscere da tre cagióni, ció é.

O da la grandézza délla Pína che non è fórse cosi appúnto bráccia cinque & mézzo, ma scársa si póco, che chi ultimaménte l'â miſu

tâta non âbbia tenûtone quêl' cônto diligentissimo che môstra avérne tenúto il Poêta. Et nondiméno quélla minima quantitá dispregiáta; in queste tânte multiplicazióni, ci ricréscá le dette brâccia.

O dal non êssere la fáccia del Gigânte cosí âppúnto cóme la Pína; non affermándo il Poêta che élla fússe, ma si têne che éllagli parésse: il quâle vêrbo nôn afférma úna cósa essere cosí; ma solaménte tânto vicína âllo êssere tale, che l'ócchio facilménte se la persuáda p quélla quãtitá, ò qualitá che élla é imaginâta.

O finalmente dal non êssere fórse lo Autóre tre brâccia si interaménte, cóme si crêde: ma tânto ménõ (cóme bên' sapéva égli stêsso) che êi multiplichi il sópradétto ricrescimênto.

Attéso máßime che égli misûra qui il tútto, con la misúra di se medésimo; & non délle brâccia, o del uómo ordinário, cóme égli fâ nel Décimo del Purgatório: dóve misurándo la larghézza di quélla Cornice, non con la quantitá di se stêsso, ma con quêlla di úno uõmo comunâle, ce la dichiára, dicêndo.

„ Da *la súa spónda óve confina il váno,*
„ A' *l pié dell' álta ripa che púr' sále*
„ *Misurrébbe in trê vólte ún' córpo umáno;*

E adúnque tútto Lutifero per le ragióni di-

sópra aßegnâte bráccia 3000. Ma perché l'âltre miſúre póſte nel Téſto potrébbono fór-se dár' nóia a qualcúno: sarâ béne non lasciáre indiétro cósa alcúna, che giuſtaménte póſſi fáre ómbra: & p quésto dirémo cosi. Arâ fórse dúbbio qualcúno de la grandézza de' Giganti, non quánto a la multiplicazióne della Pína, ma quánto a le áltre miſúre, che di lóro accénna il Poéta; ció é de' tre Friſóni; de Trénta gran' Pálmi; & de le cinque Alle di Antéo; cóse túttе nominataménte cosí póſte dállo Autóre nel Cánto Trentunéſimo di quésta cántica. Et peró mi dirâ fórse quésto tále; Avvertisci tu che scrívi, che quéſte Tre divérse miſúre móſtrano quáſi úna grandézza medéſima: ma si fátta che a grán' lúnga non si avvicína a le bráccia 55 della túa multiplicazióne della Pína. Imperó che dáto che i Friſóni grandiſſimi fórse di túti gli uómini, fúßero álti quátto bráccia l'úno, sarébbono in túttо bráccia XII: & la fáccia del Gigánte per la Régola della Pína bráccia Cínque & mézzo, a' diciaſéte & mézzo: & circa bráccia dúe si puó pórre quéllo ſpázio che é tra il Ménto, & la affibbiatúra del Mánto; che in túttо sarébbono circa bráccia vénti: Et tánto ne vedrébbe il Poé-

ta fuóri del Pózzo, torreggiáto da lóro di mézza la persóna. Da'l che seguirébbe che ún' Gigánte non fóße bráccia cinquantacinque, ma quaránta solaménte.

A quésto benignaménte dirò ío: Non confondiámo l'órdine délla Autóre: il quile non accózza la misúra de' Frisóni a la affibbiatú= ra del Mánto, ma díce,

„ Si che la ripa ch'éra perizóma
„ Da'l mézzo ingiù, ne mostráva bén'tánto
„ Disópra, che di giúgnere álla cóma
„ Tre Frisón' si averián' dáto mil' vánto:'
„ Peró ch'ío ne vedéa trénta grán Pálmi
„ Da'l luógo ĩ giù dóve uómo affibbia il Mánto

I tre Frisóni non ánno dúnque a mále vantár si di giúgnere a la affibbiatúra del Mánto, ma a la chióma si béne. Ma quésta non poßiámo nói sapére quánto élla si fúße lúnga, ne dóve élla si terminásse: Non istán= do sémpre úna usánza medésima in túlti i témpi, ne ancóra in ún' témpo medésimo in túlti i paési, & in túlte le persóne. La ónde se béne all'óra si portáva per mólti la chió ma lúnga sino a le spálle: Non si puó p quê sto affermáre che cosi la portássero ánco i Gi gánti: conciosía che la maggiór' párte di co= stóro (se púnto si aggiústa séde álle pittúre)

o non pórta capégli alcúni; o lunghiſſimi crẽ ſcere gli liscia piu óltre che la cintúra: cóme ancóra di mólti si légge nélli Autóri, & nélla Bíbbia particularménte: dóve Absalóne figliuólo di David non Gigánte, si descríve éſsere rimáso impiccáto pe' suói capégli a úno rámo di Albero nel correre della béſtia che lo portáva. Et peró bène â détto il nóſtro Manétto, che quẽſta miſúra ê incertiſſima: cóme ancóra si pruóva de le áltre dúe, ció ê de' Pálmi, & délle Alle, cóse mólto piû incérte che la chióma de' Gigánti. Conciosia che i Pálmi antichi, cóme ãcóra si tróva in mólti scritóri, érano úna quantitá di quáttro dita congiúnte insiéme per la largheZZa, talménte che ventótto di quésti Pálmi érano appúnto l'altézza d'ún' uómo.

Per laqualcósa non ê dúbbio, che di quésti pálmi si fátti non intènde il nóſtro Poéta; ma de' pálmi grándi, che cosi gli chiáma égli ſtéſso: Et quésti eſsèndo, o il tèrZo, o póco piû del tèrZo d'ún bráccio, farébbono ánco póco piû di bráccia diéci: Le quáli aggiúnte álle cínque & mèZZo délla fáccia del Gigánte ce ne darébbono 15 & mèZZo, o 16. Et se nói sapéſsimo la affibbiatúra del Mánto, arémo fórse trováto quélio che si cérca: Ma quéſta nõ

â luógo

â luógho determináto. Perché se bène il Mán
to, o Mãtéllo nóstro ordinário si affibbia nel
principio del pétto, il Mánto nondiménco pon
tificále, si affibbia mólto piu básso: & con=
seguenteménte fâ piu córto lo spázio misurâ
to co' 20 Pálmi: & piu lúngo l'áltro disópra:
La ónde nói possiámo díre che da quésta misú
rá, si cáva piû confusióne che certézza.
De le Alle non vo parláre perchè la grandis
sima varietá che è tra lóro in tútti i luóghi
dóve si úsa quésta misúra, ci fâ ménco trovâ
re il véro. Ma quándo bène élle fússero dúe
bráccia l'úna, & la metá di Antéo che con
lóro si misúra, fússe circa a bráccia 16 & il
tútto 32, o 33: Non per quésto abbiámo a te
nère, che Antéo sia la Règola universále di
tútti i Gigánti: I quáli póssono púre tra ló=
ro medésimi éssere & maggióri & minóri, có
me tútto di si véde tra li uómini; & cóme lo
Autore stésso ce li dimóstra nel trentunésimo
Cán. predétto; dóve ragionáto avèndo di Nem
bróth, néllo arrivâre a Fiálte, dice.

„ Ed al trâr d'ún balèstro
„ Trovámmo l'áltro assái piu fiéro & mággio
Ció è maggióre & piu grânde che Nembróth.
Dúque pói che i frisóni non arèbbono ag=
giúnto a la chióma délla quále non sappiámo

la lunghézza; & la affibbiatúra del Mánto è incérta; & le Alle non miſúrano áltri che Antéo, dobbiámo fondárci sû la sicúra; ció è in sû la grandézza di Nembrót sólo, pói che di lúi solo dice il Poéta.

„ *La fáccia súa mi paréa lúnga & gróſſa,*
„ *Cóme la Pína di san Piéro a Róma:*
„ *Ed a súa proporzióne érano l'áltre óſſa.*

Dóve apertaménte si véde, che égli ce lo dâ prégola mólto cérta di tútte le cóse che si ánno a miſuráre cõ la grandézza de' Giánti: Con la grandézza dúnque di Nembrót, si miſúra quélla di Lucifero: con la quále facilménte si conósce pói la groſsézza délla ghiáccia, & la quantitá délla sperétta, che Dánte ſtéſſo chiáma Giudécca. Et dico particularménte délla sperétta & nõ délle sperétte; Perché nel Téſto nõ se ne truóva nomináta, nè póſta se nõ úna solaménte. Nè mi dica qualcúno che élle siano quáttro p i quáttro divérsi nómi, che nélla Ghiáccia sóno aſſegnáti, ció è Caína Anténora, Tolõméa, & Giudécca: Perché quéſti nómi non mútano la ſuſtánzia, & non fánno che élle siano spére: Eſſéndo la spéra úna Pálla sóda piéna per tútto. Ilché (sálvo che nélla Giudécca) non puó éſſere véro in alcũna délle predétte; che da'l láto del nóſtro

Móndo sóno apérte ánzi vóte interaménte da'l Ghiáccio insúso: & da quéllo áltro Emi spério non sóno, ne vedúte ne sentite dal Po ta nel súo paßiggio: Ed éra púr' quéllo úno ingégno da sapére esprímere i suói concétti in túlte le cóse. Ne gli sarébbe mãcáto l'oc caßióne di pórle in tál' módo, che élle si po teßino crédere spére cóme la Giudécca; Se égli cosi le avéße intése. Ma perché la Ghiáccia non aveva meßiéro di éßere spérica non si trovándo Anime di la da'l Céntro; póse la Giudécca solaménte spérica, rispétto a'l rin chiudervi & incaßrárvi dentro la metá di Lú cífero, cóme disótto fía manifésto. Et perché égli cosi la intendéva cosi fátta, la nómina égli ßéßo néll'último dell' Inférno dicéndo.

„ Tu ái i piédi in sû piccola spéra,
„ Che l'áltra párte fâ della Giudécca.

Et se alcúno mi dicéße óra; che adúnque só no quélle áltre, Caína, Antenóra, & To lomméa? Risponderéi, che a me páre che il nóßro Potta pónga quéßi nómi per de notáre le quáttro spézie del Tradiménto, con le quáli dirittaménte si fâ contro a l'óbbli go impóßtoci dálla natúra, di amáre i Pa rénti, la Pátria, quélli che ricevímo a la Ménsa nóßra, & il nóßro próprio signóre:

Laqualcósa chiaraménte si dimóstra ne' nómi che a quéste quáttro spézie â pósto lo Autóre. Imperochè nel primo luógo chiamáto Caína, da Caíno che uccise il fratéllo, póne solaménte quélli che ánno tradito i parénti lóro. Nel secóndo détto Antenóra per Anténore che tradí la Tèrra sua, póne chi â tradíto, o la Pátria, o la Parte súa. Nel Térzo détto Tolomèa da Tolomèo di Abóbo che in Távola súa fece uccidere Simóne Maccabèo ché mangiáva séco; póne chi sotto spézie di benefízio, o di servízio, â ucciso tra' Cibi quélle psóne che égli fingéva di accarezzáre. Néllo último détto Giudécca da Giúda che tradí GIESV CRISTO súo & nóstro Signóre póne égli nominataménte Lucífero & lúi, che tradírono lo Imperadóre immortále: & Brúto & Cássio, che tradírono il Mortále.

Et perchè túttа la Ghiáccia dóve sóno punite quéste Anime, è continuáta & appiccáta insiéme sénza alcúna distinzióne, se non del stárvi dentro le Anime in divérsi módi, cóme a'érto si véde nel Tésto: Volèndo il poéta chiarírci quál sia di quéste quáttro spézie la piu gráve dimáno in máno, úsa quésti nómi per indízio manifésto, di quel tradimento che gli páre piu brútto & maggióre.

Et cosi cominciándosi da la Caina nel Trentadué∫imo Cánto délla Inférno, dice cosi,

„ Et cóme a gracidár' si stá la Rána
„ Co'l mí∫o fuór' dell'Acqua quándo sógna
„ Di spigolár' sovénte la Villána,
„ Livide insín' la dóve appár' vergógna
„ Erán' l'ómbre dolénti nélla Ghiáccia
„ Metténdo i Dénti in nóta di Cicógna.
„ Ogn'úna in giû tenéa vólta la fáccia:
„ Da bócca il frédo, & da gli ócchi il cuór
„ Tra lór' testimonínza si procíccia (trí∫to
Qué∫ta prima spézie lívida síno a le Góte, stá sótto il Ghiáccio sino a le spálle & co'l ví∫o vólto a la in giû, piánge continuaménte batténdo i Dénti per il sovérchio frédo che la torménta.

De la secónda spézie, ció é di quélli délla Antenóra non dice il Téxto cóme si stánno in particulére, cóme égli fá de la térza, & délla quárta: Ma védesi béne per mólti ri∫cóntri che cosi stánno qué'ti cóme i primi, ció, è co'l ví∫o vólto a la ingiúso: Concio∫ia che nel mede∫imo Cán. Trentadué∫imo, fingéndo il Poéta di perquótere il pié nel ví∫o ad úna Anima, la quále per avére tradito la Pátria meritaménte si puni∫ce nélla Antenóra, dice.

„ Et méntre che andavámo in vér lo mézzo,
„ A'l quále ógni gravézza si ragúna:
„ Ed io tremáva néllo etérno rézzo.
„ Se volér fû, o destíno, o fortúna,
„ Non sô; ma passeggiándo fra le Téste
„ Fórte percóssi il piè nel víso ad úna.
„ Piangéndo mi sgridô; Perché mi peste?
„ Se tu non viéni a créscer' la vendétta
„ Di Mónt' Apérti; perché mi moléste?
„ Et io; Maéstro mío ór' qui m'aspétta
„ Si ch'io ésca d'ún' dúbio per costúi:
„ Pói mi farái quantúnche vorrái, frétta.
„ Lo Dúca stétte: & io diss'a colúi,
„ Che bestemmiáva duraménte ancóra,
„ Quál' sêi tu; che cosí rampógni altrúi?
„ Or' tu chi sêi; che vái per l'Antenóra
„ Percoténdo (rispóse) altrúi le góte
„ Sí, che se vivo fóssi tróppo fóra?
„ Vívo són'io; & cáro ésser' ti puóte
„ Fû mia rispósta, se dimándi fáma,
„ Ch'io métta'l nóme túo tra l'áltre nóte.
„ Et égli a me del contrário ô io bráma:
„ Lévati quinci; & non mi dár' piû lágna:
„ Che mal' sái lusingár' per quésta láma.
„ All'ór' lo prési per la cuticágna,
„ Et dissi; e' converrâ che tu ti nómi,
„ O che capél' qui sû non ti rimágna:

„ Ond'égli a me; perchè tu mi dischiómi
„ Non ti dirò ch'io sia; nè mostrerrólti,
„ Se mille fiáte sú'l cápo mi tómi.
„ I' avéa gia i capélli in míno avvólti,
„ Et trátti glie n'avea piû d'úna ciócca,
„ Latrándo lúi con gli ócchi ingiû raccólti;

Io ô pósto cosí a dilúngo túttoil ragionamén to dello scelerâto. M. Bócca, & dello Autó. ació che da' vârij effetti, si espreßaménte dipinti in quéllo, ció ê da'l percuótere andándo, il piè ne le gôte; e da'l tiráre de' capégli della Collót= tola si conósca manifeßtaménte, che quêßte Anime ßtánno co'l víso vólto a lo ingiû cón tro a'l suólo della Ghiáccia: cóme apertamén te dimóstra l'último Terzétto allegáto ció ê:

„ Io avéa gia i capélli in míno avvólti,
„ E trátti glie ne avéa piû d'úna ciócca
„ Latrándo lúi con gli ócchi in giû raccólti.

Et perché túttti i predétti effetti, móstra= no charißimaménte a chi gli consídera, che la cósa ßtâ cóme io dico: sénza piû ragio= náre di quéßti secóndi, me ne pásso a la Terza spézie, ció ê a quélli della Tolom= méa. De' quáli non poßsiámo avére dúb= bio alcúno cóme élli ßtiano: quándo il Poê= ta ßteßso di lóro ragionándo nel Cánto Tren tatreßimo, dice cosí,

„ Nói paßámmo óltre l'óve la Geláta
„ Ruvidaménte ún'áltra Génte fáscia
„ No. vólta ingiû, ma túttа rovesciáta.
„ Lo piánto ſtéſſo li piánger' non líscia;
„ E'l duól' che truóvaĩ sû gli ócchi rintóppo
„ Si vólge in déntro a fár crèscer la ãbáscia.
„ Che le lágrime prime fánno gróppo,
„ Et si cóme viſiére di Criſtállo
„ Riémpion' sótto il Ciglio túttо il Cóppo.

Et ragionándo póco disótto con fráte Alberîgo de le mále frútte, lo indúce a nominárе la própia spézie che quivi è punita, dicèndo

„ Cotál' vantággio â questa Toloméa
„ Che spéſſe vólte l' Anima ci cáde
„ Innánzi che Atropós móſſa le déa.

Réſtaci l'última spézie, ció è quélli délla Giudécca, rinchiúsi nélla sperétta che fáscia Lucífero da mèzzo il pétto a le Ginócchia. Et di quésti néllo último délla Inferno, il Poéta ſtéſſo dícecosi.

„ Gia éra & con paúra il métto in Métro,
„ La dóve l'ómbre túttе éran' covérte
„ E trasparéan' cóme feſtúca in vétro.
„ Altre ſtánno a ghiacére, áltre ſtánno érte,
„ Quélla col cápo, & quélla con le piánte
„ Altra cóme Arco, il vólto a piédi invérte;

O voluto scórrere sin' quí per maggiór facilitá

facilitá di quéllo che ci réſta, ciò è le miſu re del Fózzo & eſſo Lucifero: ilquále, cóme ſópra fú dimoſtráto, è ſe de la Ghiáccia da mézzo il pétto insúso: Da'l quále luógo sí no a'l Céntro del uómo, è appúnto la quár ta párte della lunghézza. Et chiámo io Cén tro del uómo non il Bellíco, ma il báſſo del Pettignóne, da'l quále síno a'l Cocúzzolo è appúnto quánto da'l medéſimo luógo síno a la piánta del piéde. Quéſto ſpázio da méz zo il pétto síno a'l Céntro di Lucifero, è la quárta párte di tútta la súa lũghezza, ciò è bráccia 750. Et perchè il Céntro di Lucifero è nel Céntro dello univérso; & la Giudécca cõ mè io diſſi è tútta ſpérica, ſéguita di neceſsitá che úna áltra quárta di Lucifero sia nélla ghiác cia da l'áltro emiſpério: Et ſe cosí è, che cosí páre cérto che sía, il Diámetro della Giu décca è appúnto bráccia 1500: quánta è ancó ra quélla metá di tútto Lucifero, che rimáne incaſtráta nélla Ghiáccia: & conſeguentemén te da quéſto appáre, che il gíro di tútta la Giudécca è bráccia 4714 in circa: benchè quê ſto non ſérve a núlla:

La quárta párte di Lucifero che nel nóſtro Emiſpério rimáne ſcopérta da la Ghiáccia, è ancór élla bráccia 750: Per laqualcósa Tire=

rémo úna Linea Travérsa per quésta altézza: la quále paßándo per il sómmo Cocúzzolo di lúi, tócchi da ógni bánda i láti del Fózzo incrociándosi a cánti di squádra con la Linea délla certézza: & chiamerémo quésta la Línea della Travérsa per servírcene più comodaménte a' nóstri biſógni. Quésta sarà lúnga miglia dúe per éſſere élla appúnto il Diámetro di túttо il Fózzo. Et se nói la giriámo úna vólta d'intórno, élla ci darà ún' Cérchio di miglia sti & dúe séttimi: il quále ragionevolménte chiamáre sí potrébbe il fóndo del Fózzo, per éſſere égli lo stéſso luógo dóve i Giganti téngono i piédi. Ma pché méglio si véggа óra túttо il váno di quésto Pózzo da'l báſso délla Giudécca síno a la Linea délla Travérsa, imaginiámocene la metá formándo in éſſa ún' Triángolo con úno sólo Angulo rétto, segnáto A, & gli áltri dúoi, ció é B, & C acúti cóme si véde in quésto diségno.

A.C. Mézza Linea della Travérsa.

A.B. Párte délla Linea délla Certézza.

B.C. Salita délla ghiáccia

A. Angolo rétto

C. Posáre de' Gigánti

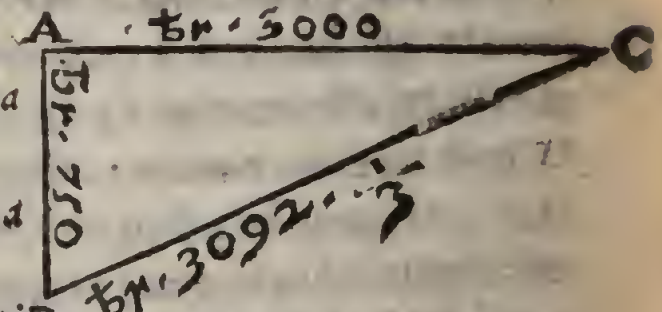

Et p trovárne la quantitá, diciámo che il láto A.B. che è párte délla Linea délla Certézza sía bráccia 750, che tánte ne avánza Lucífero só pra la Ghiáccia della Giudécca: Et che il láto A.C. che è la mézza Linea délla Travérsa sía bráccia 3000 quánto ancóra il Semidiámetro del Pózzo: Et per la penúltima del primo di Euclíde troverremo che il il térzo láto ció è B.C. sarà brác. 3092. & ún' térzo Et con tánta lunghézza scenderánno i Pétti da' i piè de' Giganti, síno a'l princípio della Giudécca, logorándo le bráccia 750 délla altézza che avánza Lucífero fuóri délla Ghiáccia. Il láto dúnque B.C. móstra la fórma della ghiáccia di Cocito, sú per la quále vánno i Pétti da che sóno posíti nel Pózzo, síno che pervéngono a la Giudécca. Imperó che da la superficie délla Giudécca síno a'l Gíro détto disópra; cõtinuaménte si discósta la Ghiáccia da ésso Lucífero, alzándosi dolceménte dogn'intórno, nõ per natúra, ma p volontá di chi ve la póne; in tál' manéra che égli si réstа nel mézzo libero ed espédito da ógni impediménto: & puô comodissimaménte allargáre & distendere l'Ali quánto gli piáce; avéndo quási che ún' miglio di spázio d'ógnintórno: Quási dico rispétto a la grossézza di ésso Lucífero,

il quále secóndo la proporzióne de' córpi umani. sténdo lúngo bràccia 3000; é lárgo bráccia 500, & gróſſo, o álto brác 300. dal pétto a le réni; Per ilchè viéne a occupáre circa bráccia 250 del Semidiámetro sópradétto.

Il Piáno délla Ghiáccia quánto piû si rilèva a lo intórno, tánto piû gli si discósta per tútto vgualménte: Et è sí dólce il súo rilevársi, che con úna lunghezza (cóme io díssi) di bráccia 3091 & ún' tèrzo ságlie appúnto ún quárto di Miglio; conducèndosi a la altézza di quélla Travérsa, che nói tirámmo póco fâ per il Cocúzzolo di ésso Lucífero.

Il quále se bène con la quárta párte délla súa lunghezza avánza brác. 750. fuóri de la Guidécca nel nóſtro Emispério; & piû sémpre si truóva lõtâno da la Ghiáccia: l'â égli nientedimèno intórno intórno, síno a la maggióre altézza délla súa Téſta, dóve pássa la Línea délla Travérsa. Et perchè i Giganti pósano le piánte in sú'l Giro di detta Línea; séguita che la Téſta di Lucífero sía sótto i piédi a éſſi Giganti; acciò, che la Diabólica supérbia súa meritamente sía ánco calcáta dálla superbia mondána: Acciò pói che è' non vólle umiliársi, ad adoráre l'uómo Dio, ciò è GIESV CRISTO, sía abbaſsáto & umiliáto sótto á

piédi del uómo Diâvolo; che cosi possiámo chiamare & intendere questi Giganti: ció è uómini maligni, & eccessivamente superbi contro a Dio, & cóntro a gli álti uómini.

Da' piè dúnque de' Giánti sino a la Tésta di Lucifero, è la maggiore distanzia che si truóvi tra lúi & la Ghiaccia. De la forma della quále chi voléssi chiarirsi co'l Tésto, advertísca che i Potti da'l Giánte posáti nel Pózzo, vánno sémpre a dirítto vérso il mézzo, sénza che notábile scésa vi si comprénda. Conciósia che nel Cánto XXXII. dóve primeraménte si comíncia a descrívere il lúogo, dice Dánte.

„ Però che io mi vólsi, & vidimi davánte,
„ Et sótto i piédi ún' lágo, che per Giélo
„ Avéa di vétro & non d'acquа sembiánte.

Et se pareva lágo, dovéva essere piáno & nó cóncavo, ne vóto a úso di Pozzo. Oltre a quésto, égli indúce póco disótto ún' áltro, che dice.

„ Non Focáccia, non quésti che mi ingómbra
„ Co'l cápo sí, ch'io non véggo óltre piû.

Se il Cápo di colúi gli impediva il vedére piû óltre, certo è che elli stávano ad ún' piáno: Perchè se égli avésse avúto a guardáre a lo ingiû, non potéva ingombrárlo se non per la Linéa rétta: potendo lo impedito scon-

vólgersi tánto, o in quâ, o in lâ, che fuóri di quel cápo vedéßi nel báßo. Ma se cosi fúße ſtato, potéva púre il Poéta con maggiór' comodità délla rima, dire SI CH'IO NON VEGGO PIV GIV. Ma díße, CH'IO NON VEGGO OLTRE PIV, per moſtráre che élli érano a piáno, & non l'úno più álto che l'áltro: Si cóme ánco per la medéßima cagióne póco disótto soggiúnse.

„ Giánni del soldanièr' crédo che sia
„ Piu lâ, con Ganellone, & Tribaldéllo

Dóve è da notáre che égli dice PIV LA & non piu giû: che púre comodißimaménte dire lo potéva. Et cosi nel Cánto Trentatreſimo dóve égli éntra néllà Tolommèa, dice,

„ Nói paßámm' óltre la óve la geláta
„ Ruvidaménte ún' áltra gènte fáſcia.

Et potéva púr' se égli avéße volúto acconciaménte dire, NOI DISCENDEMMO: Ma perché andáva quáſi che al piáno, uſò vocáboli dimoſtrativi di quéllo ettо, ció è PASSAMMO ed OLTRE, l'úno & l'áltro de' quáli ordinariaménte non si úſa nel móto a lo in giû, ma solaménte nel móto a lo innánzi. Et nel Cánto Trentaquattrèſimo dóve si vâ accoſtándo a Lucifero, dice,

„ Fói per lo vènto mi riſtrinsi rètro

„ A'l Dúca mio, che non v'èra áltra grótta.

Se quésto vènto fússe venúto disótto, cóme ragionevolménte avéva a venire se' non fússero andáti a piáno: póco gli sarébbe giováto il nascóndersi dópo Virgilio. Maper chè dirittaménte gli veníva quél' vènto a la fáccia, utilménte si nascóse dópo le spálle di ésso Virgilio. Ilchè mólto méglio si comprénde ancóra póco piu óltre dóve ci dice,

„ *Quándo nói fúmmo fátti tánto avánte,*
„ *Ch'al mio maéstro piácque di mostrármi*
„ *La creatúra ch'ébbe il bél sembiánte,*
„ *Dinánzi mi si tólse, & fè restármi*
„ *Ecco Dite dicéndo, &c.*

Non dice. Quándo nói fúmmo scési; ma quándo nói fúmmo fátti tánto avánte: Nélle quáli paróle, manifestaménte vedrà chi bène le considera, che costóro non calávano in guisa di scésa, cóme fátto avévano fuóri del Pózzo: ma andávano quási che a piáno. Ma potrébbe fórse qualcúno dubitáre in sù le paróle dello Autóre, nel Cánto XXXII, ció è.

„ *Cóme nói fúmmo giù nel Pózzo oscúro*
„ *Sótto i piè del Gigánte assái più bássi,*
„ *Et che io guardáva ancóra all'álto múro,*
„ *Dícere udímmi, Guárda cóme pássi.*

Potrébbe fórse dico ancóra dubitáre de la fór= ma di quésto fóndo: parendoli che assái cal= sino i Potti sótto a' pié del Gigánte: cósa tútta contrária a quéllo che io ô pósto. Et peró avertíscasi, che non è punto inconve= niénte che la caláta sia sí dólce, che ella pára quási che úno andáre a piáno; & che nondi= meno quándo il Poéta sentì dírsi quélle paró le, fúsino ellino già tánto dissoláti da'l luó go dóve gli póse Antéo, che guárdando vérso Lucífero si trovássino assái più bássi che i piè del Gigánte, posti in sú la Línea della Tra= vérsa. Et acciò che méglio si végga che nó avilívano in guísa di scéndere, nótinsi dilige= temente le formíli paróle del Téxto predétto, che dícono, GVARDA COME PASSI, & non cóme abbássi, ció è scéndi & cáli a lo in giúso; Il che crédo io che artificiosaménte facésse il Poéta, p ovviáre al dúbio predétto.

Réstaci ancóra l'altézza del Pózzo, la quále più lúnga non è che la metá d'úno Gi= gánte: Pigliándo peró per fónto del Pózzo il cominciaménto délla Ghiáccia, dóve spúnta la Línea délla Travérsa. Ne si puô crédere o dubitáre, che élla sia altriménti, se credém= mo a Dánte maésimo, il quále nel Cánto Trentuntésimo dice,

„ Cosi la próda che il Pózzo circónda,
„ Torreggiavan di mézza la persóna
„ Gli orribili Gigânti &c.

Et póco disótto referisce cóme Ántéo, úno di quésti Gigânti, che bén cinque Alle sénza la Tésta uscia fuór della Grótta, ció é avăzávasó pra la próda & spónda del Pózzo, prése Virg. in brăccio, per métterlo in sû la Ghiáccia: la qual cósa descrive Dánte in quésta maniéra.

„ Cosi díße il Maéstro: & quélli infrétta
„ Le mân distése, & prése il Dúca mio;
„ Onde Ercole sentî gia gránde stretta.
„ Virgilio quándo prénder si sentio
„ Díße a me, fátti in quâ si, ch'io ti prénda:
„ Pói fécc si, che ún fascio éra égli & io.

Et acció che manifestaménte si conoscéßi, dóve, o cóme gli conducéva Ántéo; soggiúgne nélla fine del Cánto quéste paróle.

„ Ma lievemente a'l fóndo, che divóra
„ Lucifero con Giúda, ci posô:
„ Ne si chináto lì fécc dimóra
„ Ma cóme Albero in Nave si levô.

Ritornándosi ritto cóme prima, stáva con mézza la persóna fuóri del Pózzo.

Ricordiámoci dúnque cóme secónlo la Régola della Pina, abbiámo di gia provato la grán

vólgersi tánto, o in quâ, o in lâ, che fuóri di quel cápo vedéßi nel báßo. Ma se cosi fúße ſcritto, potéva púre il Poéta con maggiór' comoditá délla ríma, dire SI CH'IO NON VEGGO PIV GIV. Ma díße, CH'IO NON VEGGO OLTRE PIV, per moſtráre che élli érano a piáno, & non l'úno piu álto che l'áltro: Si cóme ánco per la medéſima cagióne póco disótto soggiúnse.

„ Giánni del soldanièr' crédo che sia
„ Piu lâ, con Ganellone, & Tribaldéllo

Dóve ê da notáre che égli dice PIV LA & non piu giû: che púre comodißimaménte dire lo potéva. Et cosi nel Cánto Trentatreſimo dóve égli éntra nélla Tolommea, dice,

„ Nói paßámm' óltre la óve la geláta
„ Ruvidaménte ún' áltra génte fâscia.

Et potéva púr' se égli avéße volúto acconciaménte dire, NOI DISCENDEMMO: Ma perché andáva quáſi che al piáno, uſô vocáboli dimoſtrativi di quéllo ettto, ció ê PASSAMMO ed OLTRE, l'úno & l'áltro de' quáli ordinariaménte non si úſa nel móto a lo in giû, ma solaménte nel móto a lo innánzi. Et nel Cánto Trentaquattreſimo dóve si vâ accoſtándo a Lucifero, dice,

„ Fói per lo vénto mi riſtrínsi rétro

„ A'l Dúca mio, che non v'èra áltra grótta.
Se quésto vènto fússe venúto disótto, cóme ragionevolmènte avéva a venire se' non fússero andáti a piáno: póco gli sarébbe giováto il nascóndersi dópo Virgílio. Maperchè dirittaménte gli veníva quél' vènto a la fáccia, utilmènte si nascóse dópo le spálle di éßo Virgílio. Ilchè mólto méglio si comprènde ancóra póco piu óltre dóve ci dice,

„ Quándo nói fúmmo fátti tánto avánte,
„ Ch'al mio maéstro piácque di mostrármi
„ La creatúra ch'ébbe il bél sembiánte,
„ Dinánzi mi si tólse, & fè restármi
„ Ecco Dite dicéndo, &c.

Non dice. Quándo nói fúmmo scési, ma quándo nói fúmmo fátti tánto avánte: Nélle quáli paróle, manifestaménte vedrà chi béne le considera, che costóro non calávano in guisa di scésa, cóme fátto avévano fuóri del Pózzo: ma andávano quási che a piáno. Ma potrébbe fórse qualcúno dubitáre in sù le paróle dello Autóre, nel Cánto XXXII, ció è.

„ Cóme nói fúmmo giù nel Pózzo oscúro
„ Sótto i piè' del Gigánte aßái più báßi,
„ Et che io guardáva ancóra all'álto múro,
„ Dícere udímmi, Guárda cóme páßi.

Potrébbe fórse dico ancóra dubitáre de la fórma di quésto fondo: parèndoli che assái calássino i Potti sótto a piè del Gigánte: cósa tútta contraria a quéllo che io ô pósto. Et peró avertiscasi, che non è punto inconvenièute che la calata sia si dólce che ella piáa quási che úno andare a piáno: & che nondimeno quando il Poéta sentì dirsi quélle paróle, fússino ellino già tanto discesi da'l luógo dóve gli póse Antéo, che guárdando vérso Lucifero si trovássino assái più bássi che i piè del Gigánte, pasti in sù la Línea della Traversa. Et acció che méglio si végga che nó arrivano in guísa di scéndere, nótinsi diligentemente le formili paróle del Téxto predétto, che dícono, GVARDA COME PASSI, & non cóme abbássi, ció è scéndi & cáli a lo ingúso; Il che crédo io che artificiosaménte facesse il Poéta, p ovviáre al dúbbio predétto.

Restaci ancóra l'altézza del Pózzo, la quále più lúnga non è che la metá d'úno Gigánte: Pigliándo peró per fónto del Pózzo il cominciaménto della Ghiáccia, dóve spúnta la Línea della Travérsa. Ne si puô crédere o dubitáre, che élla sia altriménti, se credéssimo a Dánte medésimo, il quále nel Cánto Trentuntésimo dice,

Cosi

„ Cosi la próda che il pózzo circónda,
„ Torreggiava di mézza la persóna
„ Gli orribili Gigânti &c.

Et póco disótto referisce cóme Antéo, úno di quésti Giganti, che bén'cinque Alle stenza la Testa uscia fuór della Grótta, ció é avãzávasó pra la próda & spónda del Pózzo, prese Virgilio in bráccio, per metterlo in-sû la Ghiáccia: la quál cósa descrive Dánte in quésta maniéra.

„ Cosi díße il Maéstro: & quélli infrétta
„ Le mân' distese, & prese il Dúca mío;
„ Onde Ercole, sentî gia grânde stréta.
„ Virgílio quándo prénder si sentío
„ Díße a me, fátti in quâ sí, ch'io ti prénda:
„ Pói fece sí, che ún' fáscio éra égli & io.

Et acciò che manifestamente si conoscéßi, dóve, o cóme gli conduceva Antéo; soggiúgne nélla fine del Cánto quéste paróle.

„ Ma lievemente a'l fóndo, che divóra
„ Lucífero con Giúda, ci posô:
„ Ne sí chináto lì fece dimóra
„ Ma cóme Albéro in Náve si levô.

Ritornándosi ritto cóme prima, stáva con mézza la persóna fuóri del Pózzo.

Ricordámoci dúnque cóme secónlo la Régola della Pína, abbiámo di gia provato la grán

dézza d'úno Gigánte éßere bráccia 55. Per ilché voltendone óra la metáde arémmo a tór ne 27 & mézzo: Et tánta sarébbe l'altéz za del Pózzo se úno Gigânte lo torreggiáße di mézza la persóna. Ma perché il medéßimo Poéta nel Cánto XXXI, dice,

„Sáppi che non sôn' Tórri, ma Gigânti,
c, Et són' nel Pózzo intórno délla ripa
„ Da l'ombelico in giúßo tútti quânti.

Et il Bellico per dire a la uſánza nóſtra, nõ é nel mézzo del uómo, se non qúándo égli ſtâ con le bráccia tánto eleváte, che le Gó mita paréggino il Cocúzzolo: Biſógna che nói diciámo, che la véra altézza del Pózzo sía ún' póco piû che la metá d'ún Gigánte. Et pói che l'uómo â dúe Céntri, & il Poé ta ſtéßo non la guárda cosí nel sottile tra éßi, dirémo che bráccia 3 o siáno i láti di quésto Pózzo: i láti, dico da dóve pósano i piédi i Gigánti, sino a dóve éscono fuóri de la ripa: Et che i Piómbi di quésta altézza, vánno di ritti non a'l Céntro, ma a la eſtremitá délla Ghiáccia: Et per quésto risaltándo alquânto a lo indiétro, non puô il nóſtro Poéta ac commodárvi áltro scénder méglio, che il fár visi pórre dal Gigánte: Il quále ſtándo co' piédi posáto & ritto in sú'l Ghiáccio come

dissimamente può levare costóro da la sponda & chinándosi pórseli apitti. Saránno dúnque i piè de' Giganti tánto lontáni da la próda nel fóndo del Pózzo: quánto i láti di quél lo uscendo del Céntro póssono risaltáre a lo indiétro in úna altézza di 30 bráccia: che sarâ circa a bráccia tre, o póco dal piû a'l ménno. Ilché vólle fórse il Poéta accennárci copertaménte, quándo pósel'altézza de' Gigánti fuóri del Pózzo con le dúe misúre divérse: ció del Torreggiáre la sponda di mézza la persóna, & del éssere nel Fózzo da'l Bellico in giúso: luóghi tra lóro differénti per la décima párte della lunghézza: La quále sendo nel Gigánte bráccia cinque & mézzo, nói pigliándone la metá, o póco ménno, & aggiugnéndola álle bráccia 27 & mézzo détte disópra: pognámo l'altézza del Pózzo éssere in tútto bráccia 30.

Ma quí dirâ fórse qualcúno, che quésto non póssa éssere véro: & che mólto piû di altézza sia necessário a quésti fiánchi, stándo fermo quánto nel Cánto XVIII dice il Poéta di quésto Pózzo, ció é.

„ Nel dritto mézzo del cámpo maligno
„ Vanéggia ún'Pózzo assái lárgo & profón=
„ Di cúi súo luógo conterâ l'ordigno(do:

„ *In fin' la dóve più non si dismónta:*
„ *Fánno Cocito: & quál sia quéllo stágno*
„ *Tú l vederái, peró quî non si cónta.*

Se égli dúnque chiáma Dóccia il canalétto, che fórta quélla Acqua & vi aggiúgne lo agghiettivo strétta: possiámo comprèndere nói che él la sia úna párte, & non il tútto: ánzi úna Góra tánto strétta, che égli la pássa da próda a próda, sénza fárne menzione alcúna. Rispóndesi óltra di quésto, che gli Elementi si convértono l'úno nell'áltro, & che l'Acqua dálla cadúta assottigliáta, si risólve in Aria, & per quél vápo aggirándosi, facilmente può risalire per quélla bánda, che Dánte è scéso. Ma perchè non tútta l'Acqua si convérte in Aria, & la cadúta púre si continua; Ricórdisi chi più óltre dubitássi, di quélla divisióne, che nel princípio fú discórsa: & consideri che il luógo è immaginato, & non véro: & che chi vi sá fáre discéndere quélla Acqua, ve la sá ancóra risólvere in núlla: & in núlla cérto ve la risólve, pói che altrimenti non ne ragióna: & io con lúi cosí ánco me la pásso. Avverténdo solaménte chi légge, che se il Poéta non fá menzióne alcúna cóme, o dache bánda si condúca quésta Acqua nel Pózzo: Egli non gira tútto il Pózzo di dentro, o

dosi di vêllo in vêllo tra la Ghiáccia & il pê lo di Lucifero scéseguû per Lucifero da mêz zo il pétto di quéllo insíno a'l púnto del Céntro le brác. 750 che fánno il Semidiáme= tro délla Giudécca. Da'l quál luógo pría ch'io li trágga, nõ sarâ fórse fuóri di propósito replicáre úna vólta succintaménte le misúre di tútte le distánzie di luógo in luógo, da la fác cia délla Tèrra, síno ĩ sú'l Céntro, dóve gli ab biámo. Sóno adúnque le distánzie quéste che séguono.

	Miglia.	Brác.
Da Ierusalém a'l Limbo	406	750.
Da'l Limbo a' Lußuriósi	406	750.
Da' Lußuriósi a' Golósi	406	750.
Da' Golósi a li Avári	406	750.
Da li Avári a la Cittâ	406	750.
Da la Cittâ a' violénti	406	750.
Da violénti a la piû álta Bólgia	810.	
Da la détta Bólgia a'l Pózzo	1	2970.
Da'l Pózzo a la Ghiáccia		30.
Da la Ghiáccia a la Giudécca		750.
Da la Giudécca a'l Céntro		750.

Che in tútto sómmano Miglia 3250, cóme il ve ro Semidiámetro délla Tèrra secóndo la Mênte di quésto Autóre: ilché nel princípio fû prováto.

Per partírsi dipói da'l Céntro nõ voléndo tor náre indiétro, bisognò che salíssero a la párte oppósita vêrso lo Emisperio del Purgatório

La qnál cósa il Poéta stésso ci dimóstra, quándo descritta la scésa fino a'l Céntro, soggiúgne súbito la salita, dicéndo,

„ Quándo nói fúmmo lá, dóve la cóscia
„ Si vólge appúnto in sú'l grósso délle An=
„ Lo Dúca con fatica & con angóscia (che
„ Vólse la Tésta, óve égli avéa le zánche:
„ Ed aggrappósi á'l pél', cóme uóm' che sále
„ Sí, che in Inférno io credéa tornár' ánche.

Et duró quésto viággio a l'insúso, aggrappándosi di vello in vello áltre brácia 750. néllo Emisphério del Purgatório: dópo le quáli si trovárono fuóri délla Ghiáccia, per il fóro d'ún sásso: In sú'l quále pósto a sedére il nóstro Poéta dice,

„ Io levái gli écchi, & credétti vedére
„ Lucífero, cóme io l'avéa lasciáto:
„ Et vídili le gámbe in sú tenére.

Et bén' dice nominatamênte le gámbe, perché da le Ginócchia a le piánte, è la quárta párte délla lunghézza di Lucífero. Et quésta rimáne fuóri de la Giudécca in quéllo Emisphério, si cóme nel nóstro, quélla áltra quárta che è da mézzo il pétto, sino a'l Cocúzzolo. Ora méntre che Dánte di tál' vedúta si maraviglia: Virgílio sollecitándolo a camminâre gli dice

„ Litva

„ Litvati in piéde
„ La vía ê lónga, e'l cammíno è malvágio:
„ Et gia il Sóle a mézza Térza ritde.

Le quáli paróle móstrano apertaménte che tre óre cõsumáſſero coſtóro tra il paſſár la Giudéca giũp Lucífero; & il riposársi a sedére ĩ sũ il sáſſo. Da'l quále levándosi pói, Dánte, dice.

„ Prima che da lo abbíſſo mi divélla
„ Maéſtro mío, diſſ' io quándo fúi ritto,
„ A trármi di érro ún' póco mi favélla.
„ Ov'ê la Ghiáccia? & quésti cóme è fitto
„ Si sótto sópra? & cóme in sí póca óra
„ Da séra a máne â fátto il sól' tragítto?

Et in quéſte paróle, dimánda il Poéta di tre cóse: la prima délle quáli, che ê DOVE È LA GHIACCIA? sérve a moſtrár' quéllo che ío diſſi póco fâ, che la Ghiáccia in quéllo Emispério, non si eſténde óltre a la Giudécca: sû la quále tenéndo égli allóra i piédi arébbe púre ragionevolménte, o veduto, o sentito il Ghiáccio délla Tolomméa, Antenóra, & Caína, se élle giráſſino da quélla bánda: L'áltredúe, cióê cóme Lucífero sía fítto sott'sópra, & cóme il Sóle in sí bréve témpo sia paſſáto da la séra a la mattína, sérvono a dimoſtráre, cóme élli ábbino paſſáto il Céntro: Et peró in súce égli Vir. arispónderglii quéſta manéra.

„ Tu ti immágini ancóra

» D'éßer di lâ da'l Céntro, óve io mi préſi
» A'l pél' del vérmo rto, che'l Móndo fóra.
» Di lâ fóſti cotánto quánto io ſcéſi:
» Quándo io mi vólſi, tu paßáſti il púnto,
» A'l quál ſi trággon' d'ógni pârte i péſi.
» Et ſti ór' ſótto l'Emiſpério giúnto,
» Ch'ê oppóſito a quél, che la grán ſécca,
» Coverchia: & ſótto il cúi cólmo, Cõſúnto
» Fû l'uóm' che nácque & viße ſénza pécca.
» Tu ái i piédi in ſû piccola ſpéra,
» Che l'âltra fáccia fâ della Giudécca.
» Quí ê da mán' quándo di la ê séra:
» Et quéſti che ne fè ſcála co'l pélo
» Fitto ê ancóra ſí, come prima éra.

Ció ê co'l cápo nel nóſtro Emiſpério, & cõ le gámbe vérſo il Purgatório, nel módo che prima rovinô giû da'l Ciélo. Imperó che ſe cóndo che Virgílio ſéguita di dire, Lucífero

» Da quélla párte cádde giû da'l Ciélo
» Et la Térra, che pria di quá ſi ſpórſe,
» Per paúra di lúi, fê del Már' vélo,
» Et vénne a lo Emiſpério nóſtro,

Dóve ordinariamênte abitárono, & ábitano ancóra óggi le génti cógnite. Ilché détto ſia per quélli che non sapéßero che ne' témpi di Dánte non ci éra ácóra la cognizióne che tút ta la Térra fóſſe abitábile cóme apertaménte ci sâ óggi per ragióne & per eſperiénza.

Soggiúgne appréſſo il Poéta in persóna pâ re di Virgílio, ún' fondaménto verisímile a la Montágna del Purgatório quánto al Sito, & díce,

„ Et fórse
„ Per fuggir' lúi, lasciò quél' luógo vóto
„ Quella che appár' di quâ: & sù ricórse.

DIQVA díce, ció é néllo Emispério del Purgatório: perché avéndo gia trapaſſáto il Céntro si trovávano da quéllabánda. Et cosí mediánte quél' FORSE, accénna che la Móntágna del Purgatório sia il ripiéno della Búca, che da quella bánda si fê nélla Térra, quándo da'l Cielo vi cádde Lucífero. Et móſtra che élla risaltáſſe a lo indiétro per fuggirsi fórse da éſſo Lucifero in quélla maniéra, che tútto il giórno ancóra veggiámo quálche párte di quella risaltáre insúso, quándo vi si gétta cosa gráve, & élla alquánto sia teneretta.

Et cosí con paróle tánto brévi, móſtra apertaméntе lo Autóre, che la Montágna del Purgatório ê álta Míglia MMM. CCL. Et che la diſtánzia da la Giudécca a la Iſola del Purgatório stndo ún'váno cosí gránde, vóglia tánto Témpo a éssere salíta, quánto ne â vo lúto quéſt' áltra ad éssere discesa.

Ma cóme sia fátto il váno dónde éſſi tornáro-

La quál'cósa il Poéta stésso ci dimóstra, quándo descritta la scésa fino a'l Céntro, soggiúgne súbito la salita, dicéndo,

„ Quándo nói fúmmo lâ, dóve la cóscia
„ Si vólge appúnto in sú'l grósso délle An=
„ Lo Dúca cón fatica & con angóscia (che
„ Vólse la Tésta, óve égli avéa le zánche:
„ Ed aggrappósi a'l pél', cóme uóm' che sále
„ Sí, che in Inférno ío credéa tornár' ánche.

Et durò quésto viággio a l'insúso, aggrappándosi di vello in vello áltre brácia 750. nello Emisfério del Purgatório: dópo le quáli si trovárono fuóri délla Ghiáccia, per il fóro d'ún sásso: In sú'l quále pósto a sedére il nóstro Poéta dice,

„ Io levái gli écchi, & credétti vedére
„ Lucífero, cóme ío l'avéa lasciáto:
„ Et vídili le gámbe in sú tenére.

Et bén' dice nominatamênte le gámbe, perché da le Ginócchia a le piánte, è la quárta párte délla lunghézza di Lucífero. Et quésta ri máne fuóri de la Giudécca in quéllo Emisfério, si cóme nel nóstro, quélla áltra quárta che è da mézzo il pétto, sino a'l Cocúzzolo.

Ora méntre che Dánte di tál' vedúta si maravíglia: Virgílio sollecitándolo a camminâre gli dice

„ Lèva

„ Litvati in piéde
„ La via è lónga, e'l cammino è malvágio:
„ Et gia il Sóle a mézza Térza ritde.

Le quíli paróle móstrano apertaménte che tre óre cõsumíßero coßóro tra il paßár la Giudéca giûp Lucifero; & il riposársi a sedére ĩ sũ il síßo. Da'l quíle levándosi pói Dánte, dice.

„ Prima che da lo abbíßo mi divélla
„ Maéstro mio, diß' io quándo fúi ritto,
„ A trármi di érro ún' póco mi favélla.
„ Ov'è la Ghiáccia? & quésti cóme è fítto
„ Si sótto sópra? & cóme in sí póca óra
„ Da séra a máne â fítto il sól' tragítto?

Et in quéste paróle, dimánda il Poéta di tre cóse: la prima délle quíli, che è DOVE È LA GHIACCIA? sérve a mostrár' quéllo che io dißi póco fâ, che la Ghiáccia in quéllo Emispério, non si esténde óltre a la Giudécca: sû la quíle tenéndo égli allóra i piédi arébbe púre ragionevolménte, o veduto, o sentito il Ghiáccio délla Tolommèa, Antenóra, & Caína, se élle giráßino da quélla bánda: L'áltre dúe, cióè cóme Lucifero sia fítto sott'sópra, & cóme il Sóle in sí bréve témpo sia paßáto da la séra a la mattína, sérvono a dimostráre, cóme élli ábbino paßáto il Céntro: Et peró in súce égli Vir. a risponderglii quésta mantra.

„ Tu ti imnágini ancóra

„ D'ẽßer di lâ da'l Cẽtro, óve io mi prési
„ A'l pél' del vẽrmo rto, che'l Móndo fóra.
„ Di lâ fósti cotánto quánto io scési:
„ Quándo io mi vólsi, tu paßásti il púnto,
„ A'l quál si trággon' d'ógni pârte i pési.
„ Et sti ór' sótto l'Emispério giúnto,
„ Ch'ê oppósito a quél', che la grán' sécca,
„ Coverchia: & sótto il cúi cólmo, Cõsúnto
„ Fû l'uóm' che nácque & viße sẽnza pécca.
„ Tu ái i piédi in sû piccola spéra,
„ Che l'âltra fáccia fâ della Giudecca.
„ Qui ê da mán' quándo di la ê séra:
„ Et quésti che ne fè scála co'l pélo
„ Fitto ê ancóra sì, come prima éra.

Ció ê co'l cápo nel nóstro Emispério, & cõ le gámbe vérso il Purgatório, nel módo che prima rovinô giû da'l Ciélo. Imperó che secóndo che Virgílio séguita di dire, Lucífero

„ Da quélla párte cádde giû da'l Ciélo
„ Et la Térra, che pria di quá si spórse,
„ Per paúra di lúi, fè del Már' vélo.
„ Et vénne a lo Emispério nóstro,

Dóve ordinariamẽnte abitárono, & ábitano ancóra óggi le gẽnti cógnite. Ilché détto sia per quélli che non sapéßero che ne' tempi di Dánte non ci éra ãcóra la cognizióne che tútta la Térra fósse abitábile cóme apertaménte si sâ óggi per ragióne & per esperiẽnza.

Soggiúgne appréſſo il Poéta in persóna pú re di Virgílio, ún' fondaménto verisímile á la Montágna del Purgatório quánto al Sito, & dice,

„ Et fórse
„ Per fuggir' lúi, lasciò quél' luógo vóto
„ Quella che appár' di quâ: & sù ricórse.

DIQVA dice, ció é néllo Emispério del Purgatório: perché avéndo gia trapaſsáto il Céntro si trovávano da quellabánda. Et cosí mediánte quél' FORSE, accénna che la Món= tágna del Purgatório sia il ripiéno della Bú= ca, che da quella bánda si fé nella Térra, quándo da'l Citlo vi cádde Lucífero. Et mó= ſtra che élla risaltáſse a lo indiétro per fug= girsi fórse da éſso Lucifero in quélla manié= ra, che túttо il giórno ancóra veggiámo quálche párte di quella risaltáre insúso, quán do vi si gétta cosa gráve, & ella alquánto sía teneretta.

Et cosí con paróle tánto brévi, móſtra aper= taménte lo Autóre, che la Montágna del Purgatório é álta Míglia MMM. CCL. Et che la diſtánzia da la Giudécca a la Iſola del Purgatório séndo ún' váno cosí gránde, vóglia tánto Témpo a éssere salíta, quánto ne á vo lúto quéſt' áltra ad éssere discésa.

Ma cóme sia fátto il váno dónde éſsi tornáro=

no a'l Mondo: & cóme si conducéßero a vedére le ßtelle: si mostrerrâ con le paróle del Potta, dópo quésto diségno.

Diségno da le Bólge a'l Céntro.

I Cérchi che nel disópra di quésto diségno oi véggono segnáti: sóno la nóna & la décima fóßa di Malebólge: Et lo spázio bánco che si gira d'intórno a'l Pózzo, è quélla strúscia che disópra fù aßegnáta vóta tra l'última fóßa, & la próda de' Gigánti. Gli spázij pói che rimángono bánchi, tra le dúe Línee, che vánno da'l Céntro a' láti del Pózzo, & tra l'áltre dúe che da mézzo il pétto di Lucífero, vánno púre a' medéßimi láti: sóno la großézza della Ghiáccia, nella quále, ghiacciáte & coperte ßtánno l'Anime de' Traditóri. Et il Tóndo che túttо sáldo siéde nel mézzo, è la spéra délla Giudécca, la quále túttа sálda tiéne in se ßtéßa la metá di túttо Lucífero. Il Triángolo finalménte che da'l Céntro si vâ allargándo vérso il Purgatório, è quel váno che vi rimáse, quándo la Térra, fuggî da Lucífero. De'l quále váno il Poéta ßtéßo, nélla fine dell'Inférno cosí ragióna.

„ Luógo è laggiû da Belzebû remóto
„ Tánto, quánto la Tómba si diéstende:
„ Che non per víßta, ma per suóno è nóto
„ D'ún ruscelléto che quívi discénde
„ Per la búca d'ún ßáßo, ch'égli â róso
„ Co'l córso che élli avvólge, & póco pénde

Et non sia chi si immágini cóme alcúni espoßitóri di quésto Poéta, che quésto fiumicéllo

sia del nóstro Emispério: perché óltre a lo éßere piû che impoßíbile, che l'âcqua per se medéßima vádi a lo insúso: égli farébbe ancóra bugiárdo il Poéta, il quále dice che quésto fiúme scénde a'l Céntro di sû l'Ißola del Purgatório: paßándo p la bócca d'ún' sáßo che égli â róso: & avvolgéndosi per túttο il cammíno, con lárge vólte, & póco péndio: cóme appáre ne' vérsi predétti. Et che égli scénda di sû quélla Ißola, & non di altrónde, manifeßtaménte si puô' conóscere da le paróle di Catóne, che nel primo del Purgatório cóntro a' nóstri Poétti dice cosí.

„ Chi siéte vói, che cóntro al cíeco fiúme
„ Fuggíto avéte la prigióne etérna?

Et chiámalo FIVME CIECO: perché non ê nóto per vísta, ma per suóno solaménte: Et dice CONTRO: perché saléndo éßi a lo in súso lúngo il Fiúme, venívano ad andárgli incóntro: perché di laßû scendéva égli a'l Céntro. Et il Poéta néllo último délla Inférno apertißimaménte dimóstra, cóme lúngo quéllo érano saliti: Pói che dópo la descrizzióne del fiúme, soggiúgne imediáte cosí.

„ Lo Dúca ed io per quél' cammíno ascóso
„ Entrámmo a ritornír' nel chiáro Móndo:
„ Et sénza cúra avér' d'alcún' ripóso
„ Salímmo súso, éi primo, ed io secóndo,

„ Tánto che io viti délle cóse bélle,
„ Che pórta il Ciel' per ún' pertúgio tóndo:
„ Et quíndi uscímmo a rivedér' le stélle.

Vltimáto cosi il viággio résta solaménte, che si dimóstri quánto témpo costóro consumíßero da la Giudécca, síno a l'Ißola del Purgatório. Et avvénga che la ragióne détti per se medeßima, che le distánzie uguáli vóglino uguále il témpo del lóro cammino: Et conseguenteménte tánte óre vóglia il risalíre, quánte ne â volúte lo scéndere: Nói poßiámo púre ancóra vedérlo preciſaménte da quéllo che il Poéta ßteßo ne dice nel prímo del Purgatório: ció è:

„ Dólce colór' d'Orientál' Zaffíro,
„ Che s'accogliéva nel serèno aspétto
„ Dell'Aer púro insíno a'l prímo gíro,
„ A gl'ócchi miéi ricominciò dilétto
„ Tósto ch'i' uscii fuór' de l'áura Mórta,
„ Che mi avéa contristáto gli ócchi e'l pét
„ Lo bél Pianéta che ad amár' confórta (to:
„ Facéva tútto rider' l'Oriénte
„ Velándo i Pésci, ch'érano in súa scórta.

Era dúnque di nótte, quándo prima uscírono in sû l'Ißola: & se i Pésci érano in sû l'Oriénte, veniva l'Alba ad avvicinársi, per le ragióni détte disópra: & per quéllo ancóra che égli ßtéßo ne soggiúgne in quésto

Cánto medésimo più vérso il fine, dicéndo:

„ L'Alba vincéva l'óra mattutina,
„ Che fuggia innánzi: sì che di lontáno
„ Conóbbi il il tremolár della Marina.

Pruóvasi quésto medésimo sénza ólire testimonánze in quésta manièra. Se a'l partirsi da la Giudécca, il Sóle già tornáva a la mézza Térza: Et a lo uscire pói in sû l'Isola, tra l'óra mattutina, o piccola cósa avánti l'Alba: Bisógna per fórza, che a salire da la Giudécca a la Isola consumássero i nóstri Poéti tútto quél' Giórno, che già éra a Térza, & la nótte ácóra che lo seguiva insino prèsso a l'Alba. Stéttero dúnque sottérra círca óre 47, che ventiquáttro ne consumárono nel nóstro Emisphério da la séra del Venerdì sánto sino al Sábato séra seguénte: La quál' séra del Sábato diventò lóro Giórno, cóme prima passárono il Céntro: Avvégna che laggiù, non potésse vedérlo il Poéta, ma sapérlo, ò sentirlo da le paróle di Virgilio. Tútto quello reštánte délle óre, spésero in salire sû per la tómba sino in sû l'Isola del Purgatório: A la quále cóme nel Tésto si véde: giúnsero póco, avánti l'Alba lo undécimo nóstro giórno di Aprile, Giórno Pasquále in quello Emisphério: benché a nói fósse la nótte, che immediatamènte vâ dietro a lo stésso Giórno della Pásqua.

Sin' quì

Sin'qui ô volûto discôrrere del sito & de le misúre di quésto maravigliôso Inferno délla Eccellentíßimo nóstro Dánte: Non per biasimáre, o mórdere alcúno di quélli, che ánno fátto innánzi a me io, perché tútti méritano ló de & cõmendazióni: ma sólo per comúne benefízio di tútti gli studiósi di quésto nóstro divino Poéta. A quili se arô satisfátto sommaménte mi sarâ grâto: Et se púre arô mancáto in qualche cósa, che in mólte póßo aavére erráto cóme uómo che sóno ancór'io: mi compiacerô grandeménte almêno d'avére avúto prontíßimo desidério di Giováre altrũ quánto io potéva.

IL FINE.

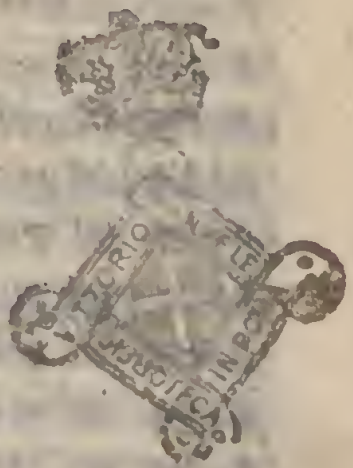

TAVOLA DELLE COSE PIV NOTABILI DI QVESTO SI- TO DELLO INFERNO.

A

Accidiósi dóve 57.
Acqua cóme cággia nel Burrâto 74.
Aggiráta per le Fóße délla Citiâ 56.
Alba del Sábato Sánto 64.
Altézze da luógo a luógo, dóve si miſúrino 32.
Altézza del Burráto di Gerióne 75.
Altézza d'ún' Gigánte 114.
Altézza délla uómo comunále 115.
Altézza di Lucifero 118.
Altézza del Pózzo de' Gigánti 136.
Altézze & diſtánzie di túttο lo Inferno 143.
Angeli neutrâli, dóve 35.
Angeli malígni da quál'párte rovináßero 146.
Anime del primo Cérchio 42.
Anime del secóndo Cérchio 44.
Anime del Tèrzo Cérchio 47.
Anime del quárto Cérchio 49.
Anime del quínto Cérchio 57.
Anime del ſéſto Cérchio 60.
Anime del ſéttimo Cérchio 66.67.68.
Anime délla ottávo Cérchio 93.
Anime del nóno Cérchio 123.

Antenóra luógo del nóno Cérchio 125.
Antéo non è la Régola de' Giganti 121.
Arco del vâno délla Inferno 16.
Arco del Manétto pchè discórdi da'l nóstro 82.
Ascensióne de' Pésci & délla Aritte a Fi-
rénze 64.
Avári dóve 49.

B

Bâsa del Triángolo di Maleból. del Manétto 83.
Bâsa del Pózzo del Manétto 83.
Barattitri dóve 97.
Bellico non è Céntro délla uómo 138.
Bólgia prima 93.
Bólgia sésta giráta tútta 99.
Bólgia décima cóme si misúri 110.
Bráccio quánto sía 116.
Burráto di Gerióne 86.87.

C

Cagióne di quésti srítti 5.
Cagióne délla accrescimento del Burráto 87.
Cagióni del ricrescimento di Lucífero 115.
Caína luógo del nóno Cérchio 125.
Cavérne déntro a la Térra dónde siano 7.
Caverna dégli sciaguráti 34.
Céntri duói délla uómo 138.
Cérchio di Inférno che sía 36.
Cérchio prímo délla Inférno 30.
Cérchio secóndo 43.

Cérchio Tèrzo 46.
Cérchio quárto 49.
Cérchio quínto 54.
Cérchio stésto 59.60.
Cérchio séttimo 66.
Cérchio ottávo 81.
Cérchio nóno 112.
Cérchi sétte di Inférno cóme formáti 78.
Chiáve di tútto il Sito délla Inférno 12.
Chiusúra del Sabbióne arsiccio 74.
Cólmo délla Inferno dóve sia 148
Cólmo délla Inferno perché non si póſſa fingere in piáno 78.
Comoditá del viággio di Geriône 86.
Cotemplazióne Metafiſica 10.
Coptrchio de' primi sétte cérchi Infernáli 79.

D

Dánte scacciáto da'l Mónte, dóve si volgéſſi 33.
Dánte cóme scendéſſi nel Pózzo de' Gigánti 138
Descrizzióne délla óra 96.
Descrizzióne del Tèmpo 98.
Descrizzióne di Lucífero 115.
Di & óra délla arriváta di Dánte in sú l'Isola del Purgatório 153.
Diámetro délla Tèrra 132
Diiámetro neceſsário alla maggiór' fóſsa di Malebólge 86.
Diámetri délle Fósse, quánto maggióri l'úno

che l'áltre 49.
Diámetro della Giudecca 129.
Differénzia da Fáccia a Tésta 122.
Differénzia tra i duói Céntri dell'uómo 139.
Difficultá circa il Pózzo 112.
Diminde di Dánte a la uscita della Giudecca a quéllo che stvino 145.
Diségno dello univérso quánto a Dánte 18.
Diségno di tútto lo Inférno síno a Dite 59.
Disegno da Dite síno a Malebólge 76.
Diségno délle Bólge 107.
Disordini dello scéndere p tútto d'ún módo 81.
Distánzia da Bálzo a Bálzo 20.
Distribuzióne dsl Manétto néllo ottávo, & nel nóno Cérchio 82.
Divisióne della Profondità dello Inférno 20.
Divisióne tra il quinto & il stto Cérchio 55.

E

Erétici dóve puniti 60.
Erta di Inférno dóve 80.

F

Fáccia che sia 114.
Falsatóri dóve puniti 105.
Fiúme citco dónde scénda 150.
Fóndo del Fózzo che sía 130.
Fóndo del Pózzo, cóme fátto 133.
Fórma dello Aggregáto 13.
Fórma universále dello Inférno 19. 21.

Fórma piána délla Inferno da ridúrsi in Pi-
ráminde Tónda 76.
Fórma délla ottávo Cérchio 91.
Fórma del váno del Pózzo 130.
Fórma délla Ghiáccia 131.
Fórma del Pózzo 138.
Fórma del trováre le larghézze de' Pavimẽti 40

G

Gerióne perché pórti il Poëta 85.
Ghiáccia pché non sia túttа spérica 123.
Ghiáccia perché nõ crésca nel Pózzo 40.
Giginti con che débbino misurársi. 122.
Gîgánti sono tra lóro disuguáli 121.
Gigánti cóme stánno nel Pózzo 139.
Gíro délla Aggregáto 13.
Gíro délla sboccatúra délla Inferno 19.
Gíro déntro a'l Burráto in sû la déstra 90.
Giro délla Giudécca 129.
Giróni tre del séttimo Cérchio 66.69.
Giubbiléo primo a Cristiáni 22.
Giubbiléo, quándo comincía 23.
Giudécca luógo del nóno Cérchio 128.
Giudécca perché sóla spérica 122.
Grandézza di Lucifero 116.
Guardiáni de' nóve Cérchij Infernáli 65.

I

Incertitúdine de la lũghézza délla chióma 119.
Incertitúdine de la affibbiatúra del Mánto 121.

Incertitúdine délle Alle 121.
Indovini dóve puniti 96.
Impoßibilità délla Inferno 6.8.
Inferno di Dánte peáché impoßibile 6.
Inferno di Virgilio 9.
Ingannatóri dóve puniti 93.
Invidiósi dóve puniti 62.
Ipócriti dóve puniti 99.

L

Ládri dóve puniti 101.
Larghézza délle Fóße di Dite 57.
Larghezza di Flegetónte 66.
Larghézza dégli spázzi de' vij cérchj 39.80.
Línea délla Certézza 15.
Línea délla Travérsa 130.
Línee a gli spázzi dónde si tirino 39.80.
Lóde di António Manéttj 5.82.
Lucífero cóme ßtia nel Céntro 146.
Lunghézza del bráccio di Lucífero 116.
Lúme délla Inferno 63.
Luógo délla Lúna 96.103.
Luógo del Sóle 104.
Luſinghíeri dóve puniti 94.

M

Malebólge che cósa ßia 91.
Malebólge dóve ßi miſúri 91

Maliárdi dove punitì 96
Mezzo della vita umána 22
Mezza nótte dal Potta desritta, quále sia 53
Misúra délle óre uguáli 50
Misúra délle óre de' Pianéti 52
Misúre del primo Cérchio 37
Misúre del secóndo Cérchio 44
Misúre délla Inférno sémpre ì sú'l vivo 47
Misúre del terzo Cérchio 47
Misúre del quárto Cérchio 49
Misúre del quinto Cérchio 54
Misúre del sesto Cérchio 59
Misúre del séttimo Cérchio 66
Misúre délla Arco de duói Triángoli 82
Misúre del Burrãto di Gerióne 88
Misúre délla prima Bólgia 94
Misúre délla secónda 94
Misúre délla Terza 95
Misúre délla quarta 96
Misúre délla quinta 97
Misúre délla sésta 99
Misúre délla séttima 101
Misúre délla ottáva 103
Misúre délla aóna 107
Misúre della décima 105
Misúre délla spázio, tra la décima Bólgia & il Pózzo 106
Misúre del piáno del Pózzo 108

Misúre

Miſúre della Bócca del Pózzo 110.
Miſ re di túttе le Bolge insiéme 111
Miſúre di Lucifero 132.
Módo particuláre di Dán. ĩ túttа la cõmedia 11.
Módo a trováre la sboccatúra dello Inferno 29.
Módo a trováre le Travérse de' Cerchi 39.
Módo a trováre i Diámetri da Grótta a Grótta 41.
Módo a trováre le groſsézze de' fiánchi 41.
Módo a trováre i Diámetri delle sfõdatúre 42.
Módo di girare dóve si múti 54.
Módo nello scendere perché si múti 81.
Módo a trovare dóve cággiono le Travérse in quésti Triángoli 84.
Módo a trováre quánto le cóste di Malebólge siano piû álte l'úna che l'áltra 92.
Módo da trováre i Diámetri & i giri délle Fósse 109.
Módo a trováre le Travérse de' fóndi délle Fósse 109.
Módo a trováre la grãdézza del Gigánte 114.
Montágna del Purgatório 14.
Montágna del Purgatório cóme si facésse 147.
Montágna del Purgatório quánta 147.

N

Natúre dúe délle cóse 7.
Náscita di Dánte 22.
Nembrót è la Régola de' Giganti 122.

Nómi divérsi del. ix. Cérchio ache sérvino 123.
Nótte délla sélva quále fúße 26.
Nótte mutáta in giórno quale fóße 152.
O
Obbiezzióni cõtra la grãdézza di Lucifero 118
Obbiezzióni & soluzióni contra il Pózzo 135
Oppoſizióne véra de' Luminâri innánzi la Pâ
squa del Milletrecento 26.
Ora délla Mórte di GIESV CRISTO 98.
Ora del Giórno 104.
Ora délla arriváre a Lucifero 142.
Ora délla uscita sû l'Isola del Purgatório 151.
Ordine disordináto 81.
Ore uguáli 50.
Ore equinozziáli 51.
Ore disuguáli 51.
Ore délla Chiésa 51.
Ore Artifiziáli 51.
Ore de Pianéti 51.
P
Pálmi antichi 120.
Palúde & Fóße non sóno distinte 55.
Pásqua del Milletrecento 25.
Paßággio di Acherônte 35.
Paßággio del Canalétto róßo 71.
Paßággio per la Giudécca quânto duráße 145.
Péne delli Sciaguráti 35.
Péne del primo Cérchio 43.

Péne del secóndo Cérchio 44.
Péne del térzo Cérchio 47.
Péne del quárto Cérchio 49.
Péne del quinto Cérchio 57.
Péne del sésto Cérchio 60.
Péne del séttimo Cérchio 66.67.68.
Pina di sán Pietro di Róma 112.
Pottico scrivere di Dánte 8.
Pónte délla prima Bólgia 94.
Pónte délla secónda 94.
Pónta délla térza 95.
Pónte délla quárta 59.
Pónte délla quinta 97.
Pónte délla sésta rovináto 100.
Pónte délla séttima 101.
Pónte délla ottáva 103.
Pónte délla nóna 103.
Pónte délla décima 104.
Portóne délla Inférno 29.
Pózzo de' Gigánti 106.
Pózzo cóme profóndo 140.
Préda leváta a Dite 31.
Princípio délla scéndere 27.
Próda che cósa sia 37.
Próstighi dóve puniti 49.
Profondità délla Inférno 131.
Proporzióne délle großézze de' fiánchi del Triángolo Infernále 420.

Proporziôni 85.
Proporziône tra l'uómo & il Gigânte 115.
Proporziône tra il Gigânte, & ún' brâccio di Lucifero 116.
Pûnte de' duói Triângoli perché disunite 17.

Q

Quárta párte di Lucifero quânta sia 129.
Quantitá dello uómo comunále 116.

R

Régola da trovár' l'óre de' Pianéti 52.
Régola da vedére lo Inférno in Cóncavo 77.
Ripa secónda quânto piu córta che la prima 92.
Rovina délla Inférno quándo 24.
Ruffiáni dóve puniti 93.

S

Sábato sánto del M. CCC. quándo fósse 25.
Salita sû per la Giudécca 144.
Scále délla Inférno 44.
Scále d'Inférno cóme scéndino 45.
Scésa a lo Inférno dónde 29.
Scésa del Pózzo 137.
Scésa giû per la Giudécca 142.
Sciénzia Física 10.
Scienzie speculative 9.
Scismátici dóve puniti 103.
Scúsa giustíßima del Manétto 88.
Sélva délla smarriménto di Dânte 28.
Sélva del Limbo 28.

Simoniáci

Simoniáci dóve puniti 95.
Sito di Malebólge 85.
Situazióne di Lucifero nel Pózzo 132.
Sóle dóve prima si vègga 33.
Spázio tra l'última Bólgia e'l Pózzo 105.
Speculazióne Matemática 10.
Sptra che cósa sia 122.
Spónde del Pózzo de' Gigânti 138.
Stélla da Levánte a mézzo dì, con quánte óre Sálga 52.
Suggètto del Libro 6.
Suptrbi dóve puniti 62.

T

Témpo délla speculazióne di Dânte 24.
Témpo del Viaggio di Dánte 26.
Témpo consumáto da'l Céntro a l'Isola 151.
Témpo consumáto sótto Térra 152.
Tésta, che sia 114.
Tolommèa luógo del nóno Cérchio 127.
Traditóri dóve puniti 125.
Traditóri di quáttro spézie 125.
Triángoli délla Inférno 19.
Triángolo in quésto diségno che sia 83.
Triángolo del Pózzo quánto minóre di quello délle Bólge 84.

V

Váno délla Inférno 17.
Váno délla Tómba 17.

Váno intórno a Lucifero 152.
Váno nell'áltro Emisperio 149.
Via sicúra tra il Fuóco 70.
Via a lo Inférno 34.
Viággio di Dánte che cósa sia 9.
Viaggio síno ad Acherónte 34.
Viággio per i Cérchi a quál'máno 53.
Viággio di Gerione 90.
Viággio néllе Bólge in sû la sinistra 94.
Viaggio délло Agiraménto 97.
Violénti al próßimo dóve puniti 66.
Violenti a se ßteßi dóve puniti 67.
Violénti a Dío dóve puniti 68.
Violénti álla Natúra dóve puniti 68.
Violénti áll'Arte dóve puniti 68.74.
Virgílio dóve apparisse 33.
Vóto délio Inférno 7.
Vscita in sû l'Isola del Purgatório 150.

NERI DORTELATA DA FIRENZE A GLI AMATORI DELLA LINGVA FIORENTINA.

ECCOVI *Amici carissimi ún' áltra di quélle Operétte che póco fâ vi fúrono promesse, con le nóstre osservazióni per la cognizióne délla Pronúnzia Fiorentina. Nélla quále áltro non si ê rinovâto per óra, che lo addoppiaménto dell' úno & l' áltro zéta, dóve la pronúnzia lóro, ci si scuópre con maggiór' suóno. Et quésto abbiámo fátto, Persuâsi da alcúni di vói Amicíssimi nóstri, a' quáli vénne a le máni il Convito di Marsilio, méntre ch' égli éra ancóra sótto la Stámpa, che' sia bène méttervi innánzi ad ún' trátto l' úna Scrittúra & l' áltra: Per avére l' úna & l' áltra moltíssimi Fautóri. Risolvétevi dúnche a quélla Scrittúra che piû vi piáce: & nói che sommaménte desideriámo di cõpiacérvi, metterémo ad esecuzióne quél' módo che álla maggió párte di vói conoscerémo éssere piu gráto.*

Regístro.

A B C D E F G H I K L.

Tútti sóno quadérni: Eccétto L ch' ê duérno.

VITTORIO EMANUELE BIBLIOTECA IN ROMA

CON GRAZIA ET PRIVILEGIO.